

68890

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ★FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TARİHSEL ÇEVREYİ KORUMANIN TÜRKİYE'YE ÖZGÜ

KOŞULLARI

(İSTANBUL 1923-1973)

DOKTORA TEZİ

Y. Mimar NUR ALTINYILDIZ

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 24 Haziran 1997

Tezin Savunulduğu Tarih: 14 Kasım 1997

Tez Danışmanı: Prof. Doğan KUBAN

Diğer Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Reha GÜNAY

Prof. Dr. Ayşıl YAVUZ

Prof. Dr. Nuran ZEREN GÜLERSOY

Doç. Dr. Ahmet ERSEN

7 Aralık 1997
D. Kuban

7.12.1997
Dr. Reha GÜNAY

9.12.1997
Ayşıl YAVUZ

15.12.1997

15.12.1997

A. Ersen

KASIM 1997

ÖNSÖZ

Doğan Kuban eleştirileriyle bu çalışmayı yönlendirdi, ancak katkıları tezin kapsamının ve süresinin çok ötesine uzanıyor. Cengiz Yener tüm araştırma ve yazma süreci boyunca beni desteklemekle kalmadı, duraksamama neden olan yüzlerce ayrıntı ile ilgili sorularıma katlandı, yanıtlar bulmaktan usanmadı. Aysıl Yavuz önce doktora başlamam, sonra da bir an önce bitirmem için beni yüreklendirdi, yöntem ve biçim konularında uyarılarıyla yol gösterdi. Babam, Cumhuriyet Gazetesi'nin eski harflerle çıktığı Mayıs 1924-Aralık 1928 arasındaki sayılarını benim için okudu. Yıldırım Yavuz, Mimar Kemalettin'in dört makalesini çevirileriyle birlikte kullanmama izin verdi. Yeşim Arat, Şevket Pamuk, Ayşe Öncü ve Halil Berktaş tez konusunu belirlemeye çalıştığım aşamada beni sabırla dinlediler, onların önerilerinden yararlandım. Revza Ozil ve Türel Saranlı bazı kaynaklara ulaşmamı sağladılar. Deniz Mazlum, Turgut Saner, Gülsün Tanyeli, Celal Şengör, Hilal Sadıkoğlu, Zuhale Ulusoy ve Nilgün Çarkacı birçok sorunun çözümünde bana yardımcı oldular. Tümüne teşekkür ederim.

Haziran 1997

Nur Altınyıldız

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	v
SUMMARY	vi
BÖLÜM 1 GİRİŞ	1
1.1. Tanım	4
1.2. Kapsam	5
1.3. Yöntem	7
BÖLÜM 2 AVRUPA'DA VE TÜRKİYE'DE KORUMANIN KÖKENLERİ	11
2.1. Korumanın Avrupa'ya Özgü Gelişimi	13
2.2. Korumanın Türkiye'ye Özgü Sorunları - Eskiye Karşı Yeni	15
2.3. Korumanın Türkiye'ye Özgü Durumu - Söyleme Karşı Uygulama	18
BÖLÜM 3 1874-1923 ARASINDA KORUMA	20
3.1. İstanbul'da İmar	23
3.2. İstanbul'da Koruma ve Onarım	25
3.2.1. Anıtların durumu	26
3.2.2. Geleneksel kent dokusunun durumu	29
BÖLÜM 4 1923-1938 ARASINDA KORUMA	32
4.1. 1923-1931 Arasında İstanbul'da İmar, Koruma ve Onarım	41
4.1.1. Anıtların durumu	41
4.1.2. Geleneksel kent dokusunun durumu	43
4.2. 1931-1938 Arasında İstanbul'da İmar, Koruma ve Onarım	44
4.2.1. Anıtların durumu	45
4.2.1.1. Bizans anıtları	46
4.2.1.2. Osmanlı anıtları	50
4.2.2. Geleneksel kent dokusunun durumu	53
4.2.3. Ağaçların korunması	57

BÖLÜM 5 1938-1950 ARASINDA KORUMA	59
5.1. İstanbul'da İmar	64
5.2. İstanbul'da Koruma ve Onarım	68
5.2.1. Anıtların durumu	70
5.2.1.1. Bizans anıtları	71
5.2.1.2. Osmanlı anıtları	73
5.2.2. Geleneksel kent dokusunun durumu	79
5.2.3. Yeşil alanların durumu	81
BÖLÜM 6 1950-1960 ARASINDA KORUMA	82
6.1. İstanbul'da İmar	85
6.2. İstanbul'da Yıkım ve Onarım	91
6.2.1. Anıtların durumu	92
6.2.1.1. Bizans anıtları	93
6.2.1.2. Osmanlı anıtları	95
6.2.2. Geleneksel kent dokusunun durumu	101
6.2.3. Yeşil alanların durumu	102
BÖLÜM 7 1960-1973 ARASINDA KORUMA	104
7.1. İstanbul'da İmar	110
7.2. İstanbul'da Koruma ve Onarım	112
7.2.1. Anıtların durumu	113
7.2.2. Geleneksel kent dokusunun durumu	115
7.2.3. Yeşil alanların durumu	116
BÖLÜM 8 SONUÇLAR	117
8.1. Anıtlar	124
8.2. Anıtların Çevresi	126
8.3. Geleneksel Doku	127
8.4. Kent	129
KAYNAKLAR	132
ÖZGEÇMİŞ	145

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, koruma kavramının Türk toplumunun kültürel söylemine katıldığı ondokuzuncu yüzyıl ortalarından, kurumlaşmasını tamamladığı 1970'lere kadar uzanan süreç boyunca İstanbul'da tarihsel çevrenin geçirdiği değişimleri, etkilendiği düşünülen ideolojik ve ekonomik öncelikler ile mimarlık ve kent planlamasındaki yönelişler bağlamında inceleyerek, Türkiye'ye özgü koşulların koruma etkinliği üzerindeki belirleyiciliğini ortaya koymaktır. Tarihsel çevrenin korunmasında karşılaşılan güçlükleri çözümlemek amacıyla, Türkiye'yi Batı toplumlarından farklılaştıran temel özellikler göz ardı edilmeden, belirlenen dönemlerde tarihsel kentin değişiminde etkili olan özgül unsurlar irdelenmiştir.

Avrupa'da ve Türkiye'de korumanın kökenlerine kısaca değinildikten sonra, 1874-1923 arasındaki elli yıl, tezin asıl konusu olan cumhuriyet sonrasındaki gelişmelere ışık tutmak üzere, sınırlı olarak ele alınmıştır. Hem kentleşme ve değişimin, hem de korumaya ilişkin tartışma ve uygulamaların odağında yer alan İstanbul'da tarihsel çevrenin değişimi, 1923-1973 arasındaki elli yıl boyunca ve dört ayrı dönemde izlenmiştir. Zaman dilimlerini birbirinden ayırdeden nitelikler, iktisadi, siyasal ve toplumsal değişimler ve her bir dönem ile çakışan ayrı mimari eğilimlerdir. Dönemleri farklılaştıran özellikler, kültürel duyarlılıkları ve öncelikleri etkileyerek, tarihsel çevrenin değerlendirilme ölçütlerine de yansımıştır. Tarihsel yapılarla ilgili tutum, imar adı verilen tümel yapılanmada, koruma çabaları ile onları göz ardı eden uygulamalar bağlamında incelenmiştir. Soyut düşünce boyutundaki gelişmiş koruma anlayışı, somut uygulamaları denetlemek üzere koruma alanını yöneten yasalara, yönetmeliklere ve kararlara yansıtılmıştır. Ancak tarihsel çevrenin korunmasını özendirecek bir kültürel ortamın yokluğunda, sürekli ve tutarlı bir koruma yaklaşımı etkinleşmemiştir. Tarihsel çevrenin siyasal ve ekonomik yararlılığı kültürel değerlerinin önüne geçmiş, uygulamaları yönlendirenler de uzmanlar yerine yöneticiler olmuştur. Eski eserleri kültürel değerleri için korumak üzere oluşturulan ilkeleri, kuralları ve kurumları aşarak tarihsel çevrenin geleceğini belirleyen yöneticiler, korumaya karşı yenilemeye öncelik veren tavırlarını tutarlılıkla sürdürmüşlerdir.

Denetimsizlik, yalnızca yeni kent parçalarının biçimlenmesini değil, tarihsel çevrenin korunmasını da bireysel çıkarlarla toplumsal yararın arasındaki çatışmanın konusu durumuna getirmiştir. Tüm yapı alanı gibi, tarihsel çevre de kamu yararına öncelik verilerek ve bilimsel ilkeler izlenerek düzenlenmek yerine, siyasal öncelikler ve bireysel çıkarlar doğrultusunda biçimlenmiştir. Sonuçta kuramsal düzlemde varılan yetkinlik ile uygulama alanında yaşanan etkinlik arasında koşutluk yerine karşıtlık yaratılmıştır.

SUMMARY

CIRCUMSTANCES SPECIFIC TO TURKEY IN THE CONSERVATION OF THE HISTORICAL ENVIRONMENT (ISTANBUL 1923-1973)

The aim of this study is to determine factors specific to Turkey that provide an explanation for the inefficacy of conservation despite the sophistication attained in its conceptual, institutional, educational and legal groundwork. Istanbul has been selected as the example for tracing the changes in the approach to the conservation of the historical environment. Despite its temporary fall from favor when Ankara became the capital of the new Turkish Republic in 1923, Istanbul retained its significance as the focal point of controversies pertaining to planning and development as well as conservation. Its multi-layered cultural history and rich heritage have put it at the center of conflicts between old and new throughout its history. Also, Istanbul has always been the model followed by smaller cities and towns.

The temporal span of the study has been designated as the period from 1923 to 1973, with a limited reference to the period 1874-1923. The concept of conservation, developed in Western Europe in the nineteenth century, was transferred to the Ottoman Empire towards the end of the century. 1874 is the date of the first legislation for conservation. After amendments in 1884 and 1906, it remained in force until 1973 when a new law was enacted. 1874-1923 is taken up as the formative years of conscious conservation activities, whereas, 1923-1973 is studied in detail as regards the development of theoretical approaches to conservation, its institutionalization and implementation. The latter period is divided into four time spans, each distinguished by slightly or radically different ideological and economic priorities which coincide with changing architectural tendencies. Attributes that characterize each period affect cultural inclinations and, in turn, influence the criteria for assessing the historical environment.

Conservation of the historical environment was inspired by the West but, ironically, it gained impetus in the Ottoman Empire as a reaction against the pillage conducted by Western countries at archaeological sites in Anatolia. Initial attempts at conservation were aimed at keeping artifacts and remains of the Greek and Roman periods within the country. Later, the scope of the legislation was expanded to include the Islamic period. Meanwhile, Istanbul underwent major transformations as part of the reforms for westernization. Monuments were taken from the care of their individual pious foundations to the collective responsibility of the ministry

established for this purpose, an act which proved to be detrimental to their maintenance and repair. The traditional urban fabric was destructed as roads and railroads were opened through the historical center to accomodate vehicular traffic.

The period between 1923-1938 is characterized by reformism, national developmentalism and the ascendancy of the bureaucracy. In the strife for creating a contemporary nation-state, clashes occurred between the cultivation of a national identity and the embodiment of modern values. Initially, the First National Architecture Movement, which had appeared during the final years of the empire as a revival of classical Ottoman architecture, constituted a convenient means for supporting national identity. However, a sequence of reforms were conducted, some of them aimed at building an image of modernity, like the reforms for headdress and attire. In the years following 1927, the Modern Movement, or “cubic architecture” as it was called in Turkey, was readily adopted by the government to promote the image of modernism aspired after. As Ankara started being shaped by government buildings constructed in the new style, specifically Istanbul and generally historical buildings were neglected. Atatürk drew attention to their dilapidated state and demanded their upkeep in 1931. The consequent measures taken to provide for their maintenance and repair, though not totally implemented, had lasting repercussions for the case for conservation. Historical buildings were endorsed as supporters of national identity and pride, therefore, rendered worthy of conservation for legitimizing the newly created state.

Between 1938-1950, etatism of the single-party political system was paired with an economic model relying on the country’s own resources. Nationalism, promoted by Germany and Italy and enhanced by the Second World War, found a favorable milieu also in Turkey. Its reflection in architecture was the Second National Architecture Movement, this time based on reviving valid characteristics of the traditional Turkish house. However, the attention focused on the Turkish house was not conducive to any efforts for the conservation of its remaining examples. The Prost plan for Istanbul, which was approved in 1938, introduced some principles for the conservation of the historical center. The plan was partially implemented by the Mayor Lütü Kırdaş as the first attempt of the republican government for the reconstruction of Istanbul.

Multi-party regime, liberal economics, industrialization and rapid urbanization distinguish the period from 1950 to 1960. In these years, squatter and speculative housing construction flourished and development oblivious to planning decisions became commonplace. During an urban development operation personally conducted by Prime Minister Menderes, Istanbul lost a major portion of its traditional urban fabric besides numerous monuments. On the other hand, an exaggerated concern was shown for major religious monuments so that reactions to demolitions could be contained and religious sentiments of the population could be exploited for political purposes. The architecture of the period followed examples of the International Style imported from the USA.

The period between 1960-1973 is characterized by democratization, planned development and economic growth. In this climate, ideologies were freely discussed, cultural identity was questioned and environmental concerns were cultivated. Concepts like historicism, contextualism and regionalism replaced the canons of the Modern Movement which were severely criticized. Within this framework, favorable conditions existed for the advance of conservation. Major steps were taken in providing a scientific basis for intervention in historic buildings and sites.

Throughout 1874-1973, an enlightened minority in Turkey asserted a consciousness for conservation which was not far from opinions voiced in international forums. Yet, planning as well as conservation principles and regulations remained ineffectual while cities changed and sprawled. The solution offered to the problem has been to further relations with international institutions more devotedly than before and to adopt their standards more strictly than previously. However, conservation has not advanced but regressed since the 1970s when international charters, legal measures, guiding institutions and educational standards were followed faithfully. On the other hand, the conceptual development of conservation had already attained sophistication well before the 1970s. So, a correct diagnosis for the failure of conservation attempts calls for an analysis of conditions specific to Turkey.

Historical buildings and sites are considered to be worthy of conservation for their historical and aesthetical values. In the Ottoman Empire, permanence had never been a characteristic of the physical environment, the tendency for renewal having always prevailed over that for preservation. Durability was justified only by continual utilization of buildings. Conservation of monuments, which had traditionally been a personal endeavor within the framework of pious foundations, was carried to the public domain in the nineteenth century and it became the responsibility of the state. In the early republican period, historical buildings were considered to be agents which strengthened national solidarity and legitimized the claim of the newly founded state over its land. In the 1950s, the government presided over the restoration of major mosques so that religious feelings of the people could be exploited for political ends. The potential of historic buildings to support tourism was discovered in the 1960s and priority was given to their utilization for touristic purposes. Even the new legislation for antiquities was finally passed in 1973 because of the pressing demands of tourism on historic buildings. Consequently, the appreciation of historical buildings was based on national sentiments and economical benefits rather than historical or aesthetical values. Thus, criteria for the assessment of the historical environment became political and economical rather than cultural. Public administrators became influential in deciding the fate of historical buildings despite the fact that starting with the 1910s, architects and councils responsible for conservation never ceased to stress their cultural value.

Although all historical buildings were considered to be worthy of conservation, discrimination was made in setting priorities for maintenance and repairs. Scarce resources were saved for monumental examples while lesser buildings were easily

sacrificed for opening roads and squares. Haussmann's approach of clearing the immediate environs of historical monuments to display them majestically at the center of formal squares was adopted by city administrators of the nineteenth century and continued to be the prevalent attitude until the 1980s. Therefore, relations of scale and proportion that existed between the monuments and the urban fabric that surrounded them was disrupted. Ceremonial open spaces and calculated urban vistas, which had not been characteristics of the traditional Turkish city, were introduced to the urban environment.

The urban fabric made up of timber houses and winding streets is transitory by its very nature. Frequent fires destroyed major portions of the city and renewal became the accepted norm. In the Ottoman Empire, private ownership of land was not allowed until 1858. Accumulation of wealth aroused reaction and the house was not built to become a symbol of the status of its owner. Consequently, houses were not necessarily built to last. Starting with the 1930s, old houses were considered to be incompatible with the coveted new life style. Even the Second National Architecture Movement of the 1940s, which had the traditional Turkish house as its source of inspiration, was not conducive to the conservation of remaining examples.

Istanbul remained in a derelict state for a long time. It suffered the consequences of fires in the nineteenth century, war and occupation in the beginning of the twentieth century, neglect in the 1930s, expropriations and demolitions in the 1950s. Its image of devastation qualified it only for a negative symbolism. On the other hand, Istanbul was not subjected to deliberate destruction which would have aroused reactionary care and protection. Consequently, the desire for renewal prevailed over any quest for preservation. From the nineteenth century onwards, city administrators and even planners aspired to liken Istanbul to Paris, Vienna, Bucarest and even New York.

Paradoxes like East and West, old and new, national and international are inherent in Turkish culture. The historical heritage is squeezed into these binary oppositions. Conservation is deemed irreconcilable with development. The city becomes the arena of their competition.

In Turkey, institutions responsible for conservation and development have a tradition of working against each other. The Directorate of Pious Foundations has been seen as a symbol of retrogression while municipalities are regarded as representatives of progress. Amongst those that have acted against the decisions of councils for conservation, there have not only been individuals whose gains were threatened, but also government institutions. Inconsistencies in legislative measures allow disputes to persist. Legislation for conservation has always coexisted with regulations favoring development. From 1912 onwards, municipalities have been given the right to pull down any building which is in danger of collapsing. They have liberally used this right to destroy even historical buildings which are under no such threat. The building legislations of 1933 and 1956 granted similar authority to municipalities which did not hesitate to exercise it on historic buildings despite numerous efforts by

the Council of Monuments to spare them. Municipalities that ignore and defy conservation decisions are, in turn, disregarded by citizens seeking maximum profit from land use. Conservation becomes difficult when planning is ineffectual.

The sophistication reached in the abstract theoretical approach to conservation has been reflected to laws, regulations and decisions that are supposed to govern interventions in the historical environment. But a consistent practice has failed to materialize in the field of conservation. The historical components are included in the total built environment which is allowed to be shaped according to the personal whims of administrators and the individual benefits of citizens.

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Avrupa’da ondokuzuncu yüzyılın başlarında gelişen tarihsel yapıları koruma kavramı, Tanzimat döneminin Batı’ya özenme ortamı ve Batı’ya yetişme gayretleri içinde, aynı yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu’na da aktarılmıştır. Bundan sonra, Türkiye’de imar söz konusu olduğunda, tarihsel yapıların yıkılması ya da korunması tartışmaları hep gündeme gelmiştir. 1874 tarihli ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi’nden 1970’lere kadar geçen süre, Türkiye’de koruma kavramını yerleştirme, etkinliğini yaygınlaştırma ve Avrupa ülkelerinin düzeyine ulaştırma çabalarıyla geçmiştir. Yaklaşık yüz yıllık bu dönemin sonlarında, koruma ve onarım ilkelerini belirleyen, korunması gerekli yapıları saptayan ve onarım işlemlerini denetleyen bir örgüt kurulmuş, çağdaş gelişmeleri yansıtan yeni bir yasa çıkarılarak tarihsel çevre dokusunun bütünlük içinde korunması sağlanmak istenmiş, tarihsel yapıların bakım ve onarım işlemlerini denetleyecek uzmanların yetiştirilmesi için lisansüstü restorasyon eğitimi başlatılmıştır. 1970’lerin başlarında yasal ve kurumsal yetersizlikten, bilgi ve kaynak eksikliğinden yakınan koruma uzmanlarına göre, 1980’lere gelindiğinde Türkiye’de koruma ve onarım artık yasal, örgütsel ve teknik altyapıya kavuşmuştur.¹ Artık uygulama olanaksızlıkları, yapılan tahribatın mazereti olamayacaktır.

¹ “Bugün Türkiye’de ekonomik ve kültürel nedenlerle, paraca, uzmanca, örgüt olarak, bilimsel olarak ve kontrol bakımından büyük boşluklar vardır.” (KUBAN, 1970, s.355).

“...bugün Türkiye, ne özel ve resmi yönden ele alınan yüzlerce müdahaleyi ve eski eserlerle ilgili uygulamaları gereğince yürütüp denetleyecek uzmanlara, ne de yapılan yatırımları yöneltip kanallara edebilecek geniş örgütlere sahiptir. Koruyucu yasal kurallarımız da yok denecek kadar azdır.” (ÜSTÜNKÖK, 1972, s.45).

Bu olumsuz görüşlerin ifade edilmesinden on yıl kadar sonra, yetersizliklerin büyük ölçüde giderildiği dile getirilmektedir:

Oysa buyurucu, yasaklayıcı ve düzenleyici önlemlerin etkin örgütlerce uygulanmaya çalışılmasına, imzalanan uluslararası anlaşmaların koruma karar ve yasalarına yansıtılmasına ve uzmanlaşmış kişilerin sayısının artmasına karşın, Türkiye’de tarihsel çevrenin korunması bir yana, tahribatı giderek artmıştır. 1973-1983 arasında sayısız geleneksel konut, çelişkili gibi görünse de, özellikle yasa ile koruma altına alınan alanlarda yıkılarak yok edilmiştir (ÜSTÜNKÖK, 1989, s.117), “...başarısızlık ortadır” (AHUNBAY, 1995a, s.17).

Tarihsel yapıların fiziksel varlıklarını sürdürmelerini sağlayacak olanakların Türkiye’de bulunmasına karşılık, korumanın gerçekleşemediği anlaşılmaktadır. Tepeden inme buyurganlıkla ya da tarih konusunda bilinçleri ve duyarlılıkları gelişmiş seçkin bir azınlığın çabalarıyla ve Batı’da geliştirilen ilke ve kuralların Türkiye’ye aktarılmasıyla tarihsel çevrenin korunmasının sağlanamadığı görülmüştür. Çünkü korunabilmesi için “bir yapının üzerinde yaygın bir olumlu değer yargısı yoğunlaşması” gerekmektedir (KUBAN, 1984, s.3). Yapı, yarara, kullanıma ve mülkiyete konu olduğu için ekonomik değer taşımakla birlikte, tarihsel yapının barındırdığı belgesel, estetik ve simgesel boyutları içeren kültürel değer kuşkusuz ağırlık kazanmaktadır. Koruma, ancak toplumun kültürel önceliklerini yansıtan bir tavır olarak gerçekleşebilir. Bu durumda tarihsel çevrenin, çağdaş Türk toplumunun öncelikleri ve beklentileri ile çakışan değerleri olup olmadığının sorgulanması gerekmektedir. “Neden olmuyor?” sorusunu, “Türkiye’de tarihsel çevrenin bugüne ulaşan parçalarını, değişen üretim ve yaşam koşulları içinde ve başkalaşan değerler bağlamında koruma olanağı var mıdır?” sorusu izlemektedir.

Kurumsallaşan korumanın etkinleşememesinin nedenleri, Türkiye’nin kendine özgü

“Yapılamamış olanın şimdiden sonra gerçekleştirilmesi için bugün ülkede yeterli yasal, yönetsel, ve hatta parasal olanaklar ve teknik bilgi birikimi vardır.” (ÜSTÜNKÖK, 1982, s.278).

“...ülkemizde, taşınmaz kültür mirası koruma alanında gerek teorik, gerek pratik açıdan yeterli birikim vardır.” (ÇEÇENER, 1984, s.5).

“Yasal ve parasal olanak var. Olanak sağlandığı zaman, projelendirecek adam var.” (KUBAN, 1992, s.24).

iktisadi, siyasal, toplumsal, tarihsel ve kültürel koşullarında aranmamaktadır. 1993 yılında düzenlenen “Ulusal Koruma Planlaması Semineri II” sonuç belgesinin onaltı maddesinden beşi, uluslararası kuram ve kavramların benimsenmesini, yeni politikaların oluşmasında uluslararası standartlara ulaşılmasının hedeflenmesini, uluslararası kuruluşlarla ilişkilerin yeterli düzeye getirilmesini, korumanın uluslararası temel ilkelere bağlı ama gelişmeyi izleyebilen bir tutumla gerçekleştirilmesini, tek yapı ölçeğinde uluslararası kuramlar ve müdahale biçimlerinin esas alınmasını önermektedir (MADRAN, 1994, s.62-63). Kısaca, koruma çabalarından sonuç alınamamasına konulan tanı, uluslararası düzeyde paylaşılan ortak tutuma yeterince katılamamasıdır. Oysa zaten Türkiye’ye Batı’dan aktarılan kuramlar ve kavramlarla oluşturulan koruma söylemi toplum duyarlığına erişememekte, onu harekete geçirememektedir.

UNESCO ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşların yayınladıkları tüzükler, bildiriler ve öneriler, kültür varlıklarının nerede bulunurlarsa bulunsunlar, insanlığın ortak mirası oldukları kabulüne dayanarak korunmalarını istemekte ve onarımlarında uyulması gerekli ilkeleri ve yöntemleri belirlemektedir (PRESERVING, 1990). Tarihsel yapının belgesel niteliğinin, özgünlüğünün, bütünlüğünün ve ölçeğinin çevresi ile birlikte korunması, yapılan eklerin uyumlu ama ayırtedilebilir olması, yapıya uygun bir işlev verilmesi gibi ilkeler, korumaya bir kez karar verildikten sonra, yapılacak işlemlerin bilimsel ve evrensel geçerliliği olan çerçevesini hazırlamaktadır ki bu ilkelerin geçerliği koruma uzmanları tarafından kuşkusuz kabul edilmektedir. Ancak, tarihsel çevreyi tümüyle korumanın gerekliliği ya da olanaklılığı her toplumda aynı kesinlik ve açıklıkla onaylanmamaktadır.

WALLERSTEIN (1991, s.92) geçmişe ilişkin değerlendirmelerin, şimdiki zamanın kültür birikimine dayandığını ve ulus-devletin kültürel çerçeveyi oluşturan başlıca birim olduğunu belirtmektedir. Bu yorum göz önüne alınırsa, Türkiye deneyiminde koruma kavramının, uluslararası forumun genel düzleminde değil, ulus-devletin özgül koşullarında ve toplum kültürü bağlamında irdelenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, koruma kavramının Türk toplumunun kültürel söylemine katıldığı ondokuzuncu yüzyıl ortalarından, kurumlaşmasını tamamladığı 1970'lere kadar uzanan süreç boyunca İstanbul'da tarihsel çevrenin geçirdiği değişimleri, etkilendiği düşünülen ideolojik ve ekonomik öncelikler ile mimarlık ve kent planlamasındaki yönelişler bağlamında inceleyerek, Türkiye'ye özgü koşulların koruma etkinliği üzerindeki belirleyiciliğini ortaya koymaktır. Tarihsel çevrenin korunmasında karşılaşılan güçlükleri çözümlemek amacıyla, Türkiye'yi Batı toplumlarından farklılaştıran temel özellikler göz ardı edilmeden, belirlenen dönemlerde tarihsel kentin değişiminde etkili olan özgül unsurlar incelenecektir.

1.1. TANIM

Önceleri, bilinçli mimari korumanın tek konusu, simgesel değeri ağırlıklı olan anıtsal yapılar olmuştur. Devleti yücelten hikayeci tarih yazımının yerini toplumsal verileri tümel olarak değerlendiren bilimsel tarihçiliğe bırakmasına koşut olarak, korumanın alanı da giderek genişlemiş ve kültürel geleneklerle ilgili tüm yapılar, yapı kümeleri ve yerleşmeler koruma kapsamına alınmıştır. Türkiye'de tarihsel çevrenin bütünsel olarak korunmasına olanak sağlayan sit koruma kavramı, ancak 1973'te çıkarılan 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu'nda yer almıştır. 2863 sayılı ve 1983 tarihli Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ise, uluslararası eğilimlere uyarak, "eski eser" teriminin yerine içeriği daha geniş olan "kültür ve tabiat varlıkları" kavramını getirmiştir.

1923-1973 arasında geçerli olan nizamnameler mimari korumanın konusunu açık ve tam olarak tanımlamasa da, eski eser niteliğindeki anıtlar tarif edilmiştir. Eskiliğin derecesi ise, 1906 Nizamnamesi'de antik dönem yapılarına İslam yapılarının eklenmesinden öteye, belirlenmemiştir. Ele alınan 1973'e kadar olan dönemde korumanın yasal ve kurumsal açıdan konusu yalnızca anıtsal yapılarla sınırlıdır. Ancak hem anıtların yakın çevresinin biçimlenişinin, hem de daha geniş anlamda tarihsel kent merkezinin değişiminin izlenebilmesi için her dönem, anıtlar ve

geleneksel doku olmak üzere iki ayrı ölçekte irdelenmiştir. Tek yapıyı ve kentsel dokuyu birlikte içermek üzere “tarihsel çevre” terimi kullanılmıştır.

1.2. KAPSAM

Tarihsel çevrenin korunması söz konusu olduğunda, kaçınılmaz olarak bu kavramın geliştirildiği ve Türkiye’ye aktarıldığı Avrupa’ya atıf yapılmakta, korumayla ilgili değerlendirmeler Avrupa’da belirlenen ortak ölçütlere göre yapılmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın başlangıcında, korumanın Avrupa ülkelerindeki gelişimi kısaca özetlenmiş, Türkiye’deki geleneksel çevrenin niteliklerinde ve Türkiye’nin tarihsel koşullarında, koruma sorunlarını Avrupa ülkelerinden farklılaştıran genel özellikler vurgulanmıştır.

Zamana ait sınırları 1923-1973 olarak belirlenen çalışmanın yere ait sınırı İstanbul kentidir. Hem kentleşme ve değişme, hem de korumaya ilişkin tartışma ve uygulamaların odağında yer alan İstanbul, Ankara’nın başkent olmasıyla geçirdiği sarsıntıya karşın, cumhuriyet döneminde de önemini korumuştur. Çok katmanlı kültürel geçmişi ve zengin mimarlık mirası ile İstanbul, tarihi boyunca eski-yeni karşıtlığının yaşandığı bir konuma sahiptir. İmar hareketleri, yıkımlar, anıt restorasyonları, İstanbul’u koruma-korumama çatışmasının merkezine yerleştirmiştir. İstanbul, yitirmedeği önemi dolayısıyla daha küçük kentlerin bir ölçüde izlediği model olmayı da sürdürmüştür. Ayrıca, bulunabilen kaynaklarda çoğunlukla ele alınan kent olduğu için İstanbul, Türkiye’de koruma söyleminin bir göstergesi olarak incelenmiştir.

1874-1923 arasındaki elli yıl, tezin asıl konusu olan cumhuriyet sonrasındaki gelişmelere ışık tutmak üzere sınırlı olarak ele alınmıştır. Bu dönemde, Tanzimat batılılaşması ortamında, yeni kent yönetiminin örgütlenmesi ve kenti yenileştirme hareketleri ile eşzamanlı olarak, eski yapıların korunmasına yönelik ilk girişimler yapılmıştır. İstanbul’da tarihsel çevrenin değişimi, 1923-1973 arasındaki elli yıl boyunca ve dört ayrı dönemde izlenmiştir. Zaman dilimlerini birbirinden ayırdeden

nitelikler, iktisadi, siyasal ve toplumsal değişimler ve her bir dönem ile çakışan ayrı mimari eğilimlerdir. Dönemleri farklılaştıran özellikler, kültürel duyarlılıkları ve öncelikleri etkileyerek, tarihsel çevrenin değerlendirilme ölçütlerine de yansımıştır. Tezin inceleme konusu olan etkileşimler ve değişimler, koruma etkinliğinin kurumlaşma sürecinde ele alınmıştır. 1973 yılı, bu sürecin tamamlandığı eşik olarak kabul edilmiştir.

1923-1938 arasındaki birinci dönem, inkılapçı cumhuriyet, iktisadi kalkınmacılık ve bürokrasi iktidarı ile tanımlanmıştır. Çağdaş bir ulus-devlet yaratma amacı doğrultusunda, toplumun görüntüsünün de çağdaşlaşmasına önem veren bir dizi reform gerçekleştirilmiştir, şapka ve kıyafet devrimleri gibi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında başlayıp 1927'ye kadar etkinliğini sürdüren Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın ardından Türkiye'ye giren "kübik" mimari, çağdaş görüntüyü tamamlayan ve modernleşme girişimleri ile çakışan bir resmi tercih olmuştur. Yeni mimarlık, başkent Ankara'nın hükümet yapılarında izlenirken, ihmal edilen tarihsel yapılar 1931'de Atatürk'ün girişimi sonucunda ilgi görmeye başlamıştır. Tümü sonuçlandırılmasa ve etkinliği sınırlı kalsa bile, alınan bir dizi önlem, kuruluş aşamasındaki Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi tarihiyle karmaşık ilişkisinin bir boyutunu aydınlatıcı niteliktedir.

1938-1950 arasındaki ikinci dönem, tek parti devletçiliği ve öz kaynaklara dönük ekonomi modelinin yanı sıra, İtalya ve Almanya'nın yaydığı ve İkinci Dünya Savaşı'nın körüklediği "nasyonalizm" etkileri ile belirginleşmektedir. Bu durumun mimarlık alanına yansımaları, İkinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın ortaya çıkışı olmuştur. Ancak mimarlıkta geçmişe yeniden yönelişe kaynaklık eden geleneksel konut mimarlığı araştırmaları, bu yapıların korunmasına dönük bir çabayı içermemiştir. 1938'de onaylanan Henri Prost'un imar planı, İstanbul'un tarihsel merkezinin korunması için etkili olacak bazı genel ilkeleri saptamıştır. Planın kısmi bir uygulaması sayılan, cumhuriyet döneminin İstanbul'daki ilk imar operasyonu, Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın yönetiminde bu yıllarda gerçekleştirilmiştir.

1950-1960, çok partili döneme geçiş, ekonomide liberalizm, sanayileşme ve hızlı kentleşme ile nitelenmektedir. Kentlerde plan ve kural dışı gelişmelerin çoğaldığı, gecekondulaşma ve yapsatçılığın yayıldığı bu dönemde, Başvekil Adnan Menderes'in bizzat yönettiği yeni bir imar operasyonu sırasında İstanbul tarihsel dokusunun önemli bir bölümünü yitirmiştir. Öte yandan, büyük anıtlara abartılı bir ilgi gösterilerek yıkımlara duyulacak tepki dengelenmek istenmiştir. Bir kez daha ve bu defa tam bir teslimiyetle Batı'ya, özellikle ABD'ye yönelen Türkiye'de bu dönem mimarlığı, Uluslararası Biçem'in ABD kaynaklı örnekleriyle simgeleşmiştir.

1960-1973, demokratikleşme, planlı kalkınma ve ekonomik büyüme dönemidir. Toplumsal düşüncelerin tartışıldığı, kültürel kimliğin sorgulandığı, çevreye duyarlılığın geliştiği ortamda Modern Akım'ın eleştirileri yapılmış, yerellik, tarihsellik, çevreye uyum gibi kavramların gündemde olduğu çerçevede koruma alanında önemli adımlar atılmıştır.

1923-1973 arasında on-on beşer yıllık dört döneme özgü saptanabilen eğilimler sonuç bölümünde değerlendirilmiştir. Çalışmanın başlangıcında değinilen Türkiye'ye özgü koşullar yeniden ele alınmış, özgül örneklerle desteklenerek geliştirilmiştir. İstanbul'da yapılan planlama çalışmaları ile onlara aykırı imar uygulamaları, plancılar ile onların önüne geçen devlet ve kent yöneticilerinin davranışları irdelenmiş ve koruma alanına etkileri ele alınmıştır. Tarihsel yapılarla ilgili tutum, imar adı verilen tümel yapılanmada, koruma çabaları ve girişimleri ile onları göz ardı eden uygulamaların bağlamında incelenmiştir.

1.3. YÖNTEM

Tarihsel çevrenin değerlendirilmesine ilişkin tutumun geçirdiği değişimleri ve etkileşimleri izlemek üzere, belirlenen dönemlere özgü tavırlar farklı boyutlarda saptanmaya çalışılmıştır. Yöneticilerin, meslek adamlarının ve aydınların tarihsel yapılara ilişkin soyut düşünceleri ile İstanbul'da yapılan somut uygulama örnekleri, her dönemin kendine özgü koşullarının ve önceliklerinin bağlamında incelenmiştir.

Bu amaçla, mimarlık, kent planlaması ve koruma konularında yayınlanmış kaynaklarla, Türkiye'nin batılılaşmasını ve modernleşmesini inceleyen ve kültürel kimlik sorununu irdeleyen, kültür, tarih ve toplumbilim konulu kitaplardan ve makalelerden yararlanılmıştır.

Tarihsel yapılara ve çevreye ilişkin görüşler, davranışlar, uyarılar ve kurallar, sonradan yapılan değerlendirmelere değil, her dönemde etkin olan kurumların ve kişilerin görüşlerine dayanılarak yansıtılmaya çalışılmıştır. Bunlar kimi zaman ait oldukları dönemlerde yapılmış yayınlardır, kimi zaman da o dönemlere tanıklık etmiş kişilerin sonradan yayınladıkları kaynaklardır. 1930'larda İstanbul'un imar planı hazırlanırken Prost'la çalışmış olan Aron Angel'in 1987'de, 1950'lerin imar hareketi sırasında Anıtlar Yüksek Kurulu üyesi olan Behçet Ünsal'ın 1969'da, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1985'te çıkan makaleleri ve kitapları bu tür yayınlardır. 1943-1956 arasında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde, daha sonra da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde onarımlar yürütmüş olan Cahide Tamer'le yapılan bir söyleşi 1995'te yayınlanmıştır. 1961-1971 arasında Topkapı Sarayı'nda harem in onarımını yöneten Mualla Anhegger-Eyüboğlu, bulgularını ve yöntemlerini 1986'da çıkan bir kitapta açıklamıştır. Yeni baskısı kullanılmış olan yayınların ilk basılış tarihleri, köşeli ayrıçların içinde, kaynaklara ve metnin içindeki göndermelere eklenmiştir.

Belirlenen dönem boyunca, imar, planlama, eski eserler, onarım, yıkım ve İstanbul konularında kamuoyuna yansıyan haberler ve yorumlar *Cumhuriyet Gazetesi*'nden derlenmiştir. Gazete, yayına başladığı Mayıs 1924'ten, Eski Eserler Kanunu'nun çıktığı Mayıs 1973'e kadar taranmıştır. *Cumhuriyet Gazetesi*'nin seçilmesinin bir nedeni, yayınının sürekliliği, bir nedeni de gazetede kente ilişkin konulara, özellikle İstanbul'a, ayrı bir önem ve yer verilmesidir. Kente ve mimarlığa ilişkin haber niteliğindeki bilgilere ek olarak, yöneticilerin tutumları ve etkinlikleri de gazete yazılarına yansımıştır. Ayrıca, Yunus Nadi, Nadir Nadi, Sıddık Sami Onar, Ahmet Hamdi Tanpınar, Falih Rıfkı Atay gibi yazarların yorumları, uzmanlık alanı dışında kalan aydınların tarihsel çevre konusuna yaklaşımlarını örneklemektedir.

Cumhuriyet Gazetesi'ne ek olarak, meslek alanındaki süreli yayınlardan yararlanılmıştır. Türkiye'de çıkan ilk mimarlık dergisi ve aynı zamanda bu konudaki en uzun süreli yayınlardan birisi olan *Mimar Mecmuası* (1935'ten sonra *Arkitekt*), yayınlanmaya başladığı 1931'den 1973'e kadarki dönem için kaynaklık etmiştir. 1944-1953 arasında Türk Yüksek Mimarlar Derneği'nin çıkardığı, 1963'ten sonra ise Mimarlar Odası'nın yayını olarak süren *Mimarlık* ile Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün 1938'den başlayarak yayınladığı *Vakıflar Dergisi*, 1923-1973 dönemine ilişkin bilgiler ve değerlendirmeler için taranmıştır. *Mimar* ve *Vakıflar Dergisi*, ilk sayılarından başlayarak tarihsel yapıların korunması konusuna yer vermişlerdir. Sedat Hakkı, *Mimar*'ın birinci sayısındaki ilk yazı olan "İstanbul ve Şehircilik" adlı makalesinde, İstanbul'un gelişmesi kapsamında tarihsel yapıların korunmasını tartışmıştır ([ELDEM], 1931, s.1-4). Albert Gabriel'in "Tarihi Türk Abidelerinin Tamir ve İhyası" ise, *Vakıflar Dergisi*'nin birinci sayısında yayınlanmıştır (1938a, s.7-15). *Mimar*, yayın süresi boyunca özellikle İstanbul'da yapılan yıkımlara ve onarımlara, planlama ve imar çalışmaları bağlamında değinmiş, değerlendirme ve eleştiri yazıları yayınlamıştır. *Vakıflar Dergisi* de, yine kesintisiz olarak, özellikle koruma konusundaki kuramsal yazılara yer vermiştir. *Mimarlık* ise, 1940'larda "Tarihi Abidelerimizden" başlıklı birkaç tanıtma yazısı dışında, tarihsel çevre ve koruma konularını 1965'e dek gündeminin dışında tutmuştur. Bu tarihten sonra koruma konulu makaleler yayınlanmaya başlamıştır. 1972'den sonra ise Mimarlar Odası'nın konuya ilgisi artarak, koruma özel sayıları çıkarılmıştır.

1923-1973 yılları arasında tarihsel çevreye ilişkin uygulama, eleştiri ya da kuram alanlarında etkinliği olmuş mimarların ve kent plancılarının makaleleri, koruma kavramının geçirdiği evrimi izlemek için başlıca kaynağı oluşturmıştır. Bunlara ek olarak, kurulların ve kurumların yayınladıkları kitapçıklar, raporlar ve bildiriler, dönem kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir. 1933'te Maarif Vekaleti'nin yayınladığı *Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz* adlı kitapçık, Anıtları Koruma Komisyonu'nun 1933-1935, Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin 1939 yılları çalışma raporları, İstanbul Belediyesi'nin 1940'lardaki imar etkinliklerini tanıtan *Cumhuriyet Devrinde İstanbul* adlı kitapçık, Mimarlar Odası'nın 1950'lerin

imar çalışmalarını eleştirdiği *Yurdumuzda İmar Çabaları* başlıklı bildiri bunların arasındadır. Bu dönemde Türkiye’de koruma konusunda yayınlanmış tek kitap ise Ali Saim Ülgen’in yazdığı *Anıtların Korunması ve Onarılması*’dır. 1965’ten başlayarak bugüne kadar tarihsel yapılar ve çevre, çok sayıda araştırmanın konusu olmuştur. Bu araştırmalar, tezin konusu olan dönemlere ilişkin bilgilerin kaynağı olarak kullanıldığı gibi, yazarlarının yorumlarından ve değerlendirmelerinden de yararlanılmıştır.

BÖLÜM 2

AVRUPA'DA VE TÜRKİYE'DE KORUMANIN KÖKENLERİ

Ondokuzuncu yüzyıla dek, fiziksel çevrenin bileşenleri arasındaki eski yapılar kimi zaman yok edilerek malzemeleri başka yapıların inşasında kullanılmış, kimi zaman değiştirilerek yenilenmişler, ender olarak da pek dokunulmadan varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu, korunanın savunulmadığı, yıkılanın pek de sorgulanmadığı doğal bir süreçti. Geçmişten kalan yapılar, eski oldukları için farklı oldukları düşünülmeden, varsa simgesel ya da işlevsel yararları doğrultusunda ve çoğunlukla yeni zamana uyarlanarak kullanılmışlar, işe yaramaz olduklarında ise ortadan kaldırılmışlardır. Dinsel ya da siyasal görüşler kendilerine simgesel varlık alanları yaratırlarken, zaman zaman yerini aldıkları oluşumların simgelerini yok etmeye çalıştıkları gibi, kimi zaman da öykündükleri dönemlerin simgelerini yüceltmişlerdir. Tarih boyunca yapıldıkları dönemde gücün en etkili simgeleri olan yapılar, diğer bazı dönemlerde saldırının ya da ilginin hedefi olmuşlardır: Hristiyan Roma inşa edilirken pagan Roma yıkıma uğramıştır; faşist dönemde antik Roma ilgi odağı olurken, ortaçağ Roma'sı zarar görmüştür.

İstanbul kentinin tarihi de, birbirini izleyen yıkım ve yeniden yapım dönemlerinden oluşmuş, her İstanbul kendinden öncekini tahrip etmiştir. Roma İmparatoru Septimus Severus ikinci yüzyılın sonunda Byzantion'u aldığında Yunan dönemine ait önemli yapıları yok ederek kenti yeniden inşa etmiştir. 531'deki Nika ayaklanmasında kentin büyük bir bölümünün yakılması ve yıkılması, Jüstinyen'in kenti tarihinin doruk noktalarından birine taşıyacak yeniden yapım etkinliğinin başlamasına yol açmıştır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra izin verilen yağmadan yalnız Ayasofya, Havariler Kilisesi ve Galata bölgesi kurtulmuştur. Sarnıç, su kemeri gibi yapılar yararlılıklarını sürdürmüşler, kiliseler camiye

dönüştürülerek kullanılmışlardır. Bu yapıların kullanım değeri, yadsınan kültüre ait simgesel kimliğinden üstün tutulmuştur. Diğer pagan ve Hristiyan yapıları ise taş ocakları olarak yeni inşaatlara malzeme sağlamıştır (KUBAN, 1996, s.24, 109, 199, 200, 237). Örneğin, Süleymaniye'nin inşaatında Hipodrom'dan ve Pantokrator Manastırı'ndan sökülen taşlar kullanılmıştır (BARKAN, 1979, s.11-31).

Simgesel değerler bir yana bırakılırsa, çevrenin fiziksel nitelikleri sanayi devrimi gerçekleşinceye kadar hızlı sıçramalarla değil, ağır bir evrim sürecinde değişmiştir. Sanayi devrimi değişimi hızlandırmış, çevrenin eski ve yeni bileşenleri arasında ayrılık, hatta aykırılık, artmıştır. O zamana değin neredeyse doğada bulundukları gibi kullanılmış olan yapı malzemeleri, sanayi ürünü yeni malzemelerin sunulmasıyla çeşitlenmiş, yeni yapım yöntemleri geliştirilmiştir. Gereksinimlerin çeşitlenmesi ve farklılaşmasıyla yeni yapı türleri ortaya çıkmıştır. Giderek biçimler de değişerek sanayi çağını yansıtan mimarlık biçimleri ve sanayi ürünlerini, örneğin otomobili, barındıran kent ölçeği ve kurgusu yaratılmıştır.

Eski ile yeni arasındaki ayrılığın artması, birlikte yaşamalarına olanak veren koşulların değişmesine, geçmişe ait olan nesnenin, fiziksel çevrenin farklı ve özel bir bileşeni olarak algılanmasına ve nihayet, eskinin değerlendirilmesinde birbirine karşıt iki tutumun gelişmesine neden olmuştur (KUBAN, 1970, s.7). Bunların ilki, gelişime ve değişime mutlak olumlu değerler yükleyerek, geçmişin ürünlerinin artık yararlılıklarını ve geçerliliklerini tümüyle yitirdikleri yargısına ve dolayısıyla yerlerini çağdaş anlatım biçimlerine bırakmaları istemine dayanmaktadır. Bu görüşü savunanlar, her tarihsel dönemin çevreye damgasını vurduğunu, çağdaş yaşama uymayan geleneksel çevrenin ortadan kaldırılarak yerine yenisinin koyulması gerektiğini öne sürmektedirler. LE CORBUSIER (1987 [1929] s.277-289), eski kentlerin yeniden tasarımına ilişkin önerileriyle bu tutumun en bilinen savunucularından birisidir. Örneğin, Paris'in tümüyle yıkılmasını, hızlı araçlara uygun yollar ve yeşil alanlar arasında gökdelenler inşa edilmesini, oluşturulan parklar içinde birkaç kilisenin tek başlarına sergilenmesini önermiştir. Çünkü tüm maddi varlıklar gibi, tarihsel yapılar da ölümlüdür, yaratılan yeşil alanlar da onların

mezarlıkları olmalıdır. Karşıt görüştekiler ise geleneksel çevreyi, geçerliliğini yitirmeyen mimari ve kentsel değerlerinin yanı sıra, kültürel ve belgesel nitelikleriyle toplumsal kimliğin oluşması ve sürekliliğin sağlanması için vazgeçilmez bir unsur olarak kabul etmektedirler. Kaldı ki, yepyeni olanı yaratma isteği kendi içinde bir çelişkiyi de taşımaktadır çünkü her çağda üretilenler, dünün ve bugünün uzak ya da yakın dürtülerine ve katkılarına borçludurlar (GAZZOLA, 1975, s.24). Tarihsel çevrenin varlığını sürdürmesine karşı görüşlerin zaman zaman etkili olmasına ve bugün de ifade edilmesine karşın, koruma yanlısı tavrın ağırlık kazanarak kurumlaşma yoluna girmesi, üretim biçimlerinde köklü değişimlerin doğduğu Batı Avrupa’da gerçekleşmiştir. Yıkımlar, yarattıkları tepki ile korumanın giderek güçlenmesine neden olmuştur.

2.1. KORUMANIN AVRUPA’YA ÖZGÜ GELİŞİMİ

“Kültür mirası düşüncesinin doğuşu ve gelişimi Batı Avrupa’ya özgü bir süreçtir ve Rönesans, sanayi devrimi, ulus-devletin ortaya çıkışı gibi dünyanın bu bölgesini ilgilendiren olaylara derinden bağlıdır...” (YERASİMOS, 1995, s.58). 1789 Fransız Devrimi sonrasında devrilen aristokrasinin sembelleri sayılan anıtların tahrip edilmesine ve 1798’de Fransız işgali altında Roma’daki anıtların yağma edilmesine duyulan tepkiler, ondokuzuncu yüzyıl başlarında Avrupa’da anıtların korunması için bilinçli, kapsamlı ve örgütlü çalışmaların başlamasına neden olmuştur (CESCHI, 1970 [1957], s.39, 64). Birçok ülkede tarihsel yapıların saptanması, sınıflandırılması ve kamulaştırılması konularında temel ilkeler belirlenmiştir. Buna karşılık, ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, büyük kentlerin tarihsel merkezlerine yığılan kırsal nüfusun yarattığı toplumsal ve fiziksel yıpranmanın önüne geçmek isteyen bir çok kent yönetimi, çareyi tarihsel dokuyu ortadan kaldırarak yerine yeni bir düzen getirmekte bulmuştur. Bu yüzden, Batı’nın büyük kentleri erken sanayi dönemine ait özellikler taşımaktadırlar. Eskiye ortadan kaldıran planlama anlayışının yarattığı tepki, bu kez sanayi devriminin yeniliklerinden kaçarak tarihe sığınan akımlarla birleşerek, özellikle ortaçağ yapılarının onarıldığı, korumaya elverişli bir ortamın yaratılması ile sonuçlanmıştır.

Fransa’da Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc’ün (1814-1879) ortaçağ araştırmalarına dayanan ve tarihsel yapıların çevrelerinden bağımsız olarak kendi sahip oldukları değerleri yücelten yaklaşımı, yapıların onarımında belki de önceden hiç var olmayan bir biçim birliğine ulaşılmasını öngörmüştür (PEROGALLI, 1991 [1954], s.39-44; CESCHI, 1970 [1957], s.68-71). 1853-1870 yılları arasında Georges-Eugène Haussmann’ın Paris’i sanayi çağının ilk büyük kenti haline getirirken uyguladığı temizleme, geniş ve düz yolların ulaştığı görkemli meydanların ortasında tarihsel yapıları tek başlarına sergileme tavrı, Viollet-le-Duc’ün yapıları tekil olarak ele alma eğilimi ile birlikte, *Ecole de Beaux-Arts* geleneği içinde gelişen ve Le Corbusier’ye kadar uzanan bir tutumdur (ERDER, 1975, s.161).

İngiltere’de sanat eleştirmeni John Ruskin’in (1819-1900) onarımlarda aşırılığa karşı romantik tepkisi, tarihsel anıtların herhangi bir değişikliğe uğramasına kesinlikle karşı çıkan ödünsüz bir korumacılığın çerçevesini oluşturmuştur. Ruskin’e göre restorasyon tahriple eşdeğerdir, yapının yanıltıcı bir benzerini ürettiği için baştan sona bir yalandır. Çünkü hiçbir eski yapıyı özgün durumuna döndürmek, sanatçıların onun üzerinde bıraktıkları izleri yeniden yaratmak olanağı yoktur. Restorasyon yerine yalnızca özenli bakımla yetinerek eski yapıların doğal ömrünü uzatmak, sonunda değişime uğratmadan onları yok olmaya bırakmak gereklidir (RUSKIN, 1988 [1849], s.194-196).

İtalya’da Camillo Boito (1836-1914) ve Gustavo Giovannoni (1873-1947) bilimsel araştırma ve çözümlemeye dayalı restorasyon anlayışını geliştirerek, sanatsal ve tarihsel değeri olan her yapının, biçim birliği aranmadan, ekleriyle ve çevresiyle birlikte korunmasını savunmuşlardır. Uluslararası Müzeler Örgütü tarafından 1931’de Atina’da düzenlenen uzmanlar toplantısında alınan kararlara dayanan ve daha sonra İtalya Tarihsel Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Konseyi tarafından onaylanarak *Carta del Restauro* adını alan, çağdaş onarım anlayışına öncülük eden kuralların belirlenmesinde Giovannoni’nin görüşleri etkili olmuştur (PEROGALLI, 1991 [1954], s.77-89; CESCHI, 1970 [1957], s.107-114; KUBAN, 1962, s.149-152).

1931'deki ilk toplantının ardından, koruma konusunda uluslararası işbirliği artarak sürmüştür. 1933 Uluslararası Mimarlık Kongresi'nin sonunda onaylanan Atina Tüzüğü mimari değerlerin tek başlarına ya da küme olarak korunmalarını öngörmektedir (65.madde). Ancak "tarihi anıtların çevresindeki sefil ve sağlığa zararlı evlerin yıkılarak yeşil alanlar yaratılması" önerisi (69. madde), *Carta del Restauro*'nun anıtların çevreleriyle birlikte korunması ilkesinin (6. madde) gerisinde kalmıştır (ERDER, 1975, s.286-289). İkinci Dünya Savaşı sonrasında, hızlı ekonomik ve toplumsal gelişmeler ve teknolojik atılımlar karşısında kültür değerlerinin kaybolmasını önleme kaygısı, Avrupa'da işbirliğini güçlendirmiştir. Avrupa Konseyi, 1954'te kabul edilen Avrupa Kültürel Sözleşmesi'nin ilk maddesiyle, ortak kültürel mirası koruyacak önlemleri almaya karar vermiştir. 1958'de Çekoslovakya ve İsviçre, 1959'da Yugoslavya, 1960'da İsveç, 1961'de Hollanda, 1962'de ise Fransa, İngiltere ve Polonya'nın koruma yasalarında düzenlemeler yapmalarının ardından, 1963'de Avrupa Konseyi bir dizi sempozyum düzenleyerek kamuoyu desteği aranmasını kararlaştırmıştır (ERDER, 1973, s.21). 1965-1968 arasında gerçekleştirilen beş sempozyumda konu farklı yönleriyle ele alındıktan sonra, Avrupa Konseyi 1970'i Avrupa Koruma Yılı ilan etmiştir. 1964 İkinci Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi'nin ürünü olan Venedik Tüzüğü, tarihsel anıt kavramını kentsel ya da kırsal bir yerleşmenin tümünü kapsayacak biçimde genişletmiştir (1. madde). Koruma ve onarımda uyulması gereken ilkeleri belirleyen tüzük, koyduğu ölçütler ile uluslararası yaygınlıkta uygulanan etkili bir belge olmuştur.

2.2. KORUMANIN TÜRKİYE'YE ÖZGÜ SORUNLARI - ESKİYE KARŞI YENİ

Türkiye'nin ekonomik ve kültürel öncelikleri kendi dışındaki uluslararası koşullara bağlı olarak yönlense de, tarihsel gelişme sürecine ilişkin bazı temel veriler çevrenin değerlendirilmesinde Türkiye'ye özgü birtakım sorunları ortaya çıkarmaktadır. Eski ile yeni ilişkisi, kuşkusuz evrensel yaygınlığı ve sürekliliği olan bir sorunsaldır. Ancak eski ve yeni kavramları, Türkiye'nin Batı ile Doğu arasında, gelişmişlikle

gelişmemişlik arasında bocalayan konumunda kendine özgü anlam yükleri taşımaktadır. Uluslaşması geciken, batılılaşarak ve çağdaşlaşarak Batı merkezli dünya sistemi ile bütünleşebilmeyi amaçlayan bir ulus-devlet kurarken, bir yandan da farklılığını, ulusal kimliğini tanımlamaya ve korumaya çalışan Türkiye'nin kültürel süreksizlik ve kararsızlık sorunları vardır. Sanayileşmesi geciken, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'nin kentleşme sorunları vardır. Demokratik kurumlaşması geciken, yönetimlerin yerine yöneticilerin kararları doğrultusunda değişen Türkiye'nin yasa ve plan dışı yapılaşma sorunları vardır.

Batı, antik çağdan bugüne uzanan bir kültürel süreklilik içindedir. Türkiye ise çağdaş ulus olabilmek için yakın tarihini yadsımak zorunda kalmış, “ayrıldığımız alem ve yeni medeniyet” ayırımı, geçmişle sürekliliğini koparmıştır (TANPINAR, 1969 [1946], s.iv). Çoğu batılı olmayan ülkede olduğu gibi, modernizmi elde etmenin bedeli geçmişle ödenmiş, tarihsel çevrenin yok edilmesi modern dünyaya geçiş için bir tür “kurban ayinine” dönüşmüştür (KUBAN, 1980, s.5). İmparatorluk düzeni tasfiye edilirken, sultanından sarığına, halifeliğinden harfine kadar bir çok bileşeni ortadan kaldırılan Osmanlı geleneğinin yarattığı fiziksel çevrenin korunmasını istemek, topluma benimsetilmeye çalışılan kimliğe ters düşmektedir. Çağdaş mimarlığın en niteliksiz örnekleriyle oluşan Türkiye'deki yeni kentsel çevre, bireylerin yaşam niteliğini yükseltmekten uzak kalsa bile, toplumun peşinden koşmayı öğrendiği çağdaş yaşam imgesini en alt düzeyde de olsa karşıladığı sürece kabul görmektedir. Çevreyi biçimlendirmede öncü olması beklenen mimarlar ve plancılar ise evrensel, yani Batı standartlarını paylaşabilmeyi amaçlayan eğitim kurumlarında yetişmiş olduklarından, onların da “görsel bellekleri Batılı imgelere bağımlıdır”¹ (KUBAN, 1983, s.55).

Türkiye, kültürünün kökenleri konusunda da kararsızdır. Topraklarının üzerindeki kültür mirası ile Türk ulusuna ait olduğu varsayılan kültür mirası örtüşmemektedir

¹ Üniversite ve universal (evrensel) sözcüklerinin kökleri aynıdır: *unus* (tek) + *vertere, versum* (dönmek, dönüşmek) (WALLERSTEIN, 1991, s.103). Türkiye'de ulusal mimarlık akımlarının ortaya çıktığı dönemlerde bile mimarlık eğitimi uluslararası eğilimlere bağlı kalmıştır (KUBAN, 1981, s.475).

(KUBAN, 1982, s.23). Cumhuriyet yönetimi ülke için yeni bir gelecek tasarlarlarken, bir yandan da yakın geçmişini elinden aldığı topluma, Sümer-Akad, Hitit ve eski Yunan'a uzanan daha eski bir "yeni" geçmiş sunmuştur (HALİDE EDİP, 1935, s.178). Bu durumda ulusal tarih seçmeci bir tavırla, "değerli kılınacak iyi kültürel miras" ile "görmezden gelinecek kültürel miras" yaratmıştır (YERASİMOS, 1995, s.59). Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin sınırlı kaynaklarından ayrılan payla, Anadolu'nun Türk öncesi katmanlarını aydınlatarak arkeolojik kazılar yapılırken, Selçuklu ve Osmanlı yapıları bakımsız kalmıştır.

Türkiye'de geleneksel kentsel çevre, Batı'da olduğu gibi sanayi devriminin erken dönemlerinden kalma değildir, ortaçağa ait özellikler göstermektedir (KUBAN, 1973b, s.11). Özellikle konut dokusunun ahşap malzemesinden kaynaklanan geçiciliği, İslam dünya görüşünde, dinsel mimarlık dışında, insanın ürettiği yapıları kalıcı kılmak yerine yenilemek eğilimi ile birleşerek, korumayı güçleştirmektedir (YERASİMOS, 1995, s.59). Yangınlar yüzünden kent, hemen hemen otuz yılda bir yeniden yapılmıştır. Osmanlı kenti, kalıcılıktan uzak konut dokusu ve ussallıktan uzak ulaşım ağı ile, kırsal toplumun niteliklerini yansıtmaktadır. Düzgün bir yol düzenine sahip olmayan, düşük yoğunluklu kent, çağdaş kent merkezi işlevlerinin gelişmesine uygun değildir (N. AKÇURA ve diğ., 1973, s.6). Yapı niteliğindeki ve kent imgesindeki süreksizlik, eski ile yeni arasındaki kökten farklılık, Türkiye'de geleneksel ve çağdaş çevrenin birlikte yaşatılmasını zorlaştırmaktadır.

Avrupa'da ortaçağdan başlayarak kentin özerkleşmesini sağlayan, kente sahip çıkan, yerleşik geleneğe bağlı kentsoylu sınıfı ne Osmanlı, ne de erken cumhuriyet döneminde vardır (KEYDER, 1989, s.9, 67). Özerk yönetime sahip olmayan, merkezi yetkeye bağlı kentlerin planlaması genellikle uygulamaların gerisinde kalmış, planlama ile birlikte, plan dışına çıkma yolları (imar afları, mevzii planlar) geliştirilmiştir (TEKELİ, 1991, s.4-5). ÜSTÜNKÖK (1982, s.274), bu durumun koruma üzerindeki etkisini "planlama başarısız olunca, koruma en azından güçleşir" diye saptamıştır.

2.3. KORUMANIN TÜRKİYE'YE ÖZGÜ DURUMU - SÖYLEME KARŞI UYGULAMA

Avrupa'nın tarihsel merkezlerinde ondokuzuncu yüzyılda yaşanan yıkımlar, koruma yanlısı görüşün yasal ve kurumsal kapsamının gelişmesiyle yerini etkin bir koruma anlayışına bırakmıştır. Yıkım ile koruma arasındaki kararsızlık son bularak, tutarlı bir koruma anlayışında karar kılınmıştır. Geçmişte yaratılanlara tarih bilinciyle yaklaşılarak ve yinelenemez oldukları onaylanarak, sahteciliğe düşülmeksizin korunmaları yaygınlaşmıştır (PHILIPPOT, 1976, s.368-369). Özellikle, anıt değerinde olmayan eserleri ve yerleşmeleri de korumanın kapsamı içine alan Venedik Tüzüğü'nün kabul edilmesinden sonra, Avrupa kentlerinde tarihsel merkezler için koruma projeleri yapılmış ve uygulanmıştır. Türkiye'de ise kaynakların kıtlığı ve kentleşmenin yavaşlığı nedeniyle 1950'lere kadar fazla değişmeden ve bozulmadan kalan tarihsel çevre, çelişkili bir biçimde, koruma kurumlaşma yönünde geliştikçe daha çok tahrip edilmiş, imar planları ile koruma kararları çelişmiştir (ZEREN, 1982, s.231, 236). Tıpkı planların raflarda kalıp imarın sürdüğü gibi, koruma sözde kalıp, yıkımlar sürmüştür.

Önceleri “abidelerin hüsnü muhafazası” ya da “harabiden kurtarılması”, ardından “tarihi eserlerin restore edilmesi ve meydana çıkarılması” anlatımı, daha sonraları “tarihsel çevrenin korunmasına” dönüşmüştür. Koruma kavramının içeriği ve kapsamı zaman içinde değişmekle birlikte, Türkiye'de tarihsel çevreye bakışta değişmeyen nitelik, açıkça savunulan görüşün hep koruma yanlısı olması, oysa uygulamanın karşıt yönde gerçekleşmesidir. Kentlerin yenilenmesi ya da korunması bağlamında kamu alanında dile getirilen amaçlarla uygulanan kararlar arasındaki karşıtlık, bireysel alanda da geçerlidir. Kendi mülkü söz konusu olmadığı sürece herkes korumadan yanadır, ama koruma bireysel çıkarları zedeler duruma geldiğinde, kurallar zorlanarak fırsatlar kullanılmak istenir. TEKELİ (1991, s.89) bu durumu “iki ahlak” olarak değerlendirirken, KUBAN (1990, s.39) uygulamaya dönüşemeyen söylemi “söz rüşveti” olarak adlandırmaktadır.

Türkiye’de tarihsel yapı korumacılığının başarısı, koruma yanlısı bir söylem geliştirmekten ibaret olmuştur. “... eski eserin korunması lehinde çoğu zaman bilimsel, hemen her zaman inandırıcı bir söylem geliştirilmiş olmasına rağmen, bu hem tahribatın hem de onu izleyen başıboş ve yanlış yapılaşmanın önünü almaya yetmiyorsa, bu da düpedüz izlenen koruma stratejisinin yanlış olduğunu ve bunun değiştirilmesi gerektiğini gösterir.” (AREL, 1994, s.58).

BÖLÜM 3

1874-1923 ARASINDA KORUMA

Batılı devletler, onsekizinci yüzyılın sanayi ve toplumsal devrimleri ile hızlanan gelişme ve yayılma sürecinde giderek güçlenirken, Osmanlı İmparatorluğu gerileme ve küçülme sürecinde giderek zayıflamıştır. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı toplumu, Batı uygarlığı karşısında geri kalmış olma duygusuna ve Batı'ya yetişme kaygısına kapılmıştır. Tanzimat reformları, Osmanlı İmparatorluğu'nu ortaçağ düzeninden, Batı uygarlığına geçmeye zorlayan etkilerin bir sonucudur. Ancak Batı uygarlığının Avrupa'nın toplumsal yapısıyla ve üretim süreçleriyle ilişkisini kuramayan Tanzimat aydınları, soruna yüzeysel bir tutumla yaklaşarak, batılı yaşam biçimini Osmanlı toplumuna aktarmaya çalışmışlardır (BERKES, 1975, s.190-197). Geleneksel toplumsal değerlerin sarsılmasıyla yaşanan kopukluk ve yabancılaşma bu dönemin belirgin özellikleridir. İki uygarlık arasında bocalama, çağdaş uygarlığın anlatı türü olarak benimsenen Türk romanının da ana sorunsalı olmuştur. 1950'lere kadar yazılan romanlarda, eski ile yeni arasında yaşanan çatışmalar konu edilerek, kültürde yaşanan ikilik yansıtılmıştır (MORAN, 1983, s.21).

1831'de Hassa Mimarlar Ocağı'nın yerine Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulması ve 1840'ta loncaların tasfiyesiyle, Osmanlı mimarlık geleneğinden de uzaklaşmıştır. Tanzimat sonrasında, Avrupa'da okumuş Osmanlılar ve yabancı mimarlar, klasik, barok ve ampir stillerini yeniden canlandıran, *Art Nouveau* gibi biçimleri yaratan yüzyıl sonu çoğulculuğunu Osmanlı başkentine aktarmışlardır. İkinci Meşrutiyet döneminde ise gelişen Türk ulusçuluğunun etkisiyle Avrupa kökenli mimarlara ve mimarlığa karşı tepki doğmuş ve Birinci Ulusal Mimarlık Akımı ortaya çıkmıştır. Osmanlı anıtsal mimarlığından aktarılan geleneksel biçimlerin çağdaş yapı malzemeleri ve yapım yöntemleriyle inşa edilmesine dayanan bu akım 1908-1927 arasında egemen olmuştur. Ziya Gökalp'in hars ve medeniyet ayırımına koşut olarak, biçim ulusal kültürden türetilirken, yapım Batı uygarlığının çağdaş gereklerine uydurulmuştur. Ulusal mimarlığın geleneksel ve tanıdık biçimleri cumhuriyetin ilk yıllarında da, yeni ulus-devletin tanımlanması sürecini destekleyen bir mimarlık biçimi olarak benimsenmiştir.

Tanzimat, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nu Türk-İslam geçmişinden ayırıp Batı'ya yöneltirken, bir yandan da batılılaşmış aydınlarının aracılığıyla, eski Yunan ve Roma eserlerinin korunmasına yönelik ilk önlemler alınmıştır. Koruma amaçlı nizamnameler, uzun süre yürürlükte kalacak olan son biçimlerini İkinci Meşrutiyet'in ulusçuluk ortamında almışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında yapılan ilk ruhsatlı kazı olan Ayasuluğ'da, J. T. Wood'un bulduğu eserlerin bir İngiliz savaş gemisi ile Türkiye'den götürülmesinden sonra, 1869 tarihinde koruma amaçlı ilk yasal düzenleme yapılmıştır (PAKSOY, 1993, s.206-208). Kazılarda bulunan eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını engellemek üzere tasarlanan nizamname yürürlüğe koyulmamıştır. 1874'te çıkarılan ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi, eski eseri "kabili nakil olan veyahut olmıyan eşyayı sairedir" diye tanımlamaktadır (1. madde). Eski eserleri tahrip edenler için para ve bir aydan bir yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür (35. madde). Bunların dışındaki otuz dört maddeden yalnızca birisi taşınmazlara değinmektedir: "Asar-ı sabiteden sahipli yerlerde bulunan ve mükemmel olan bazı meabet ve ebniyei sairenin muhafazası için canibi hükümetten mahalline icabına göre memur dahi tayin olunacaktır" (6. madde) (AKOZAN, 1977, s.24). Bu hüküm, taşınmazların korunması için alınan ilk önlemdir. Kastedilen taşınmazlar, nizamnamenin kazılara ve kazılarda çıkan eserlere ayrılan diğer maddeleri göz önüne alınarak, Yunan ve Roma yapılarının kalıntıları olarak yorumlanmıştır (N. AKÇURA, 1972, s.39). 1880'de Müze-i Hümayun'un Aya İrini'den Çinili Köşk'e taşınmasından sonraki açılışında konuşan Maarif Nazırı Münif Paşa'nın, "... Eskiden bizde eski eserlerin kıymeti pek bilinmezdi ... Hayli vakitten beri Osmanlılar arasında dahi rağbet hasıl olmuş ve bir müddet önce eski eserlere dair bir kanun dahi ortaya konmuştu [1874 Nizamnamesi] ... Bu içinde bulunduğumuz bina dahi bir antika hükmündedir" demesi, yalnız antik döneme ait arkeolojik eserlerin değil, Osmanlı dönemine ait tarihsel yapıların da eski eser sayılabildiğini göstermektedir (CEZAR, 1971, s.180).

1881'de Müze-i Hümayun müdürü olan Osman Hamdi'in çabalarıyla 1884'te yeni bir Asar-ı Atika Nizamnamesi çıkarılmıştır. Mabnet, saray, sirk, tiyatro, kale, köprü, su kemeri, türbe, dikilitaş gibi yapılarla, "asar-ı muhtıradan ve tezyiniden olan binalar ve heykeller ve sütunlar ve her cins mahkuk taşlar asar-ı kadimeden addolunur" (1. madde). Bunların tahrip edilmesi ve uygun olmayan işlerde kullanılması, yerde yatan taşların kaldırılması yasaklanmıştır (5. madde) (AKOZAN, 1977, s.26). Eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını da kesin olarak yasaklayan bu nizamname ile, taşınır ve taşınmaz eserlerin yerinde korunması ilkesi getirilmiştir.

1883'te Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılmasına ilişkin gerekçe ve yönetmelikte, hem Türk eserlerinin korunamamasına, hem de mimarlıkta yaşanan gerilemeye değinilerek, kurulacak okulda taklitçiliğe son verecek nitelikte bir eğitim amaçlanmıştır: "... bu güzel camileri, bu yüce türbeleri, medreseleri, hulasa, bütün bu eşi ve benzeri olmayan san'at eserlerini vücuda getiren mimarların ve üstadların torunları olan bizler bu eserleri korumasını bile bilemiyoruz ... binalarımızdan hangisi tamir olunacak olsa, tamir yerine adeta tahrip edilmektedir. Buna da sebep, bir taraftan sanat erbabının kifayetsizliği, ve diğer taraftan tabiatın tahripkar kuvvetlerinin hükmünü icra etmesidir". Mektep yönetmeliğine göre "ilm-i asar-ı atika" bütün öğrenciler için zorunlu ders olarak programa koyulmuştur (CEZAR, 1971, s.447, 449).

Genişletilerek 1906'da çıkarılan yeni Asar-ı Atika Nizamnamesi, "sanayii nefisei islamiyeye müteallik [ilişkin] kaffei [tüm] eşyayı menkule ve gayrimenkulei atika"yı kapsamına almıştır (4. madde) (AKOZAN, 1977, s.29). 1913'te Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin de açılmasıyla, Türk-İslam eserlerinin korunmaya değer eski eserlerin arasına katılması yine dönemin ulusçuluk hareketiyle bağlantılıdır. 1906 Nizamnamesi cumhuriyet döneminde de geçerliliğini sürdürerek 1973 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Olumlu gelişmelere karşın, 1912'de çıkarılan Muhafaza-ı Abidat Hakkında Nizamname belediyelere yetki tanıyarak, varsa işlemelerini ve yazıtlarını saptamak koşuluyla, kullanılmayan yapıları yıkmalarına izin vermiştir (N. AKÇURA, 1972, s.40). Böylelikle daha önce belirlenen ilkeler doğrultusunda korunması gereken tarihsel yapıların uygulamada yok edilebilmesi yolu açılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda anıtların korunması ve onarılması vakıf sistemi içinde gerçekleşmiştir. Herhangi bir vakfa ait olmayan kamu yapıları ise sahipsiz ve bakımsız kalmışlardır. Hassa mimarları, selatin vakıflara ait eserlerin inşaatını olduğu gibi, onarımlarını da üstlenmişlerdir (BAKIRER, 1973, s.113, 126). Vakıf kuran kişiler, yapımın yanı sıra, yönetim, bakım ve onarım masraflarını karşılayacak gelirleri sağlamışlar, eserlerinin ayakta kalması için koşulları, önlemleri ve kaynakları vakfiyelerde ayrıntılı olarak belirlemişler, sürekli kadrolar oluşturmuşlardır. Vakıf eserlerinin onarılması isteği vakıf mütevellileri ve nazırı ile kadılarından gelebildiği gibi, yöre halkı ve bireyler de istemlerini dile getirebilmişler, mütevellilere baskı uygulamışlar, vakıf gelirlerine sahip çıkmışlardır (MADRAN, 1985, s.524-526). Devletin herhangi bir kimsenin malına el

koyma yetkisine karşı, mülk ve serveti kamu hizmetine vakfederek korumak geleneği imparatorluğun geç yıllarına dek canlı kalmış, sonra bozulmuştur.

Tanzimat'ın birçok kurumu yeniden örgütlediği yönetim reformları kapsamında, bireysel girişime dayanan vakıf sistemi de değişime uğrayarak merkezileşmiştir. Bazı vakıfların mülkiyeti, bazılarının da yönetimi 1836'da kurulan Evkaf Nezareti'ne devredilmiştir (ERGİN, 1987, s.127). Yıllar içinde nezarete bağlı vakıfların sayısı artmış, vakıflar giderek "ferdiyetlerini" yitirerek nezaretin tüzel kişiliği içinde erimiştir (TEKELİ, 1987, s.165). Böylelikle kent biçimlenmesine ve düzenine bireylerin katkısı sınırlanmış, merkezi yetke ile kullanıcı arasındaki kademede örgütlenme hakkı ellerinden alınmıştır (AYGEN, 1991, s.40-41). CANSEVER (1992, s.34), son yüz yılda Türk kentlerinin yok edilmesini, insanın çevresinin sorumluluğunu paylaşmak yerine onun seyircisi olmasına bağlamaktadır. Vakıfların pey, harç ve toprak gelirlerinin bir bölümünü onarım masrafı olarak kullanılmak üzere nezarete vermek zorunda bırakılmaları da onarımları aksatmıştır. Çünkü devlet bütçesi açık verdiğinde, para istekleri karşılanmamaya başlamış, mütevelliler de zaman zaman vakıf kaynaklarını başka işlere harcamışlardır (MADRAN, 1985, s.509-511). 1909'da Evkaf Nezareti'nin yeniden örgütlendiği ve Mimar Kemalettin'in İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi reisi olduğu yıllarda yaşanan canlanma Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kısa sürmüştür (ÜLKEN, 1971, s.34-35; Y. YAVUZ, 1981, s.20-22). Olağan onarımlardaki aksamalara karşın, deprem gibi doğal afetlerden sonra devlet zaman geçirmeden hazine yardımı yapmış, eşraftan ve halktan da para toplanarak ve çevreden işçiler derlenerek, başta cami ve mescitler olmak üzere, anıtların onarımı ve konutların yeniden yapımı birkaç ay gibi bir sürede hızla gerçekleştirilmiştir (EYİCE, 1975, s.118-119).

3.1. İSTANBUL'DA İMAR

Onyedinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar İstanbul, nüfusun ve yoksulluğun sürekli arttığı, yangınların büyük konut alanlarını yok ettiği, salgın hastalıkların yayıldığı ve giderek sıklaşan halk ayaklanmalarının vezirleri, sadrazamları ve padişahları devirdiği bir kenttir. Devletin kenti denetim altına almak için yayınladığı hükümlere, talimatnamelere ve nizamnamelere uyulmaması neredeyse bir gelenek haline gelmiştir. Cumba ve saçakları yasaklayan ilk buyruğun 1559, ahşap inşaatı önlemeye yönelik ilk fermanın 1696 tarihli olmasına ve yasaklama kararlarının sık sık yinelenmesine karşın,

İstanbul evleri, cumbalı ve geniş saçaklı olarak ahşaptan inşa edilmeyi sürdürmüştür (AHMET REFİK, 1930, s.21; 1935, s.58-59). Tanzimat döneminin kent alanındaki etkinlikleri, İstanbul'da eksikliği duyulan düzenin sağlanmasına yönelmiştir.

ÇELİK (1986, s.xv-xvi), Tanzimat reformlarının bir parçası olarak İstanbul'un Türk-İslam mirasından kopmasını ve Batı başkentlerinin kent siyasetlerini, örgütlerini ve yapı tiplerini benimsemesini, Bizans kenti Konstantinopolis'in Osmanlı kenti İstanbul'a dönüşümü kadar köklü bir değişim olarak yorumlamaktadır. İstanbul'un ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Paris, Viyana, Roma gibi kentlerin yeniden inşası ile eşzamanlı olarak yeniden düzenlenmesi, Mustafa Reşit Paşa'nın imparatorluğu uygar bir devlet düzeyine getirirken, İstanbul'u da bir Avrupa başkentine benzetme çabalarını yansıtmaktadır. ORTAYLI (1978, s.18), Türkiye'de kentleri yıkarak imar etmek geleneğinin kökeninde Tanzimat reformcusunun olduğunu ileri sürmektedir.

1836-1839 arasında H. von Moltke'nin hazırladığı İstanbul'un ilk imar planı, düz ve geniş caddelerin kesişmesiyle tanımlanan dörtgen yapı adaları üzerinde kagir binalardan oluşan bir düzen getirmek amacındadır. Plan kararları 1839 yılında bir "İlmühaber" haline getirilmiş, ancak uygulanamamıştır (TEKELİ, 1987, s.166). Yangın yerlerinin düzenlenmesi ile yetinilmiş, tuğlanın pahalılığı nedeniyle, ayırık olması koşuluyla, ahşap yapılara izin verilmiştir.

1838'de İngiltere ile yapılan ticaret anlaşmasının ardından kentin gelişmesi ve modernleşmesi Galata ve Pera'ya kaymış, burada bir inşaat patlaması yaşanmıştır. 1844'te 391,000 olan İstanbul'un nüfusu, 1886'da 851,527'ye çıkmıştır. 1840-1900 arasında İstanbul'a gelen 100,000 Avrupalının, Galata'da yaşayan Museviler, Ermeniler ve Rumlara katılmalarıyla kentin kozmopolit kimliği daha da belirginleşmiştir (ÇELİK, 1986, s.30-33). 1854'te şehremaneti kurularak kent yönetimi kadılık kurumundan belediyeye geçmiştir. 1858'de İstanbul ondört belediye dairesine ayrılmıştır. Öncelikle, kent reformlarının uygulanacağı deneysel bir birim olarak, Pera ve Galata'yı kapsayan alanda Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştur. "Numune Dairesi"nin müdürü Hariciye Teşrifatçısı Kamil Bey, meclis üyeleri ise Camanto (Avusturya himayesinde bir banker), Alléon (Fransız kökenli bir zengin), Ferhat Paşa (asıl adı Stein olan bir Avusturyalı), Franco Efendi, Ohannes Mıgırdıç ve Revelaki David Efendi, yani İstanbul'da yaşayan yabancılar ve gayrimüslimlerdir (ORTAYLI, 1985, s.132-133). Yazışmalarda kullanılan dil ise Fransızcadır (ORTAYLI,

1978, s.19). Altıncı Daire'nin çağdaş hizmetlerinden yararlanmak ve Dolmabahçe Sarayı'na taşınan padişahı izlemek isteyen toplumun Müslüman kesimi de ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bu bölgeye taşınmaya başlamıştır. Bu dönemde kent Taksim'den Harbiye'ye, Tophane'den Dolmabahçe'ye ve oradan Teşvikiye'ye doğru genişlerken, Teodosyus surlarının batısına doğru büyüme olmamıştır. Tarihsel yarımada ise ihmal edilmiş ve köhneleşmiştir. İlk sanayi kuruluşlarının yerleşmeye başladığı Haliç kıyılarında Balat, Hasköy, Eyüp gibi semtler saygınlığını yitiren yerlerin başında gelmiştir (KUBAN, 1969b, s.71-74, 81).

3.2. İSTANBUL'DA KORUMA VE ONARIM

1877'de sekiz kişiden oluşan bir müze komisyonu kurulmuştur. Komisyonun görevi, müzeye dönüştürülecek Çinili Köşk'ün onarımını, taşınma işlemini ve gelecekteki yönetimini denetlemenin yanı sıra, müze dışındaki eski eserlerin korunması için önlemler almaktır. "Asar-ı atika fennine tamamile vakıf ve aşına" kişiler bulunmasında güçlük çekildiğinden, komisyonun sekiz üyesinden altısı yabancı ya da gayrimüslimdir: Müze Müdürü M. Dethier, muhafız Köçeoğlu Kırkor Efendi, meskukat [sikke] memuru Sebilyan Efendi, Altıncı Daire Reisi Osman Hamdi Bey, Şura-ı Devlet azası Kara Todori Efendi, Meclis-i Maarif azası Mustafa Efendi, Rasathane memuru M. Mosali ve Nafia Meclisi başkatibi M. Deleon (CEZAR, 1971, s.186-187).

İstanbul Şehri Muhipleri Cemiyeti, kentin sahip olduğu değerleri korumak amacıyla, 1911'de kurulmuştur. Yönetim kurulunda Said Halim Paşa, Halil Edhem, Vedat (Tek) Bey gibi kişilerin bulunduğu dernek, tarihsel yarımadada bazı yıkımları engellemeye çalışmış ve birkaç onarım girişiminde bulunmuştur. Derneğin çalışmaları Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda önce aksamış, sonra da durmuştur (Ü. ALSAÇ, 1992, s.43).

1913'te İstanbul'da kurulan Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni 1917'de sürekli duruma getirilmiştir.¹ Müze müdürü başkanlığında, "tarihe, asar-ı atikaya, memleketin coğrafyasına, sanayii nefiseye, mimariye ve asar ve mebanii kadimeye vakıf" dört üye, bir katip ve müze mimarından oluşan kurul, cumhuriyetin ilanından sonra da varlığını sürdürmüştür. Encümen, 1924'te çıkarılan bir talimatname ile onaylanmış ve tarihsel

¹ Eski Eserleri Koruma Encümeni ve Eski Eserleri Muhafaza Komisyonu olarak da anılmıştır.

yapıları korumaya gerek olup olmadığına ilişkin karar ve onarıma izin verme yetkilerini cumhuriyet döneminde de korumuştur (AKOZAN, 1977, s.32). 1912 nizamnamesinin uygulanması da bu kurulun değerlendirmesine bırakılmıştır.

Encümenin 1915'te Topkapı Sarayı'nda yapılan onarımları değerlendirmek üzere hazırladığı rapordan anlaşıldığına göre, kurul yalnız kamu yapılarının değil, "özel" yapıların ve yapılara sonradan yapılan eklerin de korunmasını öngören bir koruma anlayışını savunmuştur. Raporda sivil mimarlıktan hemen hiçbir örneğin elde kalmadığından yakınılarak, Topkapı Sarayı'nın "bir çivisine varıncaya kadar" korunması istenmiştir. Birçok yerlerin sonradan yapılmış ekler olduğu için kaldırıldığına da değinilerek, "her yapılan şey, kendinden evvelkine göre ilave olmaktan kurtulamaz ... ilave olunan şey ... yeni bilgilere temel olacağına göre, korunması gerekir" değerlendirmesi yapılmıştır (ELDEM ve AKOZAN, 1982, s.100-101). İlkelerini savunurken üyeler, "... bazı fikirlere göre emsal ve nümune olarak her bir eserden bir kaç tane muhafaza edilerek bakiyyesine ehemmiyet verilmemesi ve bunlar mahvolsa da ehemmiyeti olmayacağı bir tez ise de müdafaada çokluğun kuvvet teşkil edeceği esası nakabili inkar olduğundan bu eserler ne kadar çok olsa kudreti ibdaiye [yaratma] ve imariyemizin azametina delil teşkil edeceğinden ... eserlerimizin her birini ayrı ayrı muhafazaya değer mahiyette görmek encümenin şiar ve umdesi olmuştur" diyerek tarihsel yapıların arasından yalnızca bazı örneklerin korunmasına da karşı çıkmıştır. Encümen, "... Yıktıktan sonra imar yerine yıkmadan tanzim ve ıslah suretile imarı" yeğlemiştir (İSTANBUL, 1940, s.8-11). Saray örneği aracılığıyla da olsa "özel" mimarlığın önemini vurgulayan, binalara sonradan yapılan ekleri korumaya değer bulan ve eski eserlerin arasında ayırım yapmadan tümünün korunmasını öneren kurulun yetkin koruma anlayışı yetkilerinin gerektirdiği ölçüde etkili olamamıştır. Zaman zaman köhneperestlik ve imara engel olmakla suçlanan encümenin kararları her zaman uygulanmamıştır.

3.2.1. Anıtların durumu

Onarım kararlarını etkileyen unsurların başında, tarihsel yapıların kullanılabilirliklerini sürdürmeleri gelmiş, işlevsiz kalan yapılar kolaylıkla yok edilebilmişlerdir. Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni'nin 1915 tarihli raporunda, Topkapı Sarayı'nda Kızlarağası Dairesi'ndeki hamamın tüm çinilerinin sökülerek başka yerlerde kullanıldığı saptanmıştır. Encümenin incelemesi sonucunda, hamamın artık kullanılmayacağı için korunmadığı

anlaşılmıştır (ELDEM ve AKOZAN, 1982, s.100).

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihsel yapılar her dönemde o çağın mimarlık biçimine uygun olarak onarılmış, yapıldıkları dönemin özellikleri gözetilmemiştir. "... yapılan tamirlerin, devirlerin sanat üsluplarına tabi bulunması, eserlerimizde müteaddit inşa periyotlarına raslamamıza sebeb olmuştur. Tamamen yıkılan Fatih camisi yeniden ve barok stilinde yapıldığı gibi, nice klasik binalarımızın üstünde de barok ve ampir üsluplarının bariz ekleri görülmektedir" (ÜLGEN, 1943, s.20). Minaresi yıldırım düşmesi sonucu yıkılan Azapkapı Camisi'ne 1826'da barok bir minare eklenmiştir (KURAN, 1987, s.119-120).

1864-1869 arasında Server Paşa'nın şehremini olduğu sırada yapılan işlerin başında, merkez iş alanında yaya ulaşımından toplu taşıma geçilmesi yer almaktadır. Bu yıllarda, atlı tramvay, tünel ve Sirkeci-Edirne demiryolu yapım imtiyazları yabancı şirketlere verilmiştir (TEKELİ, 1991, s.17). 1863'te, motorlu taşıt geçişine uygun Galata Köprüsü yapıldıktan sonra, yeni yollar açılması için 1864'te Galata'nın ondördüncü yüzyıl Ceneviz surları yıkılmıştır. Araçla ulaşımına uygun yolların yapımı için sur duvarlarının yok edilmesi, Avrupa kentleriyle eşzamanlı bir uygulamadır (ÇELİK, 1986, s.62). 1869-1873'te demiryolunun yapılışı sırasında Topkapı Sarayı'nın sahil saray, köşk ve kasırlarından bazıları, İncili Köşk, Yalı ve Şevkiye Köşkleri, yıkılmıştır (ELDEM ve AKOZAN, 1982, s.99). Saraya ait yapıları demiryoluna feda eden koruma karşıtı tavır, yöneticilerin çağdaşlaşma konusunda kararlılığını gösteren siyasal bir davranıştır (KUBAN, 1996, s.389).

Anıtları odak noktaları olarak kabul eden ve onları çevrelerinden soyutlayarak düzenlenen meydanların ortasında sergileyen Tanzimat sonrası yaklaşımı uzun süreli olmuştur. Geleneksel konut dokusu ve bazı ikinci derecede anıtlar, Haussmann'ın kent düzenleme ilkelerini yansıtan ve 1950'lerde daha da etkin olarak uygulanacak yol ve meydan açma eğilimine feda edilmiştir. 1864'te Sirkeci'den Kumkapı'ya kadar olan alanda 3500 yapıyı yok eden Hoca Paşa yangınının ardından Islahat-ı Turuk Komisyonu kurulmuştur. Bir çeşit imar komisyonu niteliğini taşıyan komisyonun 1868 tarihli raporuna göre Divanyolu 19 metreye genişletilip atlı tramvay hattı geçirilirken, Köprülü Medresesi'nin "yarıdan ziyadesi vahşiyane kesilmiş ve ... harimi tahrip edilmiştir. Tevsi-i tarik istikametinin gayet kati olan baltası kubbeleri yarısından doğramış, Köprülünün türbesi de şekli aslisini muhafaza edememiştir" (MİMAR KEMALETTİN, 1913a, s.190). 1496 tarihli Atik Ali Paşa Külliyesi de yol güzergahında kalmıştır. Cami, tekke, imaret ve medreseden oluşan külliye

camisine dokunulmamış, imaret ve tekke yıkılmış, medresenin de yarısı kesilmiştir. “... medresenin medhal tarafından kısmen kat’ı [kesilmesi] suretile fevkalade ehmmiyeti haiz olan medrese harimi tahrip edilmiş, o zamanki tramvay veya belediye mühendislerinin bir işgüzarlığı olmak üzere kat olunan odalar fevkani olarak [üste] ilave edilmek suretile tahribat ve tahrifatı ikmal edilmiştir” (MİMAR KEMALETTİN, 1913a, s.190). Çemberlitaş Hamamı’nın bir bölümü de bu işlem sırasında yitirilmiştir. Çemberlitaş çevresinde 1865 yangınından kurtulan ve “göze hoş görünmeyen” evler bu kez yıkımdan kurtulamayarak, kazanılan alanda üçgen biçiminde bir meydan açılmıştır (ÇELİK, 1986, s.59-61).

Ulaşımın iyileştirilmesi için tarihsel yapıların yıkılmasına göz yumanlar bulunduğu gibi, onları yıkıma karşı savunanlar da olmuştur. Tramvay yolu açılırken Ebu el Fazıl Mahmud Efendi Medresesi’nin ön kısmının kesilmesi konusunda Tasvir-i Efkâr Gazetesi’nde çıkan bir yazıda belirtilen yıkım yanlısı görüşlere Mimar Kemalettin karşı çıkmıştır :

“Az çok bir kıymeti tarihiye ve sanaiyesi bulunan ve eslaftan [öncekilerden] bergüzar kalan asara hürmet vakia elzem ise de şehrimizin vesaiti nakliye noksanı ve hatta fıkdanı [yokluk] yüzünden maruz kaldığı müşkülât insaf ile düşünülecek olursa değil tramvay ferşiyatı [döşenmesi], hatta dört arşınlık bir sokak küşadı için bile bir iki Mahmut Efendi medresesini feda etmekte hatta tereddüt göstermek caiz değildir’ buyuruluyor ... kıymeti tarihiye ve sanaiyenin azı çoğu olmaz ... kıymeti ... olan asara ise yalnız eslaftan bergüzar kaldığı için değil milletin medeniyet tarihinde berhayat vesikalar olduğu için hürmet edilir ve bu hürmet sözde kalmaz. Onların her türlü tesirata karşı muhafazai mevcudiyet ve mamuriyet etmesine sai ve gayret edilir ... Acaba asar-ı mezkûreyi muhafaza etmek şartile bir tramvay yolu veya yol açmak niçin mümkün değildir? ...

Ben temin ederim ki, asar-ı atıkaya bir parça his hürmet besleyerek İstanbulun yolları ve haritası bir parça dikkatle tanzim edilse bu binaların hepsi eski şeref ve mükemmeliyetini muhafaza eder. Ve her cihete dahi tramvay hattı isal edilebilir ” (1913a, s.189, 191).¹

1912-1914’te, sonra yeniden 1919-1920’de şehremini olan Cemil (Topuzlu) Paşa, İstanbul’u güzelleştirme ve sıhhileştirme amacıyla bir imar hareketi gerçekleştirmiştir. Çırçır (Fatih), Mercan (Aksaray) ve İshakpaşa (Sultanahmet) yangın alanlarının yeniden inşası, Şehzade Karakolu’ndan Aksaray’a 30 metre genişliğinde yol açılması, Ayasofya’nın çevresindeki dokunun yok edilerek meydan açılması gibi etkinlikler tarihsel yarımada da yoğunlaşmıştır (TEKELİ, 1994, s.59-60). Sultanahmet’teki yapıların istimlakinden sonra, Ayasofya Hamamı’nı da yıktırmak isteyen Cemil Paşa’ya, eski Sadrazam Sait Paşa’nın başkanlığındaki Muhafaza-ı Asar-ı Atika Encümeni engel olmuştur: “İlk devrelere ait

¹ Yarısı yıkılıp harap durumda bırakılan medresenin geri kalan kısmı da 1950’lerde Belediye Sarayı inşaatı sırasında ortadan kaldırılmıştır (ÜNSAL, 1969, s.22).

işlerde encümen tarafından sarfedilen mesaiye rağmen menfi surette neticelenen Kızlarağası ve Haseki hamamı ve Ayaspaşa mezarlığı gibi şaheserlerin ziyadan kurtarılamamasına rağmen Topkapı surları ve Ayasofya hamamı gibi o zamanki belediye reisinin yıkıcı zihniyetinden kurtarılabilmek müsbet netice alınabilen muvaffakiyetler kaydedilebilir” (İSTANBUL, 1940, s.8).

Yine bu yıllarda Yeni Cami’nin çevre duvarları ve dış kapıları yıkılmış, çevresine dükkanlar yapılmıştır. Hünkar mahfili ile birlikte, altından yol geçen kemerin yıkılarak yolun genişletilmesi de düşünülmüştür. “... şehrin yollarını abidatı milliye üzerinden geçirmek bir tecavüzdür” diyen ve yıkım nedenlerini “batıl [boş] ve sakim [yanlış]” bulan MİMAR KEMALETTİN (1919, s.3), verilen uğraş sonucunda yıkımın güçlkle durdurulduğunu anlatmaktadır. Yine Sultanahmet’te bir mezarlığın duvarlarını yıktıran Cemil Paşa, bir tekke ile türbeyi de yıkmaya girişince “abidat-ı İslamiye”ye saldırıldığı gerekçesiyle, bu kez yalnızca encümenin değil, Evkaf Nezareti ve dergahların da tepkisiyle karşılaşarak istifa etmek zorunda kalmıştır (TEKELİ, 1994, s.60).

MİMAR KEMALETTİN (1913b, s.382-383), Batı uygarlığına yetişme çabaları içinde, İstanbul’un kendine özgü değerlerini yitirmekte olmasından rahatsızlığını dile getirmiştir:

“... maarif ve sanayide garb terakkiyatını öğrenmeği tamamilе kabul ve tatbiki bir çarei hayat olmak üzere telakki etmekle beraber kadimaşinaslıkla, zulmet cehaletle, frenk taklitçiliği ile mahvettiğimiz o eski büyük medeniyetimizin asarını, bekayasını tahrib veya ortadan kaldırmak değil, hatta muhafazada ihmal etmek bile bir millet için şeyn [ayıp] olduğunu kimse inkar edemez, işte maateessüf biz bugün bu haldeyiz, ve zavallı eski medeniyetin asarı bizim dest [el] ihmal ve tahribimiz altında her gün bir kıymetini, bir mahiyetini mahv ve gaib etmekle inliyoruz”.

3.2.2. Geleneksel kent dokusunun durumu

Moltke’nin planı uygulanamamıştır, ama İstanbul için çıkarılan 1848 Ebniye Nizamnamesi ve tüm ülkede geçerli kılınan 1863 Ebniye ve Turuk Nizamnamesi’ne dayanılarak, yangın yerleri ve yeni imara açılacak alanlar için mevzi planlar yapılmış, yollar genişletilmiş, ahşap inşaat yasaklanarak yangına karşı önlemler alınmıştır. Ebniye nizamnamelerinden önce, gerektikçe çıkarılan fermanlar ve hükümlerle yönetilen yapı alanı, ilk kez tümel bir düzenlemeye kavuşmuş, sokak biçim ve boyutuna ilgi de ilk kez yangın önlemi olarak gündeme gelmiştir (BATUR, 1986, s.1047-1048). Mevzi planlar önceleri yabancı

plancılara, sonraları ise Türk askeri haritacılar hazırlanmıştır. 1875'te yeni bir nizamname ile İstanbul'da kagir yapıların zorunlu kılındığı alanlar sınırlanarak bir tür af çıkarılmıştır (TEKELİ, 1991, s.19). Eskiden uygulanamayan kurallar görmezlikten gelinirken, bu kez verilen karardan başka bir nizamname çıkarılarak geri dönülmesi, 1980'lerde sit koruma alanlarının daraltılmasına benzer bir uygulamadır.

Hocapaşa yangın sahası, Islahat-ı Turuk Komisyonu'nun beş yıl süren çalışmalarından sonra hazırladığı plana göre altyapı gerçekleştirilerek ve alan yeniden parsellenerek imara açılmıştır. 1856 Salmatomruk ve Aksaray, 1860 Unkapanı, 1861 Ayvansaray ve Küçük Mustafapaşa, 1866 Balat yenilemeleri mevzi planlara göre gerçekleştirilmiştir (TEKELİ, 1991, s.17, 19). 3000'in üzerinde yapının yandığı 1870 Pera yangınından sonra da yine mevzi bir sıhhileştirme projesi hazırlanmış, ancak planın Tarlabası Caddesi'ni ana eksen durumuna getirerek Cadde-i Kebir'i ikinci plana düşürmesi kabul görmeyerek, uygulanmasından vazgeçilmiştir.

İstanbul'un ondokuzuncu yüzyılın ilk yıllarındaki durumunu saptayan F. Kauffer'in 1/25,000 ölçekli haritasında geleneksel Osmanlı kent dokusundan farklılaşmış hiçbir alan yoktur. Fakat yüzyıl sonlarına doğru, eski kente yabancı, dik açılı yol düzeni ve dörtgen parseller tarihsel kent merkezinin giderek daha büyük alanlarını kaplamıştır. Yirminci yüzyılın başlarında, ahşaba karşı beton, bahçeli düzene karşı bitişik düzen, zeminde yayılmaya karşı yükselerek büyüme, kısacası, geleneksel hukuk ve cemaat ilişkilerine bağlı eski dokuya karşı, düzenin, geometrinin, rasyonel mantığın biçimlendirdiği organizasyon İstanbul'un ikili yapısını belirginleştirmiştir (A. YÜCEL, 1996, s.32). TANPINAR (1969 [1946], s.146), İstanbul'un kimliğindeki değişimi bir yandan yaşanan felaketlere, bir yandan da batılılaşma çabalarına bağlamıştır: "... [İstanbul] 1908-1923 arasındaki 15 yılda eski hüviyetinden tamamen çıktı. Meşrutiyet inkılabı, üç büyük muharebe, küçük-büyük yangınlar, mali buhranlar, imparatorluğun tasfiyesi, yüzyıldır eşiğinde başımızı kaşıyarak durduğumuz bir medeniyeti nihayet 1923'de olduğu gibi kabullenmemiz onun eski hüviyetini tamamıyla giderdi".

MİMAR KEMALETTİN (1913c, s.490-492), Paris ve Berlin gibi Avrupa kentlerinin yanlış imar edilerek tahrip olduğunu, Stuttgart, Dresden, Rouen gibi kentlerin ise eski sokaklarının bile korunduğunu belirterek, Avrupa'nın deneyimlerinden yararlanılmasını önermektedir. Ona göre yenileşme bozulmadır ve İstanbul'un Bizans ve Türk mirasından yitirecekleri,

Avrupa kentlerinin kayıplarından büyük olacaktır. “... Düz ve geniş ve şehri dama tahtasına tahvil eden yolların ne kadar müzic ve çirkin olduğu enzar [bakışlar] umumiyede yavaş yavaş tebeyyün etmekte [belli] olduğunu işiderek seviniyorum ... Fatih Cami Şerifine doğru yükselen Çırçır harik mahallinin tanzim olunan yollarını ve etrafındaki acayib-ül manzara binalarını görenler ve bu mahalleyi yüksekçe bir mahalden seyredenlerin kaffesinde [tümünde] bir his nefret ve teessür uyanmakta olduğunu görüyorum”.

AHMET HAŞİM (1969 [1928], s.26) ise, 1928’de İkdâm Gazetesi’nde yayınlanan bir makalesinde yenileştirmenin olumlu yanlarına dikkat çekmiştir: “Gerçi yangın bir felakettir, fakat Şehremanetinin bazı mühim vazifelerini ekseriyyetle yangınlar gördüğü için, İstanbul halkı, hanümansuz [evsiz bırakan] alevlere karşı kendini minnettar addetse yeri vardır. Fatih taraflarının, Hırkaişerif’in, Karagümrük’ün eski karanlık sokaklarını, köhne evlerini bilenler, yangınlardan sonra oralarda açılan geniş ve havadar sahalar karşısında Fransızların dediği gibi felaketin bir işe yaradığını görmüşlerdir”.

Batılılaşma döneminde gelenek ve yenilik arasında yaşanan kültür ikilemi, İstanbul’un mimarlığı ve kentsel yapısı söz konusu olduğunda yenileşme yönünde kararlılık kazanmıştır. Özellikle kent yapısının yeni ulaşım araçlarına uyarlanması sırasında tarihsel değerlerin feda edilmesinden çekinilmemiştir. Amacı harap durumdaki tarihsel kent dokusunun yenilenmesi olan kent planlama çalışmaları yangınlardan sonra uygulandığı için, tahrip edici nitelikleri öne çıkmamış, modernleşmeye karşı olan kesimlerin tepkisi de ancak dinsel yapılar ya da mezarlıklar tehdit edildiğinde ortaya çıkmıştır.

Bir yandan Tanzimat reformcuları ve onların izleyicileri İstanbul’u Avrupa kentlerine benzetmeye çalışırken, öte yandan batılı gezginler İstanbul’un doğulu kimliğine ilgi göstermeye başlamışlardır. 1839’da ilk Fransızca gezi rehberi yayınlanmıştır. Önceleri kent sokakları ve konutlar ilgi çekmezken, 1908’den sonra Türk mahallelerine geziler düzenlenmeye başlamıştır. Hatta yangınlardan arta kalan harabeler bile İstanbul’un yeni keşfedilen pitoresk kimliğine katkıda bulunmuştur. Pierre Loti’nin 1906’da yayınlanan ve Osmanlı haremını anlatan *Mutsuz Kadınlar* adlı romanı İstanbul’a gösterilen ilgiyi körüklemiş olmalıdır (GEORGEON, 1996, s.31).

BÖLÜM 4

1923-1938 ARASINDA KORUMA

Osmanlı döneminde başlamış olan uluslaşma ve çağdaşlaşma süreçlerini tamamlamak, cumhuriyet yönetiminin önde gelen ereğidir. Çağdaş bir ulus-devlet yaratmak diye tanımlandığında bütünsel olarak algılanan bu amaç, kültür açısından bakıldığında çelişik bileşenleri içermektedir. Ulus-devlet, varlık nedeni olan ulusal kimliğini ve dolayısıyla kültürel farklılıklarını korumak durumundadır. Oysa çağdaşlaşmak, Batı merkezli uygarlığı benimsemeyi, yani ulusal kültürden ödün vererek dünya kültürünü paylaşmayı gerektirmektedir. Böylece devlet en güçlü ama en “şizofrenik” kültür birimi durumuna gelmektedir (WALLERSTEIN, 1991, s.93-99). Bu yaygın ikilem, Türkiye’nin kültür alanında eski ve yeni, Doğu ve Batı, geleneksel ve çağdaş, inanç ve us gibi karşıtlıkların kutuplaşmasına neden olmuştur.

Birinci Ulusal Mimarlık Akımı’nın Osmanlı anıtsal geleneğinden aktardığı tanınmış biçimlerin kullanımı, cumhuriyetin ilk yıllarında sürmüş ve bir anlamda ulusal değilse bile tarihsel kimliğin anlatım aracı olmuştur. Ancak Türkiye’de ulusal ve uluslararası kültür ikilemini daha da karmaşık hale getiren bir başka unsur vardır: Türkiye, geleneklerinden kopmaya bilinçli olarak girişmiştir (BERKES, 1975, s.249). Yakın Osmanlı geçmişi yadsınarak ulusal kültürün kökenleri Anadolu topraklarının daha eski katmanlarına taşınmak istenmiştir. Nitekim, 1927’den sonra cumhuriyetin mimarlık alanındaki görüntüsü sorunlu ulusallıkla değil çağdaşlıkla tanımlanmıştır. Atatürk, “Türk toplumunu ... geleneklerle, toplumsal inançlar ve sembollerle yönetmek istemedi ... yeni bir ideoloji ve yeni semboller yaratmayı tercih etti” (AHMAD, 1995, s.84). Modern mimarlığın tarihsel simgelerden arınmış yalın ve soyut biçimleri ile yaratılan yeni estetik, inkılapçı cumhuriyetin “şarklılıktan kurtulmak” ve “asrileşmek” amaçlarıyla örtüşmüştür (BOZDOĞAN, 1994b, s.4). *Mimar* dergisinde yayınlanan ve Modern Akım’ı konu alan iki makalenin başlıklarında inkılap sözcüğü kullanılmıştır: “Mimarlıkta İnkılap” ve “Türk İnkılap Mimarisi” (MİMAR BEHÇET ve BEDRETTİN, 1933a, 1933b). Osmanlı mirası ile yüklü İstanbul bu dönemde görmezlikten gelinirken, yeni başkent Ankara, yabancı mimarların tasarladığı hükümet

yapıları ile yeni ideolojinin simgelerinden birisi olmuştur.

Uluslaşma sürecinde kimlik, geçmişle süreklilik içinde oluşturulan ve desteklenen bir kavramdır. 1931’de Türk Tarih Kurumu’nun, 1932’de Türk Dil Kurumu’nun kurulması böyle arayışları ortaya koymaktadır. YERASİMOS (1995, s.59), ulusal tarih seçmeci olmasaydı, kültürel mirasın yeni ulus-devleti meşrulaştırmaya katkıda bulunabileceğine değinmektedir. Bu rolü bir sonraki dönemde tarihsel yapıların kendileri korunarak değil ama, tıpkı cumhuriyetin ilk yıllarında Birinci Ulusal Mimarlık Akımı’nda olduğu gibi, biçimleriyle İkinci Ulusal Mimarlık Akımı’na kaynaklık ederek üstleneceklerdir.

Tarih konusunda ayırımcılığın ve seçmeciliğin kültür mirasının korunmasını engellediği örnekler gerçi olmuştur fakat cumhuriyet yönetimi, reddettiği imparatorluk geçmişinin mimarlık mirasını yok etmeye girişmemiştir.¹ Fütürizm ve konstrüktivizm gibi geçmişe yadsıyan ütopyacı akımların inkılapçı Türkiye’de varlık göstermediğine dikkati çeken BOZDOĞAN (1994a, s.42), devrimci, popülist, hatta şiddeti içeren bir yaklaşımla, geçmişin kültür ürünlerinin tahrip edilmesinin beklenebileceğini ifade etmiştir. Oysa “İstanbul’u ziyaretinde Gazi’nin tamirini emrettiği Sultanahmed Camiinin evkafça yaptırılan tamiri bitmek üzeredir” (CUMHURİYET, 18 Kasım 1929, s.2).

KEYDER (1989, s.100), reformcuların simgelere yönelik şiddetinden söz ederken, türbelerin kapatılmasını da saymaktadır. Oysa KOŞAY (1949, s.1), “... İnkılap kanunları bu türbelerin yıkılmasını ve bakımsız kalmasını hiçbir zaman emretmemiş, yalnız siyasete, cehalete ve taassuba alet olmalarına bir sed çekmek istemiştir” görüşündedir. Türbelerin yönetimi, bakımı ve onarımı Maarif Vekaleti’ne bırakılmış, 1930’da 25 bekçi için ödenek, 1933-1944 arasında da acil onarımlar için kaynak ayrılmıştır. Bunların yetersiz bulunması üzerine, 1945’te vekalet, meclisten ödenek istemeye karar vermiştir (KOŞAY, 1949, s.3). “Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu’nun bıraktığı mirası geri kalmışlığın bir nedeni olarak görmekteydi, biçimsel alanda da bu mirasın sembolü olabilecek her şeyi kaldırmanın gerekli olduğuna inanıyordu” gibi mimarlık alanını da kapsayan yorumlar yapılmıştır (Ü. ALSAÇ, 1976, s.55). Yeni simgeler yaratma isteği ve çabası cumhuriyet yönetimi için bir öncelik

¹ Ankara’daki Suluhan’ın, 1929 yangınının tahribatı bahane edilerek 1939’da kısmen yıkılmasına neden olan raporda “... yeni şehrin en mamur yerinde böyle bir harabe bırakılamaz” denilmiştir. A. Yavuz’a göre, yıkımın asıl gerekçesi yeni başkentin anlatımını çağdaş yapılarda aramasıdır (1995, s.2).

olmasına karşın, Osmanlı döneminin mimarlık mirasının yok edilmek istendiği doğru değildir. Aykırı gibi görünse de, kasıtlı bir yıkımın yapılmamış olması, sahiplenici bir tepkinin de oluşmasını gereksiz ve olanaksız kılmıştır. Avrupa’da koruma kavramının kurumlaşmasındaki sıçramalar hep yıkım ve yağma dönemlerinin ardından oluşan tepkilerle gerçekleşmiştir. Hatta, korumanın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki başlangıcı da, topraklarında bulunan arkeolojik eserlerin Avrupalılar tarafından talan edilmesine karşı koyma biçiminde gelişmiştir. Belki Türk toplumunun tutucu kesimlerinde, birkaç istisna dışında, Türk-İslam yapılarının korunmasına yönelik bir sahiplenme olmaması da yine köklü bir dışlamanın yaşanmamış olması ile açıklanabilir.

1930-1932 yıllarında ekonomik sıkıntıların sürmesine karşın, birçok bakımdan dönüm noktası sayılabilecek değişimler olmuştur. Piyasa ekonomisinin başarısızlığı olarak yorumlanan kriz nedeniyle devletçiliğe geçilmiş, 1931 CHP Kurultayı’nda siyasi düzen tek parti rejimi olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde “kabul edilen model, bir üst kadronun, esas itibarıyla isteksiz kitlelere modernizmi yukarıdan dayatmasını öngörüyordu” (KEYDER, 1989, s.99). Toplumsal istem değil, ama yönetimdeki bürokrat sınıfın eğilimi değişimi harekete geçirmiştir. Mimarlıktaki yenilikler de “toplumdaki değişikliklerden çok, egemen sınıfların kültürel eğilimlerindeki yönelmeleri izlemiştir” (KUBAN, 1969a, s.304).

Mimarlık alanında da değişimin dönüm noktası bu yıllardır. 1930’da Birinci Ulusal Mimarlık Akımı’nın başta gelen temsilcilerinden Vedat Bey ve Mongeri, Güzel Sanatlar Akademisi’ndeki atelyelerini çağdaş Viyana mimarisinin temsilcisi Ernst Egli’ye devretmişlerdir (ASLANOĞLU, 1980, s.181). 1931’de Celal Esat’ın *Yeni Mimari* kitabı yayınlanmış ve aylık *Mimar Mecmuası* çıkmaya başlamıştır. Yine 1931’de Sergi Evi için açılan yarışmayı kazanan Şevki Balmumcu’nun tasarımı, yalın ve soyut estetiği ile Ankara’daki kamu yapıları arasında Modern Akım’ın en ilerici örneği olmuş. “Kübik” mimari ile “mürteci” mimarının çatışmasını ilki kazanmıştır (ÖZKAN, 1982, s.7).

Öte yandan, 1931 koruma konusunda da bir atılımın başlangıcıdır. Atatürk’ün bir yurt gezisi sırasında, gördüğü harap Selçuklu yapılarının durumuna hükümetin dikkatini çekmesi ile birlikte, tarihsel yapılara ilgi birdenbire artmıştır. Hızla alınan bir dizi karar sonuçlanabilmiş olsa, korumanın kurumlaşması yolunda önemli adımlar atılmış olacaktı. Ancak bireysel ve geçici bir ilginin etkinliği, birey Atatürk olsa bile, kalıcı olamamıştır. Yine de 1923-1938 arasında koruma ele alınırken, 1931 öncesi ve sonrasını ayrı ayrı

değerlendirmeyi gerektirecek denli önemli bir yaklaşım değişimi hem yöneticilerin tutumunda, hem de uygulama alanında görülebilmektedir.

Atatürk'ün Başvekil İsmet Paşa'ya 22 Mart 1931'de Konya'dan gönderdiği telgraf, o zamana kadar ihmal edilmiş olan tarihsel yapıların bakım, onarım ve korunmaları için harekete geçilmesini sağlamıştır.

“Son tetkik seyahatimde muhtelif yerlerdeki müzeleri ve eski san'at ve medeniyet eserlerini de gözden geçirdim:

1- ... geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan abidelerin muhafazaları için Müze Müdürlüklerinde ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere Arkeoloji mütehassıslarına kat'î lüzum vardır...

2- Konyada asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle, büyük bir harabi içinde bulunmalarına rağmen sekiz asır evvelki Türk medeniyetinin hakiki mimari şaheserleri sayılacak kıymette bazı mebanî vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alaettin Camii, Sahip Ata Medrese, Cami ve Türbesi, Sırçalı Mesçit ve İnce Minareli Cami derhal ve müstacelen tamire muhtaç bir haldedirler. Bu tamirin gecikmesi bu abidelerin kâmilten indirasını [çökme, yıkılma] mucip olacağından kâffesinin [tümünün] mütehassıs zevat nezaretile tamirinin temin buyurulmasını rica ederim.” (TARİHİ ABİDE, 1933, s.3)

Telgrafın çekilmesinin üzerinden henüz bir ay geçmeden, “asarı atikanın her yerde muhafazasını temin için heyeti vekilenin kararıyla Asarı Atika Komisyonu kurulmuştur” (CUMHURİYET, 16 Nisan 1931, s.3). Başbakanlık yönetkeri (müsteşarı) başkanlığında, İç İşleri yönetkeri, Evkaf genel direktörü, Müzeler direktörü ve Etnoğrafya Müzesi direktöründen oluşan “fevkalade” komisyonun hazırladığı rapor, mülkiyeti dağılmış eski eserlerin iyi korunamadığını, yalnızca bakımsızlıktan değil, bilerek tahrip edildiklerinden dolayı da harap durumda olduklarını belirterek Anıtları Koruma Komisyonu kurulmasını önermiştir (KÜLTÜR BAKANLIĞI, 1935, s.9).

Beklenmedik bir ilginin konusu olan koruma, Halk Fırkası programına da girmiştir. Milli talim ve terbiyeye ilişkin beşinci bölümde koruma konusuna değinilmiştir:

“4- Müzelerin ve umumiyetle eski eserlerin itina ile tasniflerine ve icap edenlerin yerlerinde iyi muhafazalarına itina olunacaktır” (CUMHURİYET, 15 Mayıs 1931, s.5).

“Bir kısmı yakın milli tarihi, diğer kısmı müşterek medeniyet tarihini alakadar eden” birçok değerli eserin bakımsızlık yüzünden harap olduğunu anlatan bir habere göre, Maarif Vekaleti'nin tarihsel anıtları korumak için hazırladığı yasa tasarısı birkaç güne kadar “Heyeti Vekileye sevkedilecektir” (CUMHURİYET, 19 Mart 1933, s.3). Maarif Vekaleti Mayıs

1933'te *Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz* adlı küçük bir kitapçık yayınlayarak, yasa tasarısının gerekçesini¹ ve metnini² açıklamıştır. Kitapçığın ilk sayfasında yer alan Atatürk'ün 1931 tarihli telgrafı, bu çabaların kaynağını ortaya koymaktadır. Halil Ethem'in "Abidelerimizin Hali" başlıklı ve ödeneksizliği bakımsızlığa neden olarak gösterdiği makaleden başka, "Acilen Tamiri İktiza Eden Tarihi Binalar Listesi", fotoğraflar ve biri Eti ve Klasik dönemlere, diğeri Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait eserlerin yerlerinin işaretlendiği iki Türkiye haritası da bu kitapçıkta yer almaktadır. Tarihsel yapıların "milli abideler" olarak nitelenmesi (1. madde), yasa taslağının yalnız Türk devri yapıları ile sınırlı tutulduğu izlenimini vermektedir. Maarif Vekaleti'nin yayınındaki haritalardan biri Türklerden önceki Anadolu uygarlıklarını kapsamakla birlikte, öncelikle onarımı gereken yapılar listesinde de yalnızca cami, medrese, kervansaray, han, hamam, türbe gibi Türk eserleri bulunmaktadır.

Taslak yasalaşmamıştır fakat 29 Haziran 1933'te çıkarılan bir kararname ile Maarif Vekaleti'nin Asar-ı Atika ve Müzeler Dairesi'ne bağlı olarak çalışacak Anıtları Koruma Komisyonu kurulmuştur.¹ Bir yabancı arkeolog, iki yerli mimar, bir yerli veya yabancı fotoğrafçı, bir de tasnif ve yazı işleri şefinden oluşması öngörülen "ilmi ve teknik heyet" in üyeleri olarak, Efes'te uzun süre kazı yapmış olan Avusturyalı arkeoloji profesörü M.F. Miltner, mimar Sedat Çetintaş ve mimar Macit Kural, Alishar kazısında beş yıl çalışmış olan uzman fotoğrafçı Schöler ile tescil üyesi olarak Selahattin Kandemir atanmıştır. Ankara'da

¹ "... Umran faaliyetine germi veren yeni Türkiye eski abideleri korumak hususunda çok hassastır ... Bu kıymetli mirası iyi kullanmak ve iyi korumak Cumhuriyetten evvelki devirlerin hemen hiç ehemmiyet vermedikleri vazifelerdir. Eski bakımsızlıkları telafi ve en iyi bakım şartlarının temini mutlak bir zaruret halini almıştır ... İcra Vekilleri Heyetinin 1/4/1931 tarihli kararile teşkil olunan fevkalade heyet abidelerin muayyen bir program mucibince tescil ve tamirleri için varidat temini lüzumunu tesbit etmiştir ... bunların bakımına ve korunmasına belediyelerin iştiraki tabii ve lüzumlu görülmüştür ..." (TARİHİ ABİDE, 1933, s.19).

² "1. Madde.- Tarihi kıymeti haiz abidelerin bakımı, korunması ve tamiri için her yıl belediyeler varidatlarından yüzde birini ayırarak Maarif Vekaleti namına Ziraat Bankasına yatırırlar. Bu suretle toplanacak para tarihi kıymeti haiz milli abidelerin bakımına, korunmasına ve tamerine sarfedilir.
2. Madde.- Bir yılda toplanan paradan yılı içinde sarfolmayan kısmı ertesi yıla devrolunur.
3. Madde.- İçinde ibadet edilmekte olup doğrudan doğruya Evkaf Umum Müdürlüğü idaresinde bulunan camilerin muhafazası ve daimi tamirlerinin yapılması Evkaf Umum Müdürlüğüne aittir.
4. Madde.- Tarihi abidelerin planlarının tanzimi ve tamiratın fenni bir tarzda yapılması ve her türlü teftişler için ücretleri bu tahsisattan verilmek üzere Maarif Vekaleti Müzeler İdaresine bağlı bir arkeolog, iki mimar ile bir ressam ve bir mütehasşis fotoğrafçı kullanılır. Bunlardan başka mütehasşis ve memur kullanmak lüzumu halinde İcra Vekilleri Heyeti kararı alınır.
5. Madde- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.
6. Madde.- Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur." (TARİHİ ABİDE, 1933, s.21)

¹ Bu Komisyon, Anıtları Koruma Kurulu ve Abideleri Muhafaza Heyeti olarak da anılmıştır.

kurulan komisyonun çalışma alanı tüm yurdu kapsamaktadır. Türkiye örgütlenme açısından merkezleri Ankara, İstanbul, İzmir ve Elaziz olan dört bölgeye ayrılmış ve her birinde yerel müzelerle işbirliği yapacak dört ayrı komisyon kurulması tasarlanmıştır. Ancak ilkinin ardından, diğerlerinin kuruluşu gerçekleşmemiştir. Yapması beklenen işe göre yetersiz gibi görünen komisyon, vilayetlerden topladığı fişleri sınıflandırarak 1933-1935 yılları arasında 3500 eser için resimli anıt fişi ve bazıları için onarım raporları hazırlamıştır. Koruma girişimlerini başlatan Atatürk'ün uyarısının gereği olarak komisyon üyelerinin yaptıkları inceleme gezileri Selçuklu eserlerinin bulunduğu yörelerde yoğunlaşmış, böylelikle hükümetin tarihsel eserlere gösterdiği ilgi halka da aktarılmak istenmiştir (KÜLTÜR BAKANLIĞI, 1935, s.10-16).

1936 yılında Anıtları Koruma Komisyonu'na bağlı bir Rölöve Bürosu kurulmuştur. Büronun şefi mimar Sedat Çetintaş ile bir desinatör ve bir katipten oluşan ekibe İstanbul'daki Sultan Mahmut Türbesi'nin bir eklentisi tahsis edilmiştir. Osmanlı mimarlığının başlangıç ve gelişme aşamalarını göstermesi bakımından Bursa'daki anıtların rölöveleri ile işe başlayan büro, sonra Edirne'deki, daha sonra da, başta Mimar Sinan eserleri olmak üzere, İstanbul'daki anıtların rölövelerini hazırlamıştır. Çetintaş'ın çizimleri ilk kez 1934'te Ankara'da, sonraki yıllarda İstanbul'da ve Paris'te sergilenmiştir (KÜLTÜR BAKANLIĞI, 1935, s.12; TÜRK MİMARİ, 1956, s.5).

Kendi yasası çıkarılamayan eski eserlere ilişkin bazı yasal düzenlemeler, 21 Haziran 1933'te yürürlüğe giren Belediye Yapı ve Yollar Kanunu'nun kimi maddelerinde yer almıştır. Yasa, belediyeleri beş yıl içinde kent planı yaptırmakla yükümlü kılmıştır. Kanunun 4. maddesine göre, "muhafazası arzu edilen eski eserlerin yerleri ayrıca zammedilecektir [eklenecektir]". Ayrıca, "muhafazası istenilen abide ve mabetlerin her tarafı en az 10 metre genişliğinde açık bulundurulacaktır". Bu madde, anıtların çevrelerindeki kentsel dokuyla birlikte korunmaları yerine, Fransız geleneğinde olduğu gibi çevrelerinden soyutlanarak, özgün bağlamlarından farklı durumda korunmalarına neden olmuştur. 44. maddeye göre de, "yıkılacak halde bulunan ve imarı kabil olmıyan bırakılmış binalar veya duvarlar belediyeler tarafından belediye encümeni kararıle hemen yıktırılacaktır" (BELEDİYE, 1933, s.191-192, 196). Belediyeler, yol açma çalışmalarına engel olan tarihsel yapıları, sağlam da olsalar yıkılma tehlikesi bulunduğunu öne sürerek ortadan kaldırma yetkisini bu maddeden almışlardır. Çok sayıda tarihsel yapının yok edilmesine neden olan düzenleme, daha sonra çıkarılan yasalarda da korunarak bugüne kadar etkili olmuştur.

Tarihsel yapıların tahrip olmasına Atatürk'ün gösterdiği tepkiden sonra, 1934, 1935 ve 1936'da yayınlanan² başbakanlık genelgeleriyle eski eserlerin korunması istenmiştir. Kimi önemli tarihsel yapıların yıktırılmış olması, genelgelerin yayınlanmasına neden olmuştur. Çoğu yerel yönetimler, Yapı ve Yollar Kanunu'nun eski eserlerin korunmalarını, hatta çevrelerinin yeniden düzenlenerek bir anlamda yüceltilmelerini öngören maddelerini göz ardı etmeyi seçmişler, kentleri imar etmek hevesi ve isteğiyle, önlerine çıkan anıtları yıktırmaktan çekinmemişlerdir. Yalnız Anadolu'nun gözden uzak yerleşmelerindeki tarihsel yapıların değil, İstanbul'daki Mimar Sinan yapılarının bile yok edilmesine neden olan tutum, bakımsızlığı ve yıkımları önlemek için yapılan girişimlerin etkisiz kaldığını göstermektedir. Bu durumda, koruma için yapılan uyarıların birkaç kez yinelenmesi gerekmiştir.³

1934 genelgesinde “milli eser” ve “yabancı medeniyetlere ait eser” ayırımı yapılmakta, koruma “milli görev” olarak nitelenmektedir. 1935 genelgesi “Türklüğün yüksek abideleri”nden söz etmektedir. Daha önceki yasa tasarısı da göz önüne alındığında, bu yıllardaki koruma anlayışının Türk eserlerine yönelik olduğu izlenimi doğmaktadır. Anıtları Koruma Komisyonu'nun yürüttüğü onarımların hemen hemen tümünün Selçuklu ve

² Ülgen'in kitabında ilk genelgenin tarihi 31/1/1938 olarak yazılmıştır (ÜLGEN, 1943, s.xi-xii).

³ “Hükümetçe mühim maddi fedakarlıklar ihtiyar edilerek memleket içindeki milli ve tarihi eserlerin tamirine ve hatta çok eski zamanlar ve yabancı medeniyetlere ait eserlerin toprak altından çıkarılmasına çalışıldığı halde sarıh nizamlara ve mükerrer tebliğ ve ihtarlara rağmen imar mefhumunu yanlış anlayan bazı memurların bu hususta ufak bir ihtisası olmadığı halde görüş ve muhakemeleri bakımından ehemmiyetsiz sandıkları çok kıymetli milli eserlerimizi bimuhaba [korkusuzca] yakmakta ve yıktırmakta oldukları teessüfle görülmektedir ...

Milli varlığımızı ve medeniyetimizi bugün ve gelecek asırlarda dünyaya tanıtan ve tanıtacak olan kıymetli abidelerin manalı manasız bahanelerle yıktırılması değil, bilakis beşerin ve tabiatın tahribatına karşı titiz bir itina ile korunması mültezimdir. Bu yalnız kanuni bir vazife değil, milli bir borçtur.

Bir eserin kıymetini, muhafazası lazım olup olmadığını ancak mütehassısı olan daire tayin edebileceğinden bundan sonra şehir ve kasabalarda, köylerde ve kırlarda mevcut bulunan eski eserlerin her guna [türü] tahribata karşı muhafazalarına itina olmasını ve maarif vekaletinin muvafakati alınmadıkça hiçbir eserin hiçbir bahane ile yıktırılmasına kat'iiyen meydan verilmemesini talep ve aksi takdirde yıktıranlar ve müsamaha edenler hakkında şiddetle takibat yapılacağını tamimen beyan ederim” (CUMHURİYET, 4 Nisan 1934, s.5).

“Bazı yerlerde idare amirleriyle şarbayların [belediye başkanları] eski eserleri ‘yıkılmak üzeredir’ diye ve sağlam olmalarına rağmen yıktırdıkları ve hem evkafı hem ulusal kültürü zarara soktukları görüldüğünden, başbakanlık ilbaylığa [valiliğe] gönderdiği bir tamimde bu gibilerin kendilerini ağır bir mesuliyetle koymuş olacaklarını bildirmekte, Türklüğün yüksek abidelerine ve yadigarlarına saygı beslenmesini istemektedir” (CUMHURİYET, 8 Ekim 1935, s.2).

Osmanlı yapılarını konu alması da bu değerlendirmeyi destekler görünmektedir. Oysa farklı uygarlıkların eserlerini barındıran Anadolu topraklarının kültürel zenginliğini vurgulayan komisyon, bütün bu eserleri korumaya ve onarmaya cumhuriyet hükümeti ile onun dayandığı CHP'nin kararlı olduğunu belirtmiştir (KÜLTÜR BAKANLIĞI, 1935, s.1-7). Yunus Nadi'nin aynı yıl yayınlanan bir başyazısına göre de "İstanbul'u güzelleştirmek isteyen yeni bir kavrayış, burasını gerek Bizans devrine, gerek Türk imparatorluğu zamanına bağlanan izlerlerinden, yaşatılması ve diriltilmesi imkanı olanların hepsini bir program üzerinde yeniden ayağa kaldırmalı ve artık iyi bakımlarla onları korumağa çok özen vermelidir" (CUMHURİYET, 21 Mayıs 1935, s.1). Nitekim 1931-1938 arasında İstanbul'da yapılan bakım, onarım ve yeni işlev verme çalışmaları arasında anıtsal Osmanlı külliyelerinden daha fazla ilgi ve özeni Ayasofya görmüştür.

Anıtları Koruma Komisyonu'nun İstanbul'daki anıtlarla ilgili değerlendirmesi, Bizans eserlerinin tarihsel ve sanatsal önemini yadsımadan, Türk eserlerinin bunlara ek olarak bir de siyasal önem taşıdığı doğrultusundadır: "Bizansa ait olanların eskilikleri ve san'at güzellikleri bakımından değerlerine şüphe olmadığı gibi Türk eserleri de ilmi, fenni ve tarihsel değerleri yönünden ölçülmez derecede yüksektir ... Bundan başka Türk eserleri bu topraklardaki varlığımız[ın] taş kesilmiş ve yıkılmaz birer ispatı olmaktan başka ilmi ve bedii değerlerinden daha fazla olarak siyasal ehemmiyete de maliktir ..." (KÜLTÜR BAKANLIĞI, 1935, s.17).

Tarihsel yapıların korunmasını ulusal kimliğin anlatımı olarak benimseyen resmi görüşün içtenliğinden kuşku duyan ve muhalif görüşte olanlar da vardır. Ekrem Hakkı Ayverdi bunlardan birisidir:

"... musikiye, dile, yaşayışa yapılan tepeden inme müdahalelere karşılık bir taviz verilmek icab ediyordu. O zaman 1935'lerde bir restorasyon furasıdır başladı. Mesela camilerin tamiri ile, dine karşı bulunulmadığı isbat olunacaktı, Topkapı Sarayı tamirâtı ise, padişahlar zamanında alaka gösterilmediği ve ancak yeni sahip çıkıldığını ilan kasdı taşıyordu.

Fakat abidelerin kıymetini idrak eden samimi aşıkların haricinde, umumi düşünce, cami, medrese, hamam gibi binaların bir baş derdi olduğu merkezinde idi. Bu zihniyette olanlarca bu binalar, abideler, iptidailik, gerilik nümunesi ve mesela medreseler kasvetli ve karanlık idi" (AYVERDİ, 1985, s.96).

Cumhuriyet yönetimine karşı Osmanlıcılığı savunan Ayverdi'nin sözleri, bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Hükümet korumayı “milli görev” olarak nitelerken ve bu görüşü bir tür istismar olarak eleştirilirken, bazı aydınlar da karşıt bir yaklaşımla korumanın Avrupalılar tarafından kabul ettirilen bir kavram olduğunu ileri sürmüşler ve gelişmenin özgür bırakılması gerektiğini savunmuşlardır. Ressam Ali Sami, tarihsel yapıları Ayverdi’nin yererek söz ettiği gibi, hor görmektedir: “Biz artık bir yıkık mezar bakiyesi, bir baykuş yuvası, bir türbe leşi, bir yanık hamam harabesinin arasında sıhhsiz, konforsuz ve şekilsiz kalan sefalet manzaralarına sizlerin (Piyer Loti, Klot Farer) gönlü olsun diye bir zaman daha tahammül edemeyiz. Abidata hürmet ederiz, kıymetlerini takdir ederiz fakat onların döküntülerini, leşlerini, harabelerini ziynet addedecek zihniyeti sizlere bırakıyoruz ... İstanbulun abidat ve asarı atikasından hangilerinin ne suretle muhafaza edileceğini ve hangilerinin feda edilebileceğini etraflı bir kanunla tesbit etmelidir” (CUMHURİYET, 19 Kasım 1931, s.3).

Uyarılara karşın tarihsel yapıların korunamaması ve daha önce yayınlanan genelgelerin etkisiz kalması üzerine Başvekil İnönü’nün 10 Nisan 1936’da yayınladığı genelgede Vakıflar İdaresi’ne ait olan ya da olmayan, tasnif edilmiş ya da edilmemiş tüm eski eserlerin korunması gereğine yeniden dikkat çekilmiştir. “Herhangi daireye ait olursa olsun Türk sanat ve medeniyetinin kıymetli belgeleri olmak itibariyle memleketin malı ve muhafazaları herkesçe milli bir vazife telakki edilmesi lazım olan bu eserlere karşı gösterilecek ihmal ve lakaydiyi hiçbir sebep mazur gösteremez” (ÜLGEN, 1943, s.xi). Başvekalet genelgesini farklı kademelerde bir dizi uyarının izlemesi, korumanın sağlanmasındaki kararlılığı yansıtmaktadır. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya eski eserlerin önemini anlatan ve ceza hükümleri de içeren bir genelge yayınlarak tahribatın önlenmesini istemiştir (CUMHURİYET, 6 Mayıs 1936, s.6). Ardından, İstanbul’daki anıtların onarımı için Vakıflar İdaresi bir genelge yayınlamış, ilgililerle işbirliği yapılarak eski eserlerin tahribinin önleneceğini, katranlı kağıt veya bezle ve çimento ile tamir yapılmasının önüne geçileceğini, yumuşak bir kil veya harç kullanılması gerektiğini bildirmiştir⁴ (CUMHURİYET, 27 Ağustos 1936, s.2).

⁴ 1935’ten sonra özellikle camilerde yapılan onarımlarda kullanılan yöntemleri ve malzemeleri yine Ayverdi eleştirmiştir, taraklı suni sıva ve çimento derz yapılması, horasan yerine boya kullanılması, çürük tuğlaların değiştirilmek yerine boyalı harçla taklit edilmesi ve kubbelerin betonarme ile yeniden inşa edilmesi gibi (AYVERDİ, 1985, s.99).

4.1. 1923-1931 ARASINDA İSTANBUL'DA İMAR, KORUMA VE ONARIM

İstanbul, cumhuriyetin kuruluşunda, uzun yıllar süren savaşların, işgalin ve özellikle tarihsel yarımada'yı mahalle mahalle yok eden yangınların neden olduğu bir harabe görünümündeydi. 1897'de 1,100,000 olan nüfusu 1927'de neredeyse yarı yarıya azalarak 690,857'ye düşen İstanbul, tüm yasaklamalara karşın toplam yapı sayısının %56'sı hala ahşap olan, yangın alanları boş duran bir kentti (TEKELİ, 1994, s.50-52). Kırım ve Balkan Savaşları sonrasında İstanbul'a göç edenlerin inşa ettiği düzensiz ve düzeysiz yerleşmeler, sonraki yılların gecekondularına benzer "teneke mahalleler" sefalet görüntüsünü pekiştirmekteydi⁵ (ELDEM, 1973, s.8). Kıt olan kaynaklar yeni hükümet merkezi Ankara'nın imarına, demiryolları yapımına ve Anadolu kentlerine cumhuriyet kimliğini verecek hükümet yapılarına yöneltilirken, yalnız mecazi anlamda değil, gerçek anlamda da İstanbul görmezlikten geliniyordu. Atatürk, cumhuriyetin ilanından sonra 1 Temmuz 1927'ye kadar İstanbul'a gitmemişti. Yunus Nadi, "İstanbul'a bakarak yıkılan bir tarih ve [Ankara'ya bakarak] yapılan bir tarih önündeyiz" diyordu (CUMHURİYET, 19 Şubat 1927, s.1).

1929 dünya ekonomik krizinin etkisiyle kaynakların azaldığı 1930'larda, imarda olduğu gibi onarım konusunda da çaresizlikler dile getirilmiştir: "... parasızlıktan camiler tamir olamıyor ve harab oluyor ... yalnız Ayasofya'da 1000'e yakın kırık cam var" (CUMHURİYET, 18 Ekim 1930, s.2) haberinden kısa bir süre sonra, imar müdürünün "öyle bir durumdayız ki, şehre yeni eserler eklemek değil, mevcudları muhafazada bile zorlanıyoruz" değerlendirmesini (CUMHURİYET, 4 Kasım 1930, s.2), bu kez de belediye reisinin itirafı izlemiştir, "şehir imar edilemiyor, para yok, ne söylesek boş" (CUMHURİYET, 9 Ocak 1931, s.1).

4.1.1. Anıtların durumu

Anıtların bozulma nedenlerinin başında bakımsızlık ve eskime gelmektedir. Tarihsel yapıların yıkılması, etkin ve kararlı bir yok etme tavrının değil, edilgen bir kayıtsız kalmanın

⁵ 1927'de 3170 olan teneke mahallelerdeki ev sayısı, 1935'te 1435'e düşmüştür (TEKELİ, 1994, s.94). Sirkeci-Yedikule arasında, demiryolu güzergahının kenarında kalan teneke mahallelerin yıkılarak sefil ve harap görüntünün düzeltilmesi, 1930'ların sonunda gündeme gelmiştir (CUMHURİYET, 1 Mart 1939, s.3). "Eski teneke mahalleleri kaldırmağı düşündüğümüz sırada binlerce çirkin ve berbat kulübe şehir sağlığını ve asayişini de tehdit ediyor" dediğinde artık gecekondular yayılmaya başlamıştır (CUMHURİYET, 6 Kasım 1948, s.1).

sonucudur. Sıddık Sami Onar’a göre bu aldırmazlık ve ilgisizlik Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş devirlerinde yitirilen kurumlarla birlikte imar bilincinin, hatta belleğinin, yokolması ve yerine “tevekkül, yağmacılık, gözle düşmanlık, hasis ufak bir menfaat için bir kıymeti fedadan çekinmemek gibi korkunç buhranlar, menfaat ve ihtiras fikirleri” ortaya çıkmasının sonucudur. Türkler “kendi sanat kıymetlerini kendisi inkar ve ihmal, tahrib etmiş ve bunların enkazı üzerinde lakaydane yaşamağa başlamıştır” (CUMHURİYET, 17 Mart 1957, s.2).

Evkaf müdürünün “İstanbul’daki mebanii hayriyenin tamirine devam olunacak ... dini müesseselerin tamiri diyanet işlerine değil bize aittir” açıklamasına karşın, birkaç acil onarımla, Fatih, Beyazıt ve Şehzadebaşı’nda beş tane kapatılmış medresenin öğrenci yurduna dönüştürülmek üzere Darülfünun’a devredilmesi dışında bir etkinlik yayınlara yansımamıştır (CUMHURİYET, 8 Haziran 1924, s.2; 3 Nisan 1929, s.2). Sedat Hakkı’nın yazdıkları da bu yıllarda onarımlar konusundaki edilgenliği doğrulamaktadır: “Cami, çeşme, medrese gibi dini abidelere Evkaf idaresi tarafından bakılıyor. Bu bakılma, her ne kadar eksik de olsa, hiç olmazsa mevcuttur ve onun için ayrı bir daire vardır. Bu idarenin altında bulunan binalar kıymetlerine göre tamir görürler, ve o kadar kıymetleri olmıyan binalar, diğerlerinin tamirine engel olmasın diye, harabiye terkedilmiştir, yani içinde muhacir yerleştirilmiştir, veya boş bırakılmıştır” ([ELDEM], 1931, s.2).

Topkapı Sarayı:

Cumhuriyetin kuruluşundan 1931’e kadar olan sürede İstanbul’da belli başlı bir onarımın konusu olan tek anıtın Topkapı Sarayı olduğu anlaşılmaktadır. Ziyarete açıldığı 1924’ten sonra hemen her yıl sarayın bir bölümü onarılacak müzeye dönüştürülmüştür: 1925’te verilen 13,000 lira toplu ödenekle Ağalar Camisi onarılacak yazma eserler burada oluşturulan kütüphaneye yerleştirilmiş (T. ÖZ, 1949, s.9), daha sonra çini müzesinin ilk salonu (CUMHURİYET, 11 Şubat 1926, s.1), hazine dairesi (CUMHURİYET, 24 Ocak 1927, s.2), Selimi Sani Hamamı’nda gümüş ve billur eşya müzesi (CUMHURİYET, 16 Temmuz 1928, s.4), silah müzesi (CUMHURİYET, 11 Ekim 1929, s.2) ve nihayet harem (CUMHURİYET, 8 Nisan 1930, s.1) açılmıştır.

Sarayın 1940’larda yapılan onarımlarından sorumlu olan Tahsin Öz’e göre, 1924-1939 arasında yalnızca toplam 60,000 lira ödenekle yapılan işler, cam, çerçeve taktırılması, kurşun koydurulması gibi en gerekli ve acil önlemlerle sınırlıdır (T. ÖZ, 1949, s.9). Ancak

hazine dairesi olarak işlevlendirilen Fatih Köşkü'nde basit sağlamlaştırma önlemleri alınmasından öteye, esaslı onarımlar yapıldığı anlaşılmaktadır, eklerden kurtararak “orijinal mimarisine uygun olarak restore edilmiştir” (İ. ÖZ, 1982, s.65). Ayrıca sarayın sergileme amaçlı kullanıma uyarlanması sürecinde, özgün biçimlerini yitiren bazı hacımlar olduğu gibi, mimari özellikleri örtülmüş mekanlar da bulunmaktadır (ANHEGGER-EYÜBOĞLU, 1986, s.6). Topkapı Sarayı'nın müzeye dönüştürülmesinde acele edilmesi, neyin müzesi yapılacağı bilinmeden çeşitli koleksiyonların sergileme mekanı olarak kullanıma açılması, Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni'nin 1915'teki önerisine uygun olarak, “Avrupa'daki tarihi saraylar gibi” kendisinin sergilenmesi fırsatının kaçırılması ve kullanım özelliğini yitirmesi de eleştirilmiştir (ELDEM ve AKOZAN, 1982, s.97, 100). Yapıların dış etkilere korunmasına öncelik verilmesi koşullara göre doğru bir yaklaşım olarak görünmesine karşın, bununla yetinilmediği anlaşılmaktadır. Bazı eklerin kaldırılarak yapıların mimari bütünlüklerinin aranması sırasında sarayın belgesel niteliğinin zarar görmesi ve uzun tarihsel serüvenine ait izlerin yok edilmesi, kayıplara yol açılmıştır. Saraya çok düşünülmeden verilen yeni işlev, kararları gereksiz yere çabuklaştırmış, hazırlıksız onarımlar yapılmasına neden olmuştur.

4.1.2. Geleneksel kent dokusunun durumu

Mimarlıkta Modern Akım, Türkiye'de devletin kültür politikasının gereği olarak etkinleştiği için, aynı yıllarda Avrupa'da olduğu gibi konutlarda değil, çoğunlukla kamu yapılarında kendisine anlatım alanı bulmuştur (BOZDOĞAN, 1994a, s.40). Oysa az sayıda bürokrat konutunun dışında uygulama konusu olmamasına karşın, konutun çağdaş mimarlık için önemi bilinmektedir. “En geniş manasıyla yeni mimarlığın karakteri (Halk Mimarlığı) oluşudur. Eski mimarlık işe mabet, saray, kale...’den başlamış ve genişletmiştir. Yeni mimarlığın mevzuu (Ev)dir.” (ÜNSAL, 1937, s.201). Saygın bir konut mimarlığı geleneğine karşın ona önem vermeme tavrı, tarihsel dokuyu oluşturan konutları da korumaya değer bulmamıştır.

Göçebelik kökenine göre kolay taşınabilir ve yenilenebilir olan, İslam geleneğine göre içinde barınan insan gibi geçici olduğu kabul edilen konut için sağlamlık ve dayanıklılık aranan nitelikler olmamıştır (KUBAN, 1996, s.299-300). Geleneksel konut, bu yıllarda yaşam biçimindeki köklü değişimin sonucu olarak işlevselliğini de yitirmiştir. Celal Esat, konut ve kent biçiminin değişmesi gereğini olumlu bir gelişme olarak görmektedir. “...

hayatın maddi ve ruhi şartlarını değiştiren ve iyileştiren bir takım amiller zuhura gelmiştir” ve yeni toplum eski yaşam biçimini sürdürmemektedir. “Artık konaklara, büyük evlere lüzum yoktur. Bunlar ortadan kalkmaya mahkumdur” ([ARSEVEN], 1931, s.17-18). Benzer gerekçelerle değişimi onaylayan ÜNSAL (1939, s.60) da geleneksel konut mimarlığının yeni gereksinimleri karşılamaktan uzak kaldığı görüşündedir: “Makine asrımızın görüş ve telakki tarzlarının ve yaşama şartlarının eskisine göre değişmiş ve farklı olmasıyledir ki bizim geniş sofaları olan zengin ve büyük ahşap evleri kullanmak artık ağır gelmektedir”.

Eski evlerin ve yalıların yıkımının engelle karşılaşmadığı, anıtlar için gösterilen duyarlılığın onlardan esirgendiğı anlaşılmaktadır. Boğaz’ın Anadolu kıyılarında bir yılda yüzün üzerinde yalı ve bina yıkılmıştır (CUMHURİYET, 11 Mayıs 1929, s.2). Nazif Paşa Korusu’nun korunabilmesi için planın değiştirilerek yolun sahile alınması, bu kez de “Vaniköy’ün en mamur kısmı, yalıların harabiyetine sebebiyet verecektir” (CUMHURİYET, 25 Kasım 1929, s.4).

Sedat Hakkı, kentin yenileşmesinden çok korunması üzerinde dururken, yalnız anıtları değil, anıtların çevresini ve sivil mimariyi de içine alan bir koruma anlayışını yansıtmaktadır: “Memleketimizde zannedilir ki, evkafa ait olmayan bina, muhafazası lazım gelen asarı atikadan bir eser değildir. İstanbulda bu suretle bir çok sanat eserleri mahvolmuştur. Bu binalar, eski evler sivil binalar ve ya yalılardır. Bunların kıymetleri eskiliklerinde değil, nefis birer Türk sanat nümuneleri olmalarındadır” ([ELDEM], 1931, s.2). Kamu malı olma saygınlığına sahip olmadığı gibi, yangınlarda sık sık yok olup yenilenmesine alışılmış, kalıcılık niteliğı ne fiziksel olarak ne de statüsü gereğı bulunmayan konut dokusunun korunması, ancak 1970’lerde gündeme gelecektir.

4.2. 1931-1938 ARASINDA İSTANBUL’DA İMAR, KORUMA VE ONARIM

Belediye Yapı ve Yollar Kanunu’nu uygulamak üzere İstanbul ve Beyoğlu için ayrı ayrı hazırlanan Belediye Yapı Talimatnameleri, camilerin ve diğer anıtların ne yönden bakılırsa bakılsın görünmelerini sağlamak için, “İstanbul cihetinde 40 rakımdan yüksek mahallelerde inşaat 9 metreden fazla olamaz” hükmünü getirmiř¹ ve anıtların çevresine yedi metreden

¹40 rakımın üzerindeki semtlerde izin verilen yapı yüksekliğı daha sonra 12 metreye çıkarılmıştır (CUMHURİYET, 27 Eylül 1936, s.2).

yüksek yapı inşa edilmesini yasaklamıştır. H. Prost'un 1938'de onaylanan planında da yer alacak olan bu sınırlama, tarihsel İstanbul yarımadasının benzersiz silüetinin korunmasında etkili olmuştur. "Galata Kulesi'nden başka tarihi bina bulunmayan" Beyoğlu'nda ise, geçici olarak üç kata izin verilmiş, plan yapıldıktan sonra daha yüksek binaların inşa edilebileceği belirtilmiştir (CUMHURİYET, 5 Ağustos 1933, s.2).

Korumayı dolaylı olarak etkileyen bir unsur, kamu hizmetleri yapılamayan kentte denetimsiz olarak inşa edilen yeni yapıların niteliğidir. Nüfusun artmadığı göz önüne alındığında, İstanbul'da apartman inşaatlarındaki artış çarpıcıdır. Belediyeye göre 1930'da 124, 1931'de 229, 1932'nin ilk dokuz ayında ise 263 apartman inşa edilmiştir (CUMHURİYET, 21 Ekim 1932, s.2). Zenginlerin ticaret ve sanayiye yatırım yapmak yerine, sağlam bir gelir kaynağı olarak gördükleri apartman inşaatına para yatırmaları, "milli servet taş a toprağa mebzul şekilde harcanıyor" kaygılarını uyandırmıştır (CUMHURİYET, 17 Ekim 1932, s.1). Ayrıca, üçten çok kata karşı olunmasına rağmen, imar yasasının henüz çıkmamasından yararlananların istedikleri büyüklükte ve yükseklikte apartmanlar inşa etmeleri, Belediye Fen Heyeti'ni çaresiz bırakmıştır (CUMHURİYET, 21 Haziran 1932, s.2). Göçün, paranın ve imarın olmadığı bu dönemde bile kent toprağının bir yatırım aracı olarak görülmesi, ileride imar hakları ile yaratılacak büyük değer artışlarının ipucunu vermektedir. Arsa değerlerindeki artış, tarihsel yapıları tehdit eden nedenlerin başında gelmektedir çünkü arsasının değeri yapının kendi değerini aşınca kadar, korunması istenen tarihsel yapı tehlikede değildir (FEILDEN, 1975, s.5).

4.2.1. Anıtların durumu

Ekonomik bunalımın sürmesi, 1931'den sonraki koruma çabalarının uygulamalara yansımaları engellemiştir. Anıtlar bakımsızlık ve yıkınlık görüntüsünden kurtarılamamıştır. Çünkü, tarihsel yapıların sayılarının fazlalığı karşısında olanaksızlık ve çaresizlik vardır. Dolayısıyla, bu dönemdeki koruma girişimlerinde yaygın bir nitelik, tercihler yapılarak bazı yapılara ya da yapı bölümlerine öncelik verilmesi zorunluluğu ile bu tercihlerin yol açtığı tartışmalardır.

Gabriel'e göre, "... mazinin bize bırakmış olduğu herşeyin aynı dikkat ve alakaya layık olduğunu zannetmemelidir." Kimi tarihsel yapılar zaman içinde fazla tahrip oldukları için, kimileri de baştan özensiz inşa edildikleri için, çizim ve fotoğrafla belgelendikten sonra,

ortadan kaldırılmalıdırlar. “... tamirleri, kıymetleriyle gayri mütenasib himmetleri ve sermayeyi istilzam ettirecektir [gerektirecektir].” Kentlerin çağdaş gelişmelere uygun olarak değişmelerine de izin verilmek üzere, “imkanlar dahilinde kalmak lazımdır.” (GABRIEL, 1938a, s.10).

GABRIEL (1938a, s.17), aynı makalede onarımlarda aşırıktan kaçınılması gerektiğine de dikkat çekmiştir. “Tamir edilmiş aksama tamamile eski mahiyeti vermeye çalışan sahtekarane mesai kadar mantıka ve zevki selime muhalif şey olamaz. Tamir eseri zahir ve aşikar kalsın ve bunun sert ve umumi ahenge aykırı kısımlarını ortadan kaldırmak keyfiyeti zamana bırakılsın ... esas gaye onu mimari düşüncenin tarihi bir şahadeti hal ve şeklinde muhafaza etmektir”.

1931-1938 arasında, korumada öncelikleri ve seçimleri belirleyen ölçütler tartışma konusu olmuştur. Tarihsel yapıların dinsel ya da ulusal değerleri, bütünlükleri, ekleri ve sağlamlık durumları irdelenmiş ve sorgulanmıştır. Tartışmaların günlük ve aylık yayınlara yansımış olması, kamuoyunda konuya uyanan ilginin bir göstergesidir.

4.2.1.1. Bizans anıtları

Anıtları Koruma Komisyonu’nun raporuna göre, Bizans yapıları ulusal mirasın parçası olmamakla birlikte, Bizans uygarlığının gelişmişliği, Türklerin onları yenerek elde ettikleri başarıyı daha değerli kılmakta ve ulusal gurura dolaylı da olsa katkıda bulunmaktadır. “Bizanstan kalma kaleler, kiliseden çevrilmiş camiler, su kemerleri, sarnıçlar, dikili taşlar v.s. bunların herbirini yapan adamların medeniyetteki ilerleme kuvvetlerini gösterdiği gibi Türklerin bunları alt ederek yerlerini alabilmek için ne çetin savaşımlara mecbur olduklarını ve onları nasıl yendiklerini de anlatır” (KÜLTÜR BAKANLIĞI, 1935, s.17).

İstanbul’da egemen olan yıkınlıktan Bizans yapıları da pay almışlardır. En başta Ayasofya Camisi onarıma muhtaç durumdadır. Küçük Ayasofya ve Kalenderhane bakımsızdır, Fethiye camisi ise yıkılmak üzeredir. Surların bazı parçaları ile Anemas zindanları ve Bukaleon Sarayı çökme tehlikesindedir. Çoğunun damı akan yapılardaki mozaikler ve duvar resimleri de yok olmaktadır. Bizans anıtlarının harap durumda olması, yabancıların Türklerle ilgili değerlendirmelerini de etkilediği için, ayrı bir duyarlılık konusu olmuştur (KÜLTÜR BAKANLIĞI, 1935, s.17).

Ayasofya Camisi / Müzesi:

İstanbul'un fethinin ertesi günü Ayasofya'da ilk namazını kılarak, hem kiliseyi camiye, hem de simgesel olarak Hristiyan kenti Kontantiniyye'yi İslam kenti İslambol'a dönüştüren Fatih Sultan Mehmet'ten başlayarak ayrıcalıklı bir ilginin hedefi olan Ayasofya, İstanbul'daki anıtlar arasında özel bir yere sahip olmuştur (İNALCIK, 1990, s.4-5). 1847-1849 arasında Fossati'lerin onarımından sonra, 1894 depreminin hasarını belirlemeyi amaçlayan Evkaf Nezareti, 1907'de yabancı mühendis ve mimarlardan oluşan bir heyet kurulması için girişimde bulunmuştur (E. YÜCEL, 1973, s.223). Cumhuriyet döneminde ise Ayasofya'nın kubbesinde çatlaklar oluştuğuna dair söylentiler çıktığında, konu heyeti vekilede görüşülecek kadar önemsenmiştir (CUMHURİYET, 12 Mayıs 1925, s.1). 1926'da Mimar Kemalettin kubbenin durumunu "sabit müşirelere" göre saptadıktan sonra, kubbe "tamir ve tahkim edilmişti ... Bu sakat, kocamış tarihi anıt, bizim bakımımızla bugünkü uzun ömrünü bulmuş ve öz malımız sırasına geçmişti" (ALTAN, 1935b, s.264-265).

1932'de Boston'daki Bizans Enstitüsü uzmanlarından Thomas Whittemore'un sıva altında kalan mozaikleri çıkarmak üzere çalışmalara başlaması ve 1934'te camiden müzeye dönüştürülmesi, Ayasofya'yı çeşitli tartışmaların odağına yerleştirmiştir. Maarif vekili Ayasofya'yı ziyaret ederek çıkarılan mozaikleri inceledikten sonra, yapılan çalışmaları "mozaikler ihtimamla temizlenmekte, kıymetli eserler meydana çıkmakta" diye değerlendirmiş ve temizleme işlemlerinde Türk işçilerin kullanılarak yetiştirilmelerini istemiştir (CUMHURİYET, 2 Ağustos 1932, s.2; 5 Ağustos 1932, s.4). Ayasofya'nın cami olarak kullanılması ve İslam'da tasvirin yasak olması nedeniyle mozaiklerin çıkarılışı çeşitli gazetelerde dinsel bir tartışmaya neden olunca, eski Müze Müdürü Halil Ethem "Ayasofya mozaikleri artık dini değil, yalnız ilmi mahiyeti yüksek kıymetli eserlerdir" diyerek temizleme işlemlerini savunmuştur (CUMHURİYET, 14 Kasım 1932, s.1). Yunus Nadi bir gün sonraki başyazısında daha sert bir üslup kullanarak mozaiklerin örtülü kalmasını isteyenleri eleştirmiş, dahası, Ayasofya'nın çevresindeki Osmanlı eklerinin kaldırılmasını istemiştir:

"... vaktiyle badana edilmiş olmaları İslam dini namına ihtiya edilmiş çok kaba bir taassup eseri ... aklımız başımıza gelince, cehalet ve taassup badanasını bizzat kendimiz temizlemeliydik ... Ayasofya'yı badanalayan İmparatorluğun yerinde, var kuvvetile Avrupa'ya ayak uydurmaya çalışmakta olan Türk milleti var ... etrafını da o yüksek bina ile münasebet almayacak bayağı ilavelerle bozmuşuz ... Amerikalı alim mozayikleri temizlerken, biz de etraftaki müzahrafatı ortadan kaldırarak insanlığa olduğu kadar memleketimize de şeref olan bu çok yüksek medeniyet eserini Türklüğe şeref verecek bir vaziyete ifrağ etmiş olalım ... Artık Ayasofya, dini bir mabet olmaktan ziyade insani ve

tarihi bir abidedir”.

Ayasofya’da Türk eserlerinin yok edildiği eleştirisine karşılık yine Yunus Nadi, eklerin niteliksiz olduğu savıyla karşılık vermiş ve Ayasofya’nın bunlardan temizlenmesi gerektiğini savunmuştur:

“Şimdi de Türk eserleri feda ediliyor deniyor, önce halkın dini hisleri tahrik olunmak istenirken, şimdi de milli hisleri istismar ediliyor ... Ayasofya avlusunda türbeler, maskara medrese odaları, aptesaneler, duvara yapıştırılmış ev döküntüleri hatta koca Adliye binası bile çok fena bir dikkatsizlikle Ayasofya’nın burnuna sokulmuş ... Sultanahmet meydanına Ayasofya ağırlığında altın yığılsa kıymette gene bu abidenin topuğuna erişilmiş olamaz... şehirlerimize büyük kıymetler izafe edecek eserlerin hemen hiç birine karşı layık oldukları alakayı göstermiyoruz... biz şimdiye kadar yıkmayı, harab etmeyi.. bilmiş ve yapmışız... biz o tarihi kapadık, artık onun herhangi bir şekilde hortlamasına tahammülümüz yoktur” (CUMHURİYET, 21 Kasım 1932, s.1).

Ayasofya, bir yandan dinsel ve ulusal duyguları harekete geçirerek geniş katılımlı bir tartışmaya neden olurken, öte yandan içinde ve çevresinde Türk döneminde yapılan eklerin durumu meslek çevrelerinde konu edilmiştir. Mimar Kemal Altan, *Arkitekt*’te yayınlanan makalesinde Türk eklerinin üstün niteliklerini tek tek anlattıktan sonra, bunların asıl yapı ile bir bütün oluşturduklarını vurgulamıştır. Yalnız “Topkapı Sarayı surları duvarına bitişik derme evleri oradan silmeği ve o yolun tarihi şerefini meydana koymağı düşünmeliyiz ... Biz her zaman bu Türk varlıklarını koruyarak göz önündeki özlüklerini belirtmeliyiz!” (ALTAN, 1935b, s.265-267).

Ayasofya’nın önündeki meydanın düzenlenmesi söz konusu olduğunda, eski Şehremini Cemil Paşa karşıt ve uç bir tavır sergileyerek, buradaki hamamın ve medresenin bile yıkılmasını, ortasına bir Atatürk heykeli koyularak, Paris’teki Concorde Meydanı’na benzetilecek biçimde düzenlenmesini önermiştir (CUMHURİYET, 18 Nisan 1931, s.2). Cemil Paşa, 1912-1914 yılları arasındaki kendi görev döneminde de Ayasofya Hamamı’nı yıktırmak için çok çaba göstermiştir.

Ayasofya’yı müzeye dönüştürmeye karar veren hükümet, mozaiklerin temizlenmeye başlanmasıyla çıkan tartışmaları sona erdirmiştir. İstanbul’un en eski yapısı, kendisi bir müze olan “mabet-abide”nin onarımı için Müzeler ve Evkaf İdareleri ile belediye mimarlarından oluşturulan heyet, Ayasofya’nın “içinde hiç bir şey değiştirilmeyecek bilhassa mabet manzarası bozulmıyacak ... cephe sıvaları tamir edilecek, bahçede Bizans eserleri teşhir edilecek, etrafındaki Türk mimarisi şaheserleri ortaya çıkarılacak” kararını

açıklamıştır (CUMHURİYET, 20 Eylül 1934, s.2; 7 Ekim 1934, s.4). Cami, 10 Aralık 1934'te Müzeler İdaresi'ne devredilmiştir. Kararı Türk anlayışında bir değişme belgesi olarak yorumlayan Yunus Nadi'ye göre, "onu bu en yaraşır haline koymaksa yeni Türklük için kuşkusuz en büyük onurdur" (CUMHURİYET, 5 Nisan 1935, s.1). Gabriel, Paris'te *Le Temps*'da çıkan yazısında, Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinin İstanbul'da hemen hiç bir tartışmaya neden olmadan onaylandığına, buna karşılık dışarıda hak ettiği ilgiyi görmediğine dikkat çekmiştir (CUMHURİYET, 14 Nisan 1935, s.5).

Surlar:

Cemil Paşa, şehremini iken gerçekleştiremediği İstanbul'la ilgili kimi tasarılarını zaman zaman kendinden sonraki belediye başkanlarına yazılı olarak sunmuş, önerilerinin incelenip dikkate alınmamış olması birçok tarihsel yapıyı yıkımdan kurtarmıştır. Bunların arasında surlar da vardır. Cemil Paşa, tarihsel değeri olan ve sağlam kalan sur duvarlarının korunup, yıkık durumda olanların ortadan kaldırılmasını, "İstanbul'u cennet yapacak" diğer önerileriyle birlikte belediyeye salık vermiştir (CUMHURİYET, 22 Eylül 1924, s.1).

Surların yıkılmasının gündemde kaldığı, Halil Edhem'in 1. Milli Tarih Kongresi'ne sunduğu bildiriden anlaşılmaktadır: "... yalnız müzeler değil binalar da müze telakki edilir ... surlar mütemadiyen yıkılmak isteniyor, bu surlar Türkler tarafından uzun boylu tamir edildiğinden, Bizans eseri olmaktan ziyade Türk eseridir... yangın yerleri bomboş dururken niye yıkmak isterler?" (CUMHURİYET, 11 Temmuz 1932, s.5). Surların korunmasını savunurken Halil Edhem'in Türk devri onarımlarını öne çıkarma çabası, dönemin ulusal değerleri yücelten söylemini yansıtmaktadır.¹

İstanbul'un harap surlarının onarımı kararlaştırıldığında, gereken parasal kaynağın yüksekliği kaygı uyandırmıştır (CUMHURİYET, 1 Şubat 1936, s.5). Nitekim, deniz surlarının tümünün onarılması gerçekçi bir amaç olarak görünmemiş, Ahırkapı-Yedikule arasındaki surların "esasına halel gelmeyecek şekilde" tamiri ile yetinilmesine, onarılamayacak durumda olanların ise sahil manzarasını çirkinleştirdiğinden, yıkılarak yerlerine sahil gazinoları ve bahçeler yapılmasına karar verilmiştir (CUMHURİYET, 5 Ağustos, 1936, s.3). Prost planında, deniz surlarının yalnızca arkeolojik açıdan değerli olan

¹ Buna karşılık, yıkımını hoş göstermek için bir yapının Türk dönemine ait *olmadığının* ileri sürüldüğü de olmuştur. Yunus Nadi: "Edirne'de 500 yıllık Türk eseri bir köprüyü ne yapıp yaparak mutlaka yıkmak için onun Romalılar zamanından kalma bir taş yığını olduğunu ispat etmeye yeltenmiş Türk mühendisleri bulunmuş olduğunu öğrendik" (CUMHURİYET, 18 Haziran 1935, s.1).

ve özellik gösteren bölümlerinin korunması, kara surlarının ise tümüyle korunması öngörülmüş ve sur dışında 500 metre genişliğinde alan boyunca inşaat yasağı getirilmiştir (DURANAY ve diğ., 1972, s.77). Surlar korunurken “abide olmaktan çıkanların ortadan kaldırılması” söz konusu olunca, Müze Müdürü Aziz Bey, uzman bir heyetle surlarda inceleme yapmış, Ayvansaray’daki sur kalıntıları, Yedikule surları ve özellikle Mermer Kule ile Altın Kapı’nın onarımı kararlaştırılmıştır (CUMHURİYET, 29 Nisan 1938, s.2). Ancak bir kaç ay sonraki bir haber, yıkılacak ve korunacak kısımlar için kararın ileride yine uzman bir heyet tarafından verileceğini duyurmuştur (CUMHURİYET, 20 Ağustos 1938, s.2).

4.2.1.2. Osmanlı anıtları

Camiler:

Maarif Vekaleti, “toprak altındaki eserlerin çıkarılması, toprak üstünde olanların muhafazası, tamire muhtaç olanların tamiri, tanzimi ... Türkiye’de ilk defa eski eser tescili, korunması ve tamiri için muntazam bir program, daimi bir kadro ve daimi bir varidat membaı tesisi” için bir yasa tasarısı hazırladıktan hemen sonra, Evkaf İdaresi’nde bir komisyon kurularak İstanbul’daki 500’ün üzerinde caminin sınıflandırılmasına karar verilmiştir (CUMHURİYET, 15 Nisan 1933, s.5; 18 Nisan 1933, s.2). Her semtin nüfusu ve camiler arasındaki uzaklıklar göz önüne alınarak gereksinimin saptanması, korunmasına karar verilen camilerin zaman içinde onarımı, gereksiz olanların ise tasfiye edilmesi tasarlanmıştır (CUMHURİYET, 14 Şubat 1934, s.2). Böyle bir sınıflandırmanın yapıp yapılmadığı bilinmemektedir ancak yeni kurulmuş olan Anıtları Koruma Komisyonu’nun yalnızca beş üyesi ile, çalışma alanı olarak belirlenen tüm Türkiye’deki tarihsel yapıları saptamakta ve onarımlarını denetlemekte yetersiz kalacağını farkedildiği ve önceliklerin belirlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonraları, İstanbul’un imar planı hazırlanırken benzer bir girişimde bulunulmuş, tarihsel değerleri olmadığı için yıkılabilecek ve yerleri yola bırakılabilecek camiler saptanmıştır (CUMHURİYET, 22 Ekim 1937, s.2).

Ayasofya’nın yanı sıra, Sultanahmet, Süleymaniye ve Fatih Camileri gibi anıtların bakımsızlığına 3 Eylül 1933’teki başyazısında dikkat çeken Yunus Nadi’ye Vakıflar İdaresi’nin verdiği yanıt, kurumun bakım ve onarımlarından sorumlu olduğu tarihsel yapılarla ilgili tutumunu açıklamaktadır:

“... yapılan işler istenilen derecede değilse, bunda eserlerin ehemmiyeti de mühim bir amildir. Filhakika, asırlardan beri ihmal edilen, küçük bir taşının değiştirilmesi bile çok derin bir vukuf ve ihtisasa muhtaç olan ve her biri cihanşümul birer ehemmiyeti haiz bulunan bu eserlerin tamiri çok mühim ve ince bir meseledir ... mütehasıs işçi bulmakta çok

müşkül çekilmekte ... Bu itibarla, makalede mevzubahis bakımsızlık tabirinin eski devirler için kullanıldığını zannetmek isteriz. Esasen bu devir her şeyde olduğu gibi bilhassa milli harsı alakadar eden bu gibi işlerde hiç bakımsızlığa tahammül göstermez” (CUMHURİYET, 16 Eylül 1933, s.1).

1923-1931 arasında parasızlık nedeniyle etkin olamayan Evkaf İdaresi, 1933'te Süleymaniye ve Piyale Paşa Camileri'ni onarmış, Rüstem Paşa, Bali Paşa, Fındıklı ve Mihrimah Camileri'ni de onarım programına almıştır (CUMHURİYET, 16 Eylül 1933, s.1). Ancak 1935'te Mimar Sinan'ı anma gününde Süleymaniye Camisi'nin bakımsız durumunu gösteren ve altında “fütürist tablo değil, Süleymaniye'nin resmidir!” yazan fotoğraf, yapılan onarımların yüzeysel olduğunu ortaya koymaktadır (CUMHURİYET, 11 Nisan 1935, s.2). Aynı yıl yeniden ele alınan camide bütçenin izin verdiği oranda onarıma başlayan Evkaf İdaresi, kararan ve sararan taşları “kazımak cinayetini işlemeyeceğini” belirtmiş ve ertesi yıl da Şehzade Camisi'nin onarımına başlanacağını bildirmiştir (CUMHURİYET, 8 Mayıs 1935, s.2). 1936'dan başlayarak çok sayıda camide onarım yapılmıştır ancak onarımların niteliği konusunda bilgi yoktur.

Tarihsel anıtların bakımsız bırakıldığı suçlamasını Evkaf İdaresi'nin yadsımasına karşın, Anıtları Koruma Komisyonu'nun hazırladığı raporlarda bu durum kabul edilmektedir. “Türkün eseri olan binlerce parça abidenin bakımsızlık yüzünden hergün bir tanesi kayboluyor” uyarısını yapan komisyona göre, Fatih, Süleymaniye ve Şehzade Külliyesi, Topkapı Sarayı'nın bazı yapıları, sahip çıkılmaması yüzünden çökmek ve yıkılmak üzeredirler. Evkafın, belediyenin, maliyenin ve müzenin yönetimindeki yapılar, onarımlarına kaynak ayırlamadığı için kendi hallerine bırakılmışlardır (KÜLTÜR BAKANLIĞI, 1935, s.17-20). Komisyon tarafından 1933'te tamir keşifleri yapılarak ödenek istenen, aralarında Mimar Sinan'ın eserlerinin de bulunduğu vurgulanan yapıların onarımı için sonuç alınamamıştır. Yapıların kaygı uyandıracak kadar harap durumda bulunması ve yapılması istenen işlerin “yıkımdan kurtarmak” olarak tanımlanması, 1936'dan sonra gerçekleştirilen ve onarım olarak nitelenen işlerin daha çok kurşunların yenilenmesi gibi bozulmayı giderecek ya da geciktirecek acil önlemlerle sınırlı olduğunu göstermektedir.

Medreseler:

Altan'a göre medreseler sahihsiz kalmış olmaktan dolayı korunamamaktadır: “Evkaf, medreseler bize ait değil diyerek elini çekmiş, Hususi muhasebe yalnız istifadesini bellemiş,

Müzeler idaresi de ezbere korunması bize düşüyor diye bu anıtların karşısına geçip onları süzmekle iktifa etmiştir” (ALTAN, 1935a, s.225-226).

Cumhuriyet sonrasında kullanımsız ve boş kalan medrese, tabhane gibi yapıları yok olmaktan kurtarmak için onlara yeni işlevler verilmesi, bu dönemde başvuru alan uygulamalardan birisidir. Ancak önerilen kullanımların her zaman tarihsel yapıların kimliği ile uyumlu olduklarını söylemek güçtür. Fatih, Beyazıt ve Şehzadebaşı’nda kapatılmış beş medresenin taşralı ve kimsesiz öğrenciler için yurt olarak kullanılmak üzere Darülfünun’a devredilmesinden sonra, Edirnekapı ve Şehzadebaşı’nda iki medrese “tamir, ıslah ve ihya edilerek” çocuk bakım evine dönüştürülmüştür (CUMHURİYET, 3 Nisan 1929, s.2; 8 Haziran 1931, s.1). Rüstem Paşa Medresesi’nin belediye tarafından film deposu olarak kullanılmasından, çevresindeki ahşap evlerin yangın tehlikesi yaratması nedeniyle vazgeçilmiş, yerine Fatih Kurşunlu Medrese onarılarak bu kullanıma ayrılmıştır (CUMHURİYET, 6 Temmuz 1931, s.2; 3 Nisan 1932, s.2). Sultanahmet Medresesi’nin daha sonra “hazinei evrak deposu” yapılmak üzere onarımı kararlaştırılmıştır (CUMHURİYET, 25 Mart 1935, s.2). “Burada şimdilik ilk mekteplerin kırtasiyesi ve eşyası saklanıyor. Yarın Hazinesinin eski köhne evrakı için yığın yığın sandıklar tıklılacaktır ... Ateş karşısında kül olacak yalnız o kağıtlar olsa acınmaz” (ALTAN, 1935a, s.326).

Mısırçarşısı ve Kapalıçarşı:

Hangi yapıların korunmaya değer tarihi eser sayılacağı tartışmaları içinde İstanbul’un iki kapalı çarşısı da yer almıştır. Çatısı kurşunsuz, pencereleri camsız durumdaki Mısırçarşısı’nın kapı kemerinden bir taş düşmesi, çarşının onarılmaya değer olup olmadığını, Yeni Cami ile ilişkisini gündeme getirmiş ve Anıtları Koruma Komisyonu’na “asarı atika ile olan derecei alakası” sorulmuştur (CUMHURİYET, 15, 16, 17, 18 Kasım 1932, s.2). Müze mimarlarının verdiği rapordan sonra, belediye çarşayı yıktırmaktan vazgeçerek onarımına başlamıştır (CUMHURİYET, 20 Kasım 1932, s.5). Altı yıl sonra Eminönü Meydanı açılırken Mısırçarşısı yine “yarı metruk” bir durumda olmasına karşın, bu kez yıkılması düşünülmemiş, plana göre “olduğu gibi muhafaza edilmesi” ve müze ile belediye arasında işbirliği yapılması önerilmiştir. (CUMHURİYET, 9 Mart 1938, s.2; 5 Nisan 1938, s.7).

Kapalıçarşı’nın onarımı şehir meclisinin gündemine geldiğinde, “... çarşı tarihi kıymeti haiz mimari bir eser midir? Onun için yıkımdan kurtarılması lazım mıdır?” sorusu sorulmuştur (CUMHURİYET, 13 Şubat 1934, s.5). Bunun üzerine, “çarşının tarihi, mimari, bedii ve

iktisadi kıymeti olup olmadığının tetkikine” başlanmıştır. Eski ticari önemini yitirdiği ve bazı dükkanların boş ve harap olduğu da ayrıca belirtilmiştir (CUMHURİYET, 14 Şubat 1934, s.1). Kapalıçarşı’da seçilen yol, onarımın dükkan sahiplerinden beklenmesi, onlar yerine getirmezlerse onarımın belediye tarafından gerçekleştirilerek masrafların dükkan sahiplerinden alınmasıdır (CUMHURİYET, 17 Eylül, 1937, s.2).

Tarihsel yapıların ilke olarak korunması konusunda en azından sorumlu kurumlar arasında bir uzlaşma sağlanan bu dönemde sorun, tek tek yapıları korumaya değer kılan ölçütlerde düğümlenmektedir. Bu konuda bir uzlaşma ve tutarlılık yoktur. Kimi zaman yapıların ait olduğu uygarlık belirleyici olmaktadır. Bir yapının Türk eseri olması onun korunmasını destekleyen bir gerekçe olarak kullanılabilirdiği gibi, tersi de öne sürülmüştür. Halil Ethem’in korunmalarını istediği İstanbul surlarına Türk katkılarını vurgulamasına karşılık, Çetintaş bir onaltıncı yüzyıl Osmanlı sarayının gözden çıkarılmasını, Sultanahmet civarında yapılan kazıları örnek göstererek, Bizans devri eserlerine öncelik verilmesi olarak yorumlamaktadır. Kimi zaman anıtsallık yapının önemini belirleyen bir ölçüt olabildiği gibi, her anıtsal yapı da önemsenmemiştir. Ayasofya’nın onarımı için kaynak ve emek sarfedilebilirken, Süleymaniye perişan durumda bırakılmıştır. Sıradan, gündelik kullanımlara hizmet eden çarşı, konut gibi gösterişsiz yapıların da, bir tür yüceltme sayılan korumaya değer bulunmadıkları sık sık görülmüştür.

4.2.2. Geleneksel kent dokusunun durumu

Cumhuriyetin ilk Şehremini Haydar Bey’in 1923’te modern itfaiye örgütünü kurmasına karşın, ahşap konutlar için yangın tehlikesi kaygı uyandırmayı sürdürmüştür (TEKELİ, 1994, s.51). Ancak yine de ondokuzuncu yüzyılda kent içinde ahşap yapı inşaatını yasaklayan nizamnameler, eskiden de olduğu gibi, uygulanmamış, ahşap inşaata göz yumulmuştur. Cumhuriyet yönetiminin kentleri planlı olarak geliştirme amacı doğrultusunda 1930’da çıkarılan Belediyeler Kanunu, ahşap konutların onarımını ve yapımını yeniden yasaklamıştır. Daha sonra, belediyenin aldığı bir kararla halk yasak konusunda uyarılmıştır: “Şehir dahilinde ahşap inşaat memnu olduğu halde son zamanlarda bazı kimselerin tamir için ruhsatiye aldıkları ve fakat eski binaları esasından yıktırarak hemen hemen yeniden yaptırdıkları görülmüş, bu kabil işlere meydan verilmemesi hususunda bütün belediye şubelerine kat’i emir verilmiştir” (CUMHURİYET, 5 Ekim 1932, s.2). Birer yıl arayla, bu kez Dahiliye Vekaleti uyarıyı yinelemiş ve Boğaz ve Adalar gibi

çevresi açıklık olan yerler de dahil olmak üzere memleketin hiçbir yerinde ahşap inşaata izin verilmeyeceğini bildirmiştir (CUMHURİYET, 8 Mayıs 1933, s.2; 14 Ekim 1934, s.2).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında uzun süren savaşlar nedeniyle geleneksel yapı malzemesi pazarının çökmesi ve ülkedeki ahşap kaynaklarının azalması, hem malzemenin, hem de işçiliğin pahalılaşmasına neden olmuştur (BALAMİR, 1994, s.10). 1936'da Ormanlar Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından kereste fiyatlarında %30 artış gerçekleşmiştir (URAL, 1974, s.33). Ahşap inşaat yasağına malzeme darlığının da eklenmesi sonucunda, mevcut geleneksel konutların onarımı ve kalıcılığının sağlanması hem koşulların elverişsizliğinden, hem de bu yapıların itibarlarını yitirmelerinden dolayı giderek zorlaşmıştır. Geleneksel konut dokusunun bu yıllarda çöküntü durumunda olduğu anlaşılmaktadır. 1931'de İstanbul'a gelen Belçikalı ressam Max Morceau, "şarkı aradım ama bulamadım ... yeni inkılaplar yapan Türkiye'nin her sahada modern bir şekil alması tabiidir fakat keşke ta eskiden kalmış ve şarkın hususiyetlerini ihtiva eden bir mahalle muhafaza edilmiş olsaydı ... Mamafih resim için İstanbul'un tabii manzaraları da çok güzeldir" dediğinde İstanbul'un eski mahallelerinden birçoğu ayakta değildir (CUMHURİYET, 29 Eylül 1931, s.4). Morceau'nun sözleri, belki de bunların resimlerine konu olamayacak denli harap durumda olduklarını anlatmaktadır.

1933'te İstanbul'un en eski ahşap yapısı, Beyazıt'ta Sahaflar kapısında bulunan ve II. Beyazıt vakfına ait olan metruk yapı yıktırılmıştır (CUMHURİYET, 1 Aralık 1933, s.2). Sedat Hakkı, "Beyazıt'taki köşkün yıktırılması bize, geç olmakla beraber, Türk sivil mimarisinin kalmış en eski örneklerini tesbit etmek zaruretinin hatırlattı" demiştir ([ELDEM], 1933, s.377). H. Elgötz, A. Agache ve J. Lambert'in İstanbul için hazırladıkları üç plan önerisinde de tarihsel yapıların korunmasını önermeleri üzerine, belediye bir korunacak yapılar listesi oluşturmaya karar vermiş ve bunların arasına tarihsel olaylara sahne olmuş köşk, konak, ve yalılar da katmıştır (CUMHURİYET, 8 Eylül 1934, s.2). İstanbul'un en eski ahşap yapısını ortadan kaldırmakta duraksamayan belediyenin, bir yıl kadar sonra bazı ahşap yapıları istimlak ederek korumayı öngörmesi, bu yapıları değil, içlerinde yer almış tarihsel olayları önemseyişini ortaya koymaktadır. Prost, İstanbul'un planını hazırlarken anıtları odak noktaları olarak kabul etmekle birlikte, bunların çevresindeki mahallelerin sağlığa aykırı evlerle pis ve dar sokaklardan oluştuğu düşüncesindedir (ANGEL, 1987, s.36). Belediye de, harap evleri yıktırıp, masrafını enkazı satarak karşılamayı tasarlamaktadır (CUMHURİYET, 11 Mayıs 1935, s.2).

ARSEVEN (1937, s.255-256), *Şehircilik* kitabının eski kentlerin yeniden düzenlenmesi ve güzelleştirilmesi ile ilgili bölümünde, bu işin yeni bir kent kurmaktan daha güç olduğunu belirttiikten sonra, özenle ele alınması gerektiğine değinmiştir:

“... eski bir şehir, ne kadar fena olursa olsun, hayatın ve zamanın kurduğu bir müessese olmak itibarile keyfi şekillerle tanzim olunan bir şehirden daha çok ilmi ve rasyyonel olur. Bu sebeple eski şehirler çok dikkat ve bilgi ile düzeltilmezse hiç dokunulmamak daha iyidir. Bu suretle hiç olmazsa şehrin karakteri ve işlemesi bozulmuş olmaz ... Şehri güzelleştirmek için abide ve anıtların etrafını açmak da bir meseledir. Çünkü buralardaki eski binaları kaldırmakla şehrin tarihi ve artistik görünüşü bozulabilir”.

Geleneksel konutları tehdit eden bir başka oluşum, İstanbul’da çok sayıda yeni ev ve apartmanın inşa edilmesi üzerine, eski yapıların kiralalarının alabildiğine düşmesidir. Yeni inşaata üç yıl vergi bağışıklığı tanınmasına karşın, vergileri ödenemeyen bir çok yalı ve köşk yıkıcıya verilmek zorunda kalmıştır (CUMHURİYET, 3 Mayıs, 1934, s.1). Büyük yalıların çoğunun yıkılmasından, kalanların da ancak depo olarak kullanılmasından yakınılan bir yazıda, Boğaziçi’nde, Arnavutköy ve Kabataş’ta yapılanlar gibi yüksek ve çirkin yapıların yerine, çevresi bahçeli ahşap köşklere izin verilmesi önerilmiştir (CUMHURİYET, 7 Nisan 1934, s.1). Vapur ücretlerinin yüksekliği de Boğaz’da, özellikle Anadolu yakasında oturanların sayısının azalmasına neden olmuş, bu durumdan Şirketi Hayriye’yi sorumlu tutanlar çıkmıştır. Boğaz’da yaşanan çöküntüyü tersine çevirmek için, Şirketi Hayriye 1936’da bir karar alarak, bu hatta işlettiği vapurlarda yapı malzemelerini ücretsiz taşıma ve Boğaz’a yeni taşınanlara üç yıl boyunca bedava geçiş karnesi verme uygulaması başlatmıştır (TEKELİ, 1994, s.70).

Dönemin geleneksel konutlarla ilgili tek olumlu gelişmesi, Sedat Hakkı Eldem’in Türk evi konusunda başlattığı çalışmalardır. 1920’lerdeki öğrencilik yaşamı boyunca sevgi ve ilgi ile baktığı, anlatımlı kurşun kalem çizimler ve özenli suluboya resimlerle saptadığı Türk konut mimarisini Sedat Hakkı 1928’de Paris’te, 1929-1930’da Berlin’de sergilemiştir (BOZDOĞAN ve diğ., 1987, s.26-33). Bireysel ilgisini öğrencilerini de kapsayacak biçimde genişletmeye karar verince, Türk evini Güzel Sanatlar Akademisi’nde bir seminerin konusu olarak ele almış, uzun yıllar süren çalışmalarla değerli bir belgelik oluşturulmuştur.¹

¹ 1948’deki Akademi yangınında Milli Mimari Semineri’nde yapılmış, 1000-1500 kadar olduğu sanılan rölöveler de yanmıştır (SAYAR, 1948a, s.53). Sonraları Eldem, çok sayıda belgeyi yayınlamıştır.

Yunus Nadi, bu girişimi Atatürk'ün harekete geçirdiği ilgiye bağlayarak, bir anlamda korunması gereken eserler arasına konutları da katmak istemiştir: “genç ve kıymetli mimarlarımızdan Sedat Bey Türk mimari eserleri konulu tetkik yapacak ve albüm hazırlayacak ... Geçen sene Türk eserlerinin harabiden kurtarılması lüzumu Gazi'nin nazarı dikkatlerini celbetmiş... onların hüsnü muhafazaları hususu, her tarafta milli bir vecibe gibi telakki edilmeli” (CUMHURİYET, 30 Aralık 1931, s.1). Eldem'in kendi sözleri ise, evlerin korunmasına yönelik bir çabayı içermekten çok, onların yok olacağını baştan kabul ederek, yıkılmadan önce belgelenmeleri kaygısını yansıtmaktadır:

“... sivil mimarimizin etüdlerinin esasını teşkil eden eski devirler ortadan kalkmağa mahkumdurlar. Ve hatta ortadan kalkmaları normal bir şekilde değil, normalden daha süratli olmaktadır.

Bunun için, normal Türk Sivil mimarisini etüd etmek bugün çok lüzumlu ve müstacel [ivedi] bir şekil almıştır. Bu sebepten dolayı G.S.A. mimari kısmında bir milli mimari semineri tesis edilmiş, ve bu seminer ilk iş olarak, elan mevcut ve yakın bir istikbalde kaybolacak sivil binaların planlarını relöve etmeye başlamıştır.

Bu işin yapılması ile ne maksat güdülüyor. Biri yukarıda zikredilen iş için talebeyi kullanmak, ikincisi de bu işi talebeye hizmet edecek bir şekle sokmaktır.” (ELDEM, 1936, s.106).

BOZDOĞAN (1994a, s.51), Eldem'in Türk evine ilgisinin somut yapılara yönelik olmadığı, soyut ve idealleştirilmiş bir bakışı yansıttığını düşünmektedir. NALBANTOĞLU (1993, s.71-72) da onun mimarlık, tarih ve kültür ilişkilerini göz ardı ederek, Türk evine bilimsel bir yöntemle yaklaştığını, geleneksel mimarlığın ussal yorumunda geçmişe ilişkin kültürel anlamları yok sayarak Türk evlerine saf biçimler olarak hayranlık duyduğunu belirtmiştir. Eldem'in “Boğaziçinde Bir Yalı” adlı makalesinde rölöveleri yayınlanan yalının adı ve yeri belirtilmemiş, “tipik bir merkezi plan nümunesi” nitelemesiyle yetinilmiştir (ELDEM, 1936 s.106, 110). Yalının kimliği ve durumu bir yana bırakılarak, plan özellikleri ve tipolojisi önemsenmiştir.

Eldem'in 1936'da tasarladığı “yeni fakat Türk karakteri olan bir bina”, Maçka'daki Ahmet Ağaoğlu evi, eski bir konağın temellerinden yararlanılarak ve tümüyle onun temelleri üzerine oturtularak inşa edilmiştir. “Bu bina yapılırken sökülen konağın, eski malzemesi kullanılmıştır. Bunun için yan pencere doğramaları, parkeler, mermer kaplamalar, hatta dahili kapıların bir kısmı ile diğer birçok aksam tamamen eski konağın malzemesindendir. Mimar, binanın gerek dahili ve gerek harici mimarisine eski Türk karakterini vermek için

adeta bu eski malzemenin mevcudiyetinden istifade etmiştir diyebiliriz” (MAÇKA’DA, 1938, s.277, 282-283).

1930’ların Türk evi araştırmalarının korumaya yönelik bir kaygıyı içermediği, Eldem’in geleneksel konut mimarisinden esinlenerek tasarladığı ev inşa edilirken bir eski konağın yıkılabilmesinden anlaşılmaktadır. Oysa Eldem 1931’de yayınladığı bir makalede “eski evler, sivil binalar ve yalılar ... Bu eserler çok az kalmıştır. Ve her sene azalmaktadır. Bunların hiç olmazsa bir kaçının muhafazası lazım gelmez mi?” sorusunu sormaktadır (s.2). İlginin Türk evinin kendisinden çok, biçimsel özelliklerine yöneldiği, aynı konuda Gabriel’in yazdığı bir makalede de vurgulanmıştır. O da benzer bir yaklaşımla, ahşap yapıların biçimlerinden yararlanılarak “tahta aksamı çimentoya kalbetmek suretile bugünkü (monoton kübizm) den daha makul, daha estetik mezayayı haiz neticeler” elde edilebileceğini ileri sürmüştür (GABRIEL, 1938b, s.154).

4.2.3. Ağaçların korunması

1931-1938 yıllarında, ağaçların korunması için şaşırtıcı bir ilgi ve etkinlik izlenmektedir. Önceleri bazı anıtsal ağaçların kesilmesinin önüne geçilmesinden ibaret sınırlı bir duyarlılık gibi görünen tekil önlemler, sonraları yasaklayıcı kuralların uygulanmasına dönüşmüştür. Kanlıca’daki Saffet Paşa Yalısı’nın arazisinden Beykoz yoluna alınan bölümde kalan 70-80 yıllık iki kestane ağacının kesilmesi konusu, Vali ve Belediye Reisi Muhittin Bey’e göre, “İstanbul’un ziyneti ... bunca sene yaşamış iki güzel ağacı muhafaza için elbet çare” bulunarak çözümlenebilecektir (CUMHURİYET, 28 Ocak 1931, s1). Oysa Muhittin Bey iki yıl kadar sonra, İstanbul’un en eski ahşap yapılarından birisini yıktırırken böyle bir çare aramayacaktır.

İleriki yıllarda, büyük caddelere ağaç dikilmesinin yanı sıra, mevcut ağaçların korunması için de önlemler alınacağı duyurulmuştur (CUMHURİYET, 9 Kasım 1932, s.2). Nihayet Ziraat Vekaleti bir yasa tasarısı hazırlayarak, ormanlar, korular, ağaçlıklar ve bahçelerde izinsiz ağaç kesenlere 2-3 yıl hapis ve para cezası verileceğini açıklamıştır (CUMHURİYET, 27 Şubat 1934, s.3). Caydırıcı olması umulan yasa uygulanarak, ağaç kesen bir kişi iki buçuk ay hapis cezasına çarptırılmıştır (CUMHURİYET, 17 Haziran 1934, s.2).

Yunus Nadi’ye göre ağaca saygı yüksek uygarlığın göstergesidir (CUMHURİYET, 25 Eylül

1934, s.1). Faliş Rıfkı, İstanbul'un doğasını yaralamanın kimsenin hakkı olamayacağını belirttikten sonra, "bir yandan ağaç kesilip, bir yandan çirkin ve her taraftan görünen binalar yapılmak usulü devam etse, İstanbul tabiatının tükenip gideceğine şüphe yoktur" diye yazmıştır (CUMHURİYET, 3 Mart 1934, s.3).

Savaş, mütareke ve işgal yıllarının tahribatından sonra imarı bir türlü başlayamayan, imar planı sürekli geciken harap İstanbul'un bu yıllarda yüksek bir uygarlık göstergesi olmadığı açıktır. Eski yapıları bakımsızlıktan, yeni yapıları ise kuralsızlıktan dolayı kent görünümünü zedelerken, hiç olmazsa ağaçları koruyarak çirkinlikleri biraz olsun örtmeye çalışmak anlaşılabilir bir davranış gibi görünmektedir.

BÖLÜM 5

1938-1950 ARASINDA KORUMA

Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilen ve “Milli Şef” ünvanı verilen İsmet İnönü'nün yönetiminde, “tek parti, tek ulus, tek önder” sloganıyla nitelenen rejim, giderek liberallikten uzaklaşmıştır. İtalya'da ve Almanya'da nasyonal sosyalistlerin iktidara gelmesi ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla belirlenen koşullarda, devlet olağanüstü yetkiler kullanarak yaşamın hemen tüm alanları üzerinde denetim kurmuştur. Bu dönemde cumhuriyetin ulusal ve çağdaş bir kültür yaratma amacı sürdürülürken, ulusçu duyarlılıklar yeniden öne çıkmaya elverişli bir ortam bulmuştur.

Siyasal durumun mimarlık alanına etkisi, İkinci Ulusal Mimarlık Akımı'nı doğuran nedenlerden birisidir. Bir önceki dönemde inşa edilen “kübik” yapıların beklenenden daha hızlı eskimesi, uluslararası mimarlığa tepki yaratarak ulusal dil arama çabalarına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, sayıları artan “yerli” mimarlar, yabancı mimar ve kent plancılarına karşı kendi meslek alanlarını korumak üzere yerli mimarlığı desteklemişlerdir. 1944'te Türk Yüksek Mimarlar Derneği'nin yayınlamaya başladığı *Mimarlık* dergisinin ilk sayısında, başta gelen amacın, milli sanat davasının yolunu genişletmek ve aydınlatmak olduğu açıklanmıştır (MİMARLIK, 1944a, s.1). Mimarlıkta ulusallık arayışları bu kez 1940-1950 yılları arasında sürmüştür.

İkinci doğuşunda ulusal biçemin kaynağı Türk evi olmuştur. İşlevsel ve ussal bir tasarım ürünü olan ve bu nitelikleriyle çağdaş mimarlık ilkeleriyle bağdaştığı keşfedilen geleneksel konuttan soyutlanarak türetilen plan şemaları ve oran ilişkileri ile bazı biçimsel kalıplar yeni yapılara uyarlanmıştır. 1934'teki İtalyan Faşist

Mimari Sergisi'nin ardından, 1943'te açılan Yeni Alman Mimarisi Sergisi ve sergiyi tanıtmak üzere Ankara'ya gelen Paul Bonatz'ın konferanslarıyla makaleleri, ulusal köklere dönüşü desteklemenin yanı sıra, ulusal gururu yansıtabilecek anıtsallık ve görkem arayışını özendirmiştir (BONATZ, 1943, s.73-74). Demir yokluğunda çoğu yığma olarak inşa edilen kamu yapılarında, Türk evine özgü dar pencere, geniş saçak, eğimli çatı gibi özellikler anıtsal ölçeğe uyarlanarak “taştan bir kılığa” bürünmüşlerdir (ELDEM, 1973, s.6). 1930'larda mimarlıkta Modern Akım cumhuriyet inkılaplarının anlatımı olarak kabul görürken, 1940'larda ulusal mimarlık aynı anlamı yüklenmiştir. Amaç, “Türk mimarisini kendi öz şahsiyeti üzerinde yürütmek, yükseltmek ve zamanın icapları emrediyorsa, onu modernize etmek ... Osmanlı imparatorluğunun Cumhuriyet Türkiyesine intikali hadisesindeki inkılabın ifadesi olabilecek kuvvetli bir inkılap mimarisi yaratmaya uğraşmaktır” (ÇETİNTAŞ, 1944, s.167). Cumhuriyet yapıcılığı ulusal geleneklere dayanmalıdır (ÇETİNTAŞ, 1948, s.27-29).

Yerli mimarlıktan beklenen bir nitelik, yerelliktir. Bu, bir anlamda mimarlığın kendi kendisine yeterliliği, bir anlamda da “memleket iklim ve toprağına uygun olmasıdır ... o toprağın verdiği malzemeden en fazla istifade imkanını aramak ve binaları ona göre inşa etmek demektir” (ELDEM, 1940, s.69, 74). Kaybolmuş bir yöresel geleneğe ait bazı öğelerin yeniden canlandırılması ile birlikte, çevreye uyum kaygıları da izlenmeye başlamıştır.¹

İkinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın önde gelen temsilcisi Eldem, 1940'da yayınladığı “Yerli Mimariye Doğru” isimli makalede bunun “daha ziyade kuvvetli rejimler ve milletler tarafından” uygulanabileceğini belirterek ve “... Türk mimarisine bir çehre, Türk uslubuna bir veçhe vermek için hükümetin müdahalesi şarttır. Binaenaleyh yapı işlerimiz için hükümet tarafından muayyen tipler tesbit edilmesi çok doğru olur” diyerek, devletten mimarlığı gözetmesini ve denetlemesini beklediğini dile getirmiştir (ELDEM, 1940, s.69, 73). Gerçekten de İkinci Ulusal Mimarlık Akımı,

¹ Yere özgü niteliklerin gözetilerek tasarım sürecine katılması, 1980'lerde Kenneth Frampton'ın gündeme getireceği eleştirel yöreselliğe koşut bazı değerleri içermektedir (1983, s.26).

Birinci'den farklı olarak, devletin himayesinde gelişmiştir (ASLANOĞLU, 1984, s.44). Halkevlerinde ve parti yapılarında ulusal biçem kullanılmasına dikkat edilmiştir. CHP “kendimize dönüş hareketinin” bir adımı olarak yurtiçinde mimarlık gezileri düzenlemiştir (MİMARLIK, 1944b, s.1). Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek, 1948 Birinci Türk Yapı Kongresi'nde mimarlardan Türk biçeminde yapılar istemiştir: “... dünyada sayılı eserler, mimari abideler meydana getirmiş dedelerimizin eserleriyle öğrenmek hakkımızdır. Bu eserleri örnek alarak modern ihtiyaçları karşılayacak eski Türk mimarisini ihya ederek dünya mimarisinde mevki sahibi bir Türk üslubu meydana getirmek, bugünün ve yarının Türk mimarlarına düşen şerefli bir vazifedir” (URAL, 1974, s.41).

Bu dönemde de tarihsel yapılar ulusallığı destekleyen unsurlardan birisi olarak görülmüştür. Maarif Vekilliği'nin yayınladığı *Güzel Sanatlar* dergisinin mimarlığa ayrılan sayısı için İnönü'nün ön yazısı bu görüşü yansıtmaktadır: “Büyük milletler, tarihlerinin farklı devirlerini özel bir mimari ile belirtmişlerdir. Asırlar içindeki anıtlarımızı bu anlayışla arıyor, seviyoruz. Cumhuriyetin yapıcı ruhunun engin tarihimizin yeni devrini güzel mimari anıtlarıyla canlandırmasını özlüyoruz” (1944). Maarif Vekili Hasan Ali Yücel de, derginin aynı sayısında Türk mimarlığını öven yazısında eski eserlerin korunmasına değinmiştir:

“Bir zamanlar, bu medeniyet eserlerinin manasını aydınlarımız gereği gibi anlamadıkları için, bir kısmına başkaları sahip çıkmaya kalkışmışlar, bir kısmını da bilgisizlik ve aldırmazlık yere sermiş, topraklar altına gömmüştür. Bugün biz her cephedeki varlığımız gibi bu yöndeki canlı kudretlerimizi de sevgi ile bağrımıza basıyoruz ve değerleri üstüne bütün dikkatimizle titriyoruz. Yapmadığımız, yapamadığımızdır. Her devirden ve herkesten iyi biliyoruz ki bir milletin mimarlık eserlerine ilgisi, o milletin vatan sevgisi ölçülerinden biridir ...

Cumhuriyetten önce gelenler, bu ata miraslarını bizim kadar sevebilselerdi, anıtlarımızın yontma taşlarını pis sıvalarla kirletmezler; onların güzel yüzlerini adi boyalarla berbat etmezlerdi. Sevmek için, özden duygular kadar, bilgi de lazımdır...” (H. A. YÜCEL, 1944).

Tarihsel yapıları ulusallık bağlamında değerlendirmek, devlet yöneticileri ile sınırlı bir tutum değildir. Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimarlık tarihi profesörü olan

Arseven de benzer görüştür: “Türkleri birbirine bağlayan ve Türklükle iftihar ettiren sanat eserleri ortadan kaybolunca milliyet duygularının da zayıflayacağı aşıkardır. İşte bu itibarla memleketimizde çok ehemmiyet vermemiz lazım gelen hususattan biri de bu abidelerin Türk milletiyle beraber yaşayabilmesini temin etmektir” (ÜLGEN, 1943, s.xxv).

1930’larda korumaya yönelik davranışları harekete geçiren nedenler, tarihsel yapıların fiziksel durumları, harap ve onarıma muhtaç olmalarıdır. Bunların sonucunda alınan önlemler ise, uygulamada etkinlikten uzak da kalsalar, doğrudan doğruya tarihsel yapıların varlıklarını sürdürmelerini sağlamaya yöneliktir. Koruma somut bir sorun olarak ortaya koyulmuş ve çözümler üretilmeye çalışılmıştır. 1940’larda tarihsel yapılar dolaylı bir ilginin hedefidir. Ulusal gururun dayanağı ve ulusal sanatın esin kaynağı olarak ele alınan eski Türk mimarlığı, bu dönemde kültürel kimlik oluşturmak ve ulusal bilince varmak için bir araç olarak kabul edilmiştir. Soyut sevgi ve özlem sözcükleri ile anılan yapıların daha iyi korunmalarını sağlayacak elle tutulur çabalara bu yıllarda seyrek olarak rastlanmaktadır.

Yerli mimarlığın desteklenmesi gibi, koruma da devletten beklenmektedir. Gabriel’e göre “şimdiye kadar kullanılan usuller kafi derecede muntazam değildir; bu usulleri devletin çerçevesi dahiline sokmak kat’iyyen gereklidir ... tarihine ait her şeye makul bir alaka gösteren Cumhuriyet Hükümeti bu sahada da lüzumlu tedbirler almalıdır” (ÜLGEN, 1943, s.xxiv). Ülgen de “... medeni milletler bu mühim işi yalnız devlet eliyle başarmayı en mukaddes bir borç bildikleri için, abidelerin muhafazasını kurdukları ilim enstitülerine veya yetiştirdikleri hakiki mütehassıslara tevdi etmişlerdir” gözlemine dayanarak, Türkiye’de bu işi üstlenmek üzere devletin kurduğu örgüte değinmiştir:

“Memleketimizde, Cumhuriyetin ilk günlerinden beri abidelerin korunması, devlet vazifelerinden telakki edilmiş ve Maarif Vekilliğine bağlı Müzeler ve Antikiteler dairesi namıyla bir idare tesis edilerek tarihi eserler himaye altına alınmıştır. Vakıflar Umum Müdürlüğü de büyük bir hüsnüniyet ve tahsisatla Vakfa ait abidelerin muhafazasına gayret sarf etmektedir. Bu mevzuda Avrupa’nın ilmi

metotlarına ve görgülerine sahip ilim ve fen adamlarına ihtiyaç da kendini göstermektedir” (ÜLGEN, 1943, s.7).

Yücel’e göre ise, yalnızca hükümeti tarihsel yapıların korunmasından sorumlu saymak, amaca ulaşmak için yeterli olamayacaktır: “Mahallinde resmi ve hususi teşekküller ve bilhassa halk bu eserlere bilgili ve sevgili bir gözle bakmadıkça hükümet elinin koskoca bir vatanın her köşesine bu davanın bekçisini dikmesi imkansız olduğu için edilen masraflar ve harcanan emekler zamanlar içinde yok olup gidiyor” (ÜLGEN, 1943, s.xiii). Okullarda ve halkevlerinde yapılan eğitim kapsamında bu konuya ilginin arttırılabileceğine değinen Yücel, yayınladıkları müze ve şehir kılavuzları, kataloglar ve yıllıklarla koruma bilincini yaygınlaştırmayı amaçladıklarını açıklamıştır. Maarif Vekilliği, Ülgen’in Fransa ve Almanya’da araştırmalar yaptıktan sonra yazdığı *Anıtların Korunması ve Onarılması* adlı kitabı bu çerçevede yayınlamıştır. Onarımın kalfa, dülgere, hatta salt mimar işi olmadığını geç de olsa anlaşıldığını ve Türk mimarlığının yeni bir dalı olarak geliştiğini belirten Yücel’e göre yapılması gereken, eski eserlerin bir an önce saptanarak haritalara işlenmesidir. YÜCEL (1945, s.4, 6), Hamit Koşay tarafından yeni bir yasa tasarısı hazırlandığını da eklemiştir.

1945’te Ankara’da düzenlenen Eski Eserler ve Müzeler Danışma Kongresi’nde kurulan komisyonun, önemli merkezlerden başlayarak tarihsel ve sanatsal değeri olan eserleri saptaması ve yıkılma tehlikesi olanların üzerinde dikkatle durması kararlaştırılmıştır (CUMHURİYET, 17 Şubat 1945, s.1). Kısa bir süre sonra, Türkiye Anıtlarının Korunmasına ve Onarılmasına Yardım Derneği, Ankara’da ilk toplantısını yapmıştır (CUMHURİYET, 24 Nisan 1946, s.1). Kuruluşu kesinleşmeden çalışmalarına başlayan dernek, 1947’de Milli Eğitim Bakanı Yücel başkanlığında resmen kurulmuştur (CUMHURİYET, 11 Temmuz 1947, s.2). Derneğin bir yıl sonraki toplantısında, korumanın yalnız devlet işi olmadığı saptanarak, tarihsel yapılar kaybolup gitmeden halktan yardım istenmesi kararlaştırılmıştır. Önce Süleymaniye, ardından Şehzade Camileri’nin ele alınmasını tasarlayan dernek, yalnız kaynak sağlamakla yetinmemiş, onarım işlerini de üstlenmiştir (CUMHURİYET, 29 Ağustos 1948, s.1).

5.1. İSTANBUL'DA İMAR

İstanbul'un doğal güzelliklerinin ve görünümünün bozulması, çeşitli nedenlere bağlanmıştır: “Yapı yapanın ve yaptıranın, güçleri yettiği kadar yüksek bina kurmak arzuları; inşa etmek hürriyetinin hudutsuzluğu; etraf, civar ve muhit hususiyetlerini gözetmeden binayı oturtmak; fazla ticaret ve kar hırsı; şehircilik bilgilerinin mefkudiyeti [yokluğu]; disiplinsizlik ve bir imar planının olmayışı ... “ (ÜNSAL, 1940, s.221). İstanbul'un imar hareketi başlamadan önceki durumu, dönemin sonunda yapılan bir tanıtım yayınında da anlatılmaktadır: “Depremlerin, yangınların büyük tahribatı da bilgisizliğe inzımam ettiği [katıldığı] için, İstanbul yarı mamur, yarı harap bir belde olmuştur. Atalar yadigarı muhteşem tarihi abidelerin etrafını çirkinlik, cehalet, fakrû sefalet örneği salaşlar sarmış, teneke mahalleler türemiştir. Bu soysuzlaşmadan saraylar bile kurtulamamıştır ...” (CUMHURİYET DEVRİNDE İSTANBUL, 1949, s.12).

Sonunda İstanbul'un imarına karar verildiğinde hükümet, kurulacak komisyona bizzat başbakanın başkanlık etmesini kararlaştırmıştır (CUMHURİYET, 26 Şubat 1939, s.1). “Bu ilim, fen ve teknik asrında” plansız bir kent değil, tek bina bile yapılamayacağı için, Prost planının tamamlanması beklenmiştir. İnönü 5 Haziran 1939'da planı onaylamış ve “aynen tatbikini” emretmiştir (CUMHURİYET DEVRİNDE İSTANBUL, 1949, s.12-13). Hemen sonra, İnönü'nün desteği ile Lütfi Kırdar İstanbul'un valisi ve belediye başkanı olmuştur. Kırdar, tek parti rejiminin disiplinli ortamında ve merkezi hükümetin sağlayacağı kaynakları kullanarak, planı 15 yıl içinde uygulamayı tasarlamıştır (TEKELİ, 1991, s.24). Ancak Prost'un 1937'de dahiliye vekiline iletmek üzere yazdığı notta belirttiği ve 1941'de yinelediği gibi, “İstanbul'un imar planının tahakkuku mümkün değildir”. Çünkü planın uygulanması için yasal önlemler alınmadığı gibi, imar planı ile uygulama planı arasındaki ayırım da gözardı edilmekte, bireysel haklarla kamu yararının çatışmasına izin verilmektedir (BAZOĞLU, 1950, s.201). Kısmen bu plana dayanan imar hareketi, savaş yıllarına rastlamasına karşın, Kırdar'ın görevde kaldığı 1938-

1949 arasındaki on yıl boyunca sürmüştür. İstanbul'u köklü biçimde değiştiren uygulama sırasında 1148 yapı yıkılmıştır (TEKELİ, 1994, s.88).

1936-1950 yılları arasında İstanbul'un imar planını hazırlama görevini sürdüren H. Prost, öncelikle tarihsel yarımada ve Beyoğlu için 1/5000 ölçekli planları tamamlamıştır. Ardından, 1940'ta Üsküdar-Kadıköy ve 1941'de Rami-Eyüp planları yapılmıştır. Prost'a göre, "... Tüccari ve sanayi hamleyi, yeni bina inşaatını sekteye uğratmadan büyük mikyasta seyrüsefer meselesini temin etmek nasıl mübrem [kaçınılmaz] bir ihtiyaç ise, iftihara değer eski eserlerin hakim olduğu mukayese edilmiyen güzel manzarayı da korumak o derece zaruridir" (PROST, 1948a, s.110). Prost planının başta gelen amaçları, nitelikli yeni yapılar inşa edilmesi ve kent mekanları oluşturulması ile birlikte, var olan değerlerin ortaya çıkarılmasıdır. Bunların başlıcaları, silüetin ve Boğaziçi'nin korunması, anıtların onarımı ve çevrelerinin açılmasıdır. "Eski ve tarihi İstanbul'u ihya ederek turizm merkezi yapmak ... yeni İstanbul'u asrın şehircilik esaslarına göre modern ve mamur kılmak" Kırdar'ın hayalidir (CUMHURİYET, 9 Ağustos, 1948, s.1). Hava ve ışık almayan mahalleleri sıhhileştirmek ve yeni yol bağlantıları kurarak kenti motorlu araç trafiğine uygun hale getirmek, tasarının diğer ilkeleridir. Ancak yasal ve mali durum bunların tam olarak gerçekleşmesinin önünde engel oluşturmuştur.

Yeni İstanbul'un yaratılmasında öncelikli girişimlerden birisi, Atatürk Bulvarı'nın açılması ile Haliç'in Marmara'ya ve yeniden yapılan Unkapanı Köprüsü ile Beyoğlu'nun tarihsel yarımada'ya bağlanmasıdır. Prost'a göre bu yol, doğusundaki anıtlarla dolu ticaret bölgesini, batısındaki "hendese çizelgesi esası üzerine tamamıyla son zamanlarda inşa edilmiş" mahallelerden ayırmaktadır ve ilki "daha hayli zaman bir tadilata sahne olmayacaktır" (PROST, 1948a, s.111). Planın diğer öncelikli uygulama alanı, Taksim-Harbiye-Dolmabahçe arasındadır. Burada parklar düzenlenmiş, gezi, stadyum, radyo evi, açık hava tiyatrosu, spor ve sergi evi gibi yapılar inşa edilmiş ve böylelikle, "Rumeli sahili yeni Türk mahallesi" için gezinti, spor ve kültür mekanları oluşturulmuştur (PROST, 1948a, s.111). Taksim Meydanı'nı Galata Köprüsü'ne, Eminönü'nü Beyazıt'a bağlaması tasarlanan yollar

gerçekleşmemiştir ama bağlantı noktasındaki Eminönü Meydanı açılmıştır. Kara surlarının dışından geçirilen yol, Yedikule'yi Eyüp'e bağlamıştır. Aksaray-Topkapı arasında 30 metre genişliğinde bir cadde ve uzantısı olan Londra Asfaltı açılmıştır.

Prost planının uygulanması konusunda çeşitli öneriler ve eleştiriler yapılmıştır.

Cemil Topuzlu, yine yıkıma dayalı, köktenci görüşler ortaya koymuştur. Ona göre, önce Eminönü'nde, sonra Karaköy ve Tophane'de bir veya birkaç mahalle tümüyle istimlak edilmeli, eski eserlerin korunması koşuluyla tüm mevcut yapılar yıkılarak imar planı uygulanmalıdır. Elde edilecek değerli arsaların satışı ile maliyetin karşılanabileceğini ileri sürmüştür:

“... iğri büğrü, çıkmaz, güneş görmez yollar, biraz kuvvetli rüzgar esince derhal çöken ve enkazı altında ölümlere sebebiyet veren, köhne ve omuz omuza vermiş, derme çatma, mikrop yuvası binlerce ahşap evleri, teneke mahalleleriyle büyücek bir Anadolu köyüne benzer, dağınık İstanbul meydana geldi yıktıkça güzelleşen ve bu suretle de bütün abide ve asarı atıkaşı ve etrafındaki güzellikleri meydana çıkan ve dünyada bir eşi bulunmıyan İstanbul'un bugünkü imar planlarımızla asri ve medeni bir kisveye sokulmasının imkan harici olduğuna ötedenberi kaniim” (CUMHURİYET, 21 Ağustos 1948, s.2).

Topuzlu'nun eski dokuyu kötülemek için kullandığı nitelemelerin benzerlerini Ünsal, imar planından önce inşa edilen apartmanların oluşturduğu yeni dokuyu yermek için kullanmıştır. Mühürdar'da, Bebek Koyu'nda “çıban gibi fişkıran” beş-sekiz katlı apartmanlardan söz ettikten sonra, “... Eski İstanbulun anfiteatr şeklinde ve yeşillikler içindeki ahşap evleri yandıktan sonra, birbiri sırtına yüklenmiş beton yığınlar ile dolu Cihangir sırtlarının ve bir kanser yarası olan Galatanın, baştan yakıp veya yıkıp yeniden kurulması icap edecek derecede, şehircilikle alakası olmadığını herkes anlamaktadır” demektedir (1940, s.221). Burhan Felek'e göre, Prost planı bir hayaldir, bu yüzden yeni bir plan hazırlatılmalıdır: “ecnebi mütehassıs, İstanbul'u bir tarla ve yalnız büyük abideleri birer hareket noktası sayarak işe başlamıştır” (CUMHURİYET, 18 Mart 1950, s.3).

Kentleşmenin yavaş olduğu koşullara göre yapılmış olan Prost planı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kentleşmenin hızlanmasıyla yetersiz kalmıştır. Nüfusun artmasına

karşılık, ahşap konutların giderek yok olması ve yeni inşaatın azalması sonucunda “mesken buhranı” doğmuştur. 1948’de Bina Yapımını Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Ancak konut sıkıntısına halkın bulduğu çare olan gecekondular, 1946’dan başlayarak, Yedikule, Kazlıçeşme ve Zeytinburnu’ndaki yeni sanayi bölgelerinde giderek yayılmıştır. 1947’de bir ay içinde yalnız bu semtlerde yapılan gecekondular sayısı 500’e ulaşmıştır. “... çatısı mukavva, duvarları teneke, kapısı sandıktan ... beledi nizamına ve mülkiyet haklarına aykırı” yapılar, gereksinimler gözönüne alınarak, yine de hoş görülmüştür (CUMHURİYET, 20 Temmuz 1947, s.1). Nitekim 1949’da ilk imar affı çıkarılarak plan ve yasa dışı gelişmelerin yolu açılmıştır (TEKELİ, 1994, s.74-75). Kent toprağının savaş sırasında elde edilen birikimler için güvenli bir yatırım alanı olarak görülmesi, arsa üzerinde izin verilenden daha yüksek yoğunluklu yapı yapma isteklerini ve spekülasyon değer artışlarını körüklemiştir. Tanpınar’a göre “... Paranın hayata tasarrufu vardır. Fakat şehre ancak devlet ve belediye, o da çok uyanık ve şuurlu, zevkli olmak koşulları tasarruf edebilir” (CUMHURİYET, 20 Ağustos 1946, s.2). Fali Rıfki ise, İstanbul’da Prost planının disiplini ile taban tabana zıt sayısız yapı yapılmasını, kent planlarının bir büyük kar ve menfaat piyasası, İstanbul’un ise birkaç arsa ve emlak sahibinin malı haline gelmesini eleştirmiştir (CUMHURİYET, 12 Ekim 1948, s.2).

Belediye ile Emlak Kredi Bankası’nın konut sorununa çözüm bulmak için Mecidiyeköy’de yaptırdıkları apartmanların tamamlanmasından sonra, Levent Çiftliği’nde 1400 evin inşa edilmesine karar verilmiştir (CUMHURİYET, 15 Haziran 1948, s.1). Nadir Nadi, İstanbul boş dururken kentin yayılmasını ve denetimsiz büyümesini sakıncalı bulmaktadır: “keçiyollarını ana caddeye çevirerek Büyükdere istikametinde yeni ve acaip belde kurulmasına göz yummak doğru mu?” (CUMHURİYET, 22 Ocak 1950, s.1). Abidin Daver de benzer düşünceleri savunmuştur: “... şehrin merkezinde geniş yangın yerleri harabeler halinde dururken, İstanbul’un kırlara doğru büyümesi elbette doğru değildir” (CUMHURİYET, 13 Şubat 1950, s.1).

5.2. İSTANBUL'DA KORUMA VE ONARIM

Sihhi ve modern kentler yaratılmasına çalışılırken anıtların durumu bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ancak tarihsel kentlerin yenilenmesi sırasında, özelliklerinin korunması gerektiği bilinmektedir: “Şehirlerin planlanmasında o şehrin halkının hayatı nazarı itibare alındığı gibi, o beldenin tarihi ve sanat abidelerinin de en iyi şekilde muhafaza ve civarlarının o eserlerin karakterlerine uygun şekilde tanzimi icabeder. Yoksa bürolarda nazari şekilde bir şehir planı tanzimiyle, büyük meydanlar, geniş caddeler, modern mahalleler inşa etmek, o şehirlerin ihtiyaçlarını ve güzelliklerini temin etmez” (ÜLGEN, 1943, s.5).

1905 yılında İstanbul'a ilk gelişinde Ayasofya'nın ve Bizans sarayının rölövelerini yapan Prost'un İstanbul planlamasında önde gelen kaygısı, tarihsel yarımadanın eşsiz silüetini korumak için çözüm bulmak, İstanbul'un doğal dokusuna zarar vermeden arkeolojik ve mimari özelliklerini ortaya çıkarmak ve bunların yanında kenti modernleştirmektir (ANGEL, 1987, s.35-36). Kimilerince imarı kısıtlayıcı bir koruma planı niteliği taşımakla eleştirilen plan, 40 rakımın üzerindeki semtlerde yeni inşa edilecek yapılara üç kat sınırlaması koymuş, Sarayburnu ile Küçükayasofya arasındaki alanı arkeolojik park ilan ederek koruma altına almış, burada bodrum kata izin vermeden yapı yüksekliğini iki katla sınırlamıştır (DURANAY ve diğ., 1972, s.76). Kara surlarının dışında 500 metrelik bir koruma alanında inşaat yasağı getirmiştir. Kente egemen olan başlıca anıtların çevrelerinde yapı yüksekliklerinin ve karakterinin onların görünümünü bozmayacak nitelikte olmasını öngörmüştür. Tarihsel merkezin korunması için kalıcı bazı önlemlerin düşünülmüş olması ve kent planlamasına koruma alanı kavramının yerleştirilmesi planı koruma açısından olumlu kılan niteliklerdir.

Öte yandan, Prost, kentin Roma ve Bizans tarihine Türk dönemi tarihinden daha fazla önem vermekle eleştirilmiştir (KUBAN, 1987, s.66). Ayrıca, sanayinin Haliç'e yerleşmesi, depo ve işliklerin Yedikule'ye taşınması, merkez iş alanının Eminönü ve Karaköy'de bırakılması gibi ticaretin ve sanayinin gelişmesini tarihsel merkeze

yönelten kararlar, kentin geleneksel dokusunun baskı altında kalmasına ve giderek bozulmasına neden olmuştur.

Prost planına göre İstanbul'un imarına girişilmeden önce, Müzeler İdaresi'nden korunması gereken eserlerin listesi istenmiştir (CUMHURİYET, 1 Mayıs 1939, s.2). Kırdar, Eski Eserleri Muhafaza Komisyonu'nun bu konuda yaptığı toplantıya katılmış, Prost ve Müze Müdürü Aziz Ogan'la birlikte Haseki ve Bayrampaşa'da incelemeler yapmıştır (CUMHURİYET, 17 Şubat ve 4 Ocak 1939, s.2). İstanbul İmar Müdürlüğü detay planlarını hazırlarken, Rölöve Bürosu yollara rastlayan tarihsel yapıları saptamış, yolların bu yapılar korunacak biçimde açılması kararlaştırılmıştır (CUMHURİYET, 30 Temmuz 1940, s.2). ÜLGEN (1943, s.5) de, yolların tarihsel yapıların üzerinden geçirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır: "... Düz ve geniş bir cadde yapmak, dar sokaklara nazaran şayanı tercih olmakla birlikte, önüne gelen kıymetli bir binayı o caddeye feda etmek de bugünkü ilim zihniyetinin kabul edemeyeceği bir keyfiyettir".

Yapılanlar, çoğu kez olduğu gibi, bilinenlere ve söylenenlere göre gerçekleşmemiştir. Atatürk Bulvarı boyunca, Valens Kemer, Zeyrek Camisi, Süleymaniye ve Şehzade Camileri'nin bir bütün olarak yaşatılması düşünülmüştür. Ancak Fatih döneminde kiliseden camiye dönüştürülen Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mescidi ve Kırk Çeşmeler yıktırılmış, İbrahim Paşa Hamamı encümenin koruma kararına karşın bir gece ortadan kaldırılmıştır. Stadyum için yer açılması sırasında, Dolmabahçe'de iki ondokuzuncu yüzyıl yapısı, has ahırlar ile saray tiyatrosu, yıktırılmıştır (ÜNSAL, 1969, s. 22-26 ve 57-58). Dolmabahçe Camisi'nin çevre duvarlarının da yıkılarak, oluşturulan meydanın ortasında bırakılması tasarlanmıştır (CUMHURİYET, 6 Ocak 1940, s.2). Ülgen'e göre, "... Açık havadaki kadim eserlerin, hakiki manalarını asıl muhitlerini bulmadan ifade edemeyecekleri şüphesizdir. Aynı zamanda, hiçbir zaman bir abidenin vücuda getirildiği çevrenin heyeti umumiyesinin tekrar yaşatılması kabil olamayacağı da bedihidir [açıktır]. Şu halde böyle bir eseri en mükemmel şekilde canlandırmağa ancak, artistik bir çevre vücuda getirerek, ehveni şer çarelere baş vurmakla girişebiliriz" (ÜLGEN, 1943,

s.66). Metin Toker, imar planı yüzünden çok sayıda cami, medrese, sebil, çeşme gibi eserlerin yıkıldığını yazmıştır, “... Gerçi bunların çoğu ufak abidelerdir, fakat gene de birer abidedir. İşin asıl hazin tarafı, yıkılmalarına vesile yollar henüz yapılmamıştır” (CUMHURİYET, 9 Şubat 1948, s.1).

5.2.1. Anıtların durumu

Türkiye’de anıtların bakımı ve onarımı Anıtları Koruma Komisyonu’nun raporlarına göre, üyelerinin denetimi ile yürütülürken, İstanbul’daki anıtların onarımı 1917’den beri olduğu gibi, Eski Eserleri Muhafaza Encümeni kararlarına göre, Vakıflar ve Müzeler İdareleri ile belediye tarafından yapılmaktadır. Ülgen’e göre anıtlar, “... Lakaydi, cehalet, taassup, tamah, hile, garazkarlık, yanlış anlaşılmış terakki fikirleri” yüzünden zarar görmüşlerdir. Sağlam kalabilenler ise bunu malzemelerinin nitelikli olmasına ve inşa tekniklerinin kusursuzluğuna borçludurlar. “... Abidelerimizin tasnif ve tescili katiyetle yapılmamış ve kıymetleri takdir olunmamış bulunduğundan hergün küçük, büyük birçok eserler mahvolmaktadır. Abidelerin harabisinde büyük dahli olan kurşun ticaretinin ve tarihi binaların malzemeleri soygunculuğunun önüne geçilmedikçe hayırlı neticeler almak imkansızdır” (ÜLGEN, 1943, s.5, 7).

İstanbul’un fethinin 500. yıldönümü yaklaşırken, kentin yıkkın durumundan kurtarılması ve özellikle Fatih dönemine ait anıtların onarılması gündeme gelmiştir. Tanpınar, kutlamalar için beklentilerini anlatmıştır:

“500 yılın şerefli hesabı için hazırlayabileceğimiz en güzel abide İstanbul’un kendisi olmalıdır ... Bizden evvelki devirden ve bizden olan herşey, bütün abideler, mazi eserleri ... herşey düzeltilmeli, uzaktan görülenler en göz alıcı şekillerini almalı, ancak yakından tadılabilecek olanlar meydana çıkarılmalı, etrafları temizlenmeli, sürprizlerinin tam olması için lazım gelen şeyler tamamlanmalı, tamir ve restorasyon hepsi yapılmalıdır ... O gün bütün çeşmeler akmalı, bütün beton kubbeler kurşun kaftanlarını giyinmiş güneşe gülmeli, her eser ilk yapıldığı veya son defa tamir edildiği çehresile görünmelidir. Bizans suru, Roma veya Osmanlı kemeri, vezir veya odalık hayatı hepsi tertemiz gülmeli ve bütün yollar onlara doğru gitmelidir ... Bizim vazifemiz yıkmak değil, onarmak olmalıdır” (CUMHURİYET, 20 Ağustos 1946, s.2).

Milli Eğitim Bakanlığı ve belediye, başta Fatih Külliyesi, Rumeli ve Anadolu Hisarları olmak üzere, “birinci sınıf anıtların” onarılmasını istemiştir (CUMHURİYET, 30 Mart 1949, s.1). Kutlama komisyonu, çeşitli bakanlıklardan ayrılan 6 milyon liralık ödenekle 12 anıtın onarımının yapılacağını duyurmuştur; surlarla Fatih döneminde camiye çevrilen Bizans eserlerinin de onarılmasını “temenni etmektedir” ancak bunların bütçesi ayrı olacaktır (CUMHURİYET, 22 Ocak 1950, s.2). Abidin Daver, 1943’te 500. yıl kutlamaları için belirlenen 120 milyon liralık toplam bütçenin kurulan yeni komisyon tarafından 18 milyon liraya düşürüldüğünü anımsattıktan sonra, kutlamaların uygarlık dünyasında aleyhimize bir hava yaratacağı kaygısının yersiz olduğunu belirtmiştir (CUMHURİYET, 30 Ocak 1950, s.1).

5.2.1.1. Bizans anıtları

Bu yıllarda mimarlık bağlamında ulusallık yalnızca Türk ulusunun ürettiği anlamında değil, yerlilik ve yerellik kavramlarıyla bağlantılı olarak tanımlandığından, tarihsel yapıların onarılmasında değilse bile, değerlendirilmesinde ayırmacılığa neden olmamıştır. Bunun bir nedeni de ulusun kökenleri konusunda hala tam bir açıklık olmamasıdır. Yücel’in sözleriyle, “... Eskiye ait olan eserler, ister atalarımızdan bize yadigar kalsın, ister atalarımız olup olmadıkları henüz belli olmıyan insanların bıraktığı medeniyet izleri olsun, vatan topraklarının kopmaz parçaları sayılarak bizim için hepsi birden aynı ihtimama layık varlıklardır” (ÜLGEN, 1943, s.xiii).

Ayrıca, “medeniyet dünyasına” kabul edilme kaygıları ile, İstanbul’da Bizans yapılarının korunmuş olmasından övünme payı çıkarılması yaygın bir tutumdur. Yeni Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay, yaklaşımakta olan fethin 500. yıldönümünü bu bağlamda değerlendirmiştir. Fatih’in eserlerinin onarımı ve heykelini dikme isteğinin yanı sıra, “Türklerin Bizans medeniyeti eserlerini hürmetle muhafaza ettiklerini ve Bizanslıların her türlü haklarına saygı göstererek insanlık kültür ve medeniyetine yapmış oldukları hizmetleri belirtmek isterim ... biz 500.

fetih yıldönümünde bunu bütün dünyaya tekrar hatırlatacağız” (CUMHURİYET, 14 Şubat 1950, s.3).

Buna karşılık Prost, Paris’te İstanbul konusunda verdiği bir konferansta tarihsel yapıları fetih öncesi ve sonrası yapıları olarak ikiye ayırmış ve “mütevazi bütçe” ile yapılan onarımlarda Türk yapılarına öncelik veriliyor olmasının doğal ve mantıklı olduğunu söylemiştir: “Bunları harabolmaktan kurtarmak için daha bir çok seneler tamirata ihtiyaç vardır. İşte bu sebepten dolayıdır ki Türklerin ekserisi İstanbul’un fethine takaddüm eden [önceki] eserlerin muhafazasına sarfedilecek tahsisata karşı muhalif bir tavır takınmaktadırlar ... ‘İstanbul Muhipleri Cemiyeti’ ve asarı atika müzesi idaresi ... bu eserlerin bakımını (Ayasofya hariç) ancak hariçten gelecek yabancı bir yardım ile sağlanabileceğini açıkça itiraf etmişlerdir” (PROST, 1948b, s.235). Yangınların ardından koyulan inşaat yasağı nedeniyle arkeolojik park alanında kazı yapılması için ele geçirilen fırsatın parasızlık yüzünden kaçırılmaması gerektiğini söyleyen Prost’un önerisi, Türkiye’ye yardım için uluslararası bir kuruluş oluşturulmasıdır (PROST, 1948b, s.235-236).

1940’larda Bizans anıtlarının korunmasına yönelik etkinlik yok denebilecek kadar azdır. Prost planına göre Beyazıt Meydanı düzenlenirken ayağa kaldırılması tasarlanan Teodosyus Takı’na ait taşlar yıkık durumda bırakılmıştır. Kariye ve Fethiye Camileri’nin müzeye dönüştürülerek Ayasofya Müzesi’nin birer şubesi olarak kullanılmaları kararlaştırılmıştır. Buna göre, kurşunları harap durumda olan Kariye’nin “acele ve esaslı” onarımı, kapalı duran Fethiye Camisi’nin ise yine onarılacak Bizans eserlerinin sergilenmesine ayrılması düşünülmüştür (CUMHURİYET, 28 Eylül 1945, s.3). Küçük Ayasofya’yı tehdit eden yeraltı sularının sızması “alelacele bir tamirle” önlenmiştir (PROST, 1948b, s.236). Yerebatan Sarayı’nın üstündeki ahşap yapı yıktırılmış, “yeniden tanzim edilerek” halka açılmıştır (CUMHURİYET, 26 Nisan 1941, s.2; 4 Haziran 1947, s.2).

Surların bakımsızlığına son vermek üzere Maarif Vekilliği önlemler almaya girişerek, bir kez daha korunacak ve korunmayacak bölümleri saptamıştır. Deniz

surlarından Haliç kıyısındakiler yıkık olduğu için, ancak Marmara surlarının “tamir ve ıslahı” olanaklı görülmüştür (CUMHURİYET, 19 Mart 1945, s.2). Kara surları ise “tarihi abideler meyanına ithal edilerek” Müzeler İdaresi’nin denetimine verilmiş, surların dışında yapılan turistik yol boyunca görülebilmeleri sağlanmıştır. Ancak eski sur kapıları bozulmadan giriş çıkışlara izin verilmesi, çözümü uyumsuzluk konusu olan bir sorun olarak kalmıştır (PROST, 1948a, s112).

5.2.1.2. Osmanlı anıtları

Topkapı Sarayı:

Savaş nedeniyle İstanbul müzelerinin kapatılıp, eserlerin uygun yerlere taşınmasından hemen sonra Müzeler İdaresi, haremın onarımına karar vermiştir (CUMHURİYET, 6 Eylül 1939, s.2; 15 Eylül 1939, s.2). 1940-1944 arasında bir milyon liraya yakın ödenekle yapılan onarımlarda haremın yanı sıra, sarayın önemli bir bölümü olanaklar elverdiğince özenli bir biçimde onarılmıştır. Projenin yürütücüsü, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz, yapıların beklemeye dayanacak gücü bulunmaması ve onarımı üstlenen örgütün yetersiz olması nedenleriyle, bu ilk büyük ölçekli restorasyon uygulamasında bazı eksiklerin bulunduğunu belirtmiştir. Onarımlar her yapının rölövesi ve restorasyon projesi hazırlanmadan yapılmıştır. Ancak bu eksikliği gidermek için gerektiğinde uzmanlar toplanmış, görüşleri alınmış, kesin bir çözüm bulununcaya kadar onarım ertelenmiştir. Danışılan kişiler arasında Sedat Çetintaş, Ali Saim Ülgen, Nihat Nikizberg, Arif Hikmet Holtay, Sedat Hakkı Eldem gibi mimarlar vardır. (T. ÖZ, 1949, s.11, 14). Danışılan konular ise dört önemli yapıya ilişkindir: Çinili Köşk, Fatih Köşkü, Kubbealtı ve Orta Kapı. Toplantılar gerekli hazırlıklardan sonra gerçekleştirilmiş, kayıtlar tutulmuş ve kararlara çoğunlukla uyulmuştur (ELDEM ve AKOZAN, 1982, s.96).

Yapılan işlerin anlatımında kullanılan “... zamanla benliklerini kaybetmiş olanlara yeniden asıl çehrelerini kazandırmak”, “asli şekline en yakın bir hale getirmek”, “tamamlamak” nitelermeleri, bazı eklerin kaldırıldığını, buna karşılık “devrine

uygun” olduğu varsayılan yeni eklerin yapıldığını ortaya koymaktadır (T. ÖZ, 1949, s.15, 16, 18). Eldem ve Akozan’a göre, “her şeyi mutlaka eski haline irca merakı” diye tanımladıkları bu tutum, birçok değerklerin yok edilmesine neden olmuştur (ELDEM ve AKOZAN, 1982, s.96). Öte yandan, Fatih Köşkü’nün ahşap kubbelerinin sökülerek betondan yapılması, tutarlı bir yaklaşım olmadığını göstermektedir.

Camiler:

ÜLGEN (1943, s.21), Vakıflar İdaresi’nin, Mimar Kemalettin’in yönetiminde iken onarımlarda ulaştığı düzeye sonradan erişemediği kanısındadır. Bunda eskiden kullanılan malzemelerin bulunamaması ve eski ustaların neslinin tükenmesi kadar, modern restorasyon ilkelerine aykırı tutumların da etkisi bulunmaktadır, çimento sıva kullanılması, raspa ile yüzeylerin temizlenmesi, yapının bünyesindeki bozulmaları giderecek önlemler alınması yerine süslemelerin yenilenmesi gibi. Sultanahmet Camisi’nin avlu dış galerileri onarımda ihmal edilmesine karşın, içte malakariler sıvanarak yerine nakışlar yapılmasına emek ve para harcanmıştır (ÜLGEN, 1943, lev.LVI, LVII). Mesih Mehmet Paşa Camisi kubbe kasnağı kurşun kaplanması gerekirken çimento ile sıvanmış, duvarlar taraklanarak patinası yok edilmiştir (ÜLGEN, 1943, lev.LXI, LXIII). Bali Paşa Camisi’nin kubbesi betonarme olarak yeniden inşa edilirken oranları değışerek fazla yüksek yapılmıştır (ÜLGEN, 1943, lev.LXII).

İstanbul’un imarında cumhuriyet yönetiminin ilk girişimi olan Eminönü Meydanı’nın düzenlenmesi sırasında, Yeni Cami hünkar mahfili kemerinin kaldırılarak “meydanın esaslı açılması” gündeme gelmiştir (CUMHURİYET, 19 Ocak 1938, s.2). Kemerin yıkılmasını savunanlar arasında, 1910’larda onu yıktırmayı başaramayan Cemil Topuzlu vardır. Eski Müzeler Müdürü, yeni mebus Halil Edhem ise, kemerin “mimari bir hususiyet ve orijinalitesi” olduğunu bildirerek korunmasını istemiştir (CUMHURİYET, 31 Ocak 1938, s.2; 21 Ocak 1938, s.5). Meydanın açılmasının asıl nedeni Yeni Cami’nin ortaya çıkarılması olduğuna göre,

bu uğurda caminin bir parçasının yıkılması çelişkili bir durum yaratacağından, uzun tartışmalardan sonra yıkımdan vazgeçilmiştir.

1939'da Vakıflar İdaresi o zamana kadar bakımsız kalan eserleri “harabiden kurtarmak” için dört yıllık bir program hazırlamıştır. Yeni Cami, Azapkapı, Süleymaniye, Mahmut Paşa, Nuruosmaniye, Sultan Selim ve Mesih Mehmet Paşa Camileri'nde onarımların süreceği açıklandıktan sonra, Şemsi Paşa Camisi'nin “esaslı bir surette ihya edileceği” belirtilmiştir (CUMHURİYET, 26 Ocak 1939, s.2). “Esaslı tamir ya da ihya” terimlerinin “tamir” nitelemesinden ayırddedilerek sık sık kullanılması, onarılan bazı yapıların kısa süre sonra yeniden ele alınması gereğinin ortaya çıkması ile birlikte düşünüldüğünde, esaslı olmayan, yüzeysel, görünüşü kurtarmakla yetinen işlerin de yapıldığını göstermektedir. On yıl sonra 194 anıtın onarımı için 35 milyon liralık bir liste hazırlandığı sırada idarenin bütçesinin yalnızca 8 milyon olması, yapılan programların gerçekçi olmadığını ortaya koymaktadır (CUMHURİYET, 17 Mart 1949, s.1).

Atatürk Bulvarı yapılırken, Şebsefa Hatun ve Azapkapı Camileri onarılmış ve çevreleri açılmıştır. Şebsefa Hatun Camisi yoldan yüksekte bir set üzerindeyken, ön tarafı doldurularak yol seviyesine getirilmiş, avlu kapısı toprağa gömülü kalmıştır (ÜNSAL, 1969, s.26). Azapkapı Camisi ise Atatürk Köprüsü'nün yapımından sonra çukurda kalmıştır (ÜLGEN, 1943, lev.VIII). Süleymaniye ve Fatih Camileri'nin de çevrelerinin temizlenerek “mabetlerin ihtişamla meydana çıkarılması” istenmiştir (CUMHURİYET, 11 Ağustos 1942, s.2; 16 Ocak 1946, s.1). Oysa Ülgen'e göre, “... Böyle hakim tepelere kurulmuş ve şehir tacı vazifesi görmekte olan abidelerin etrafını saran küçük binaların farikavi [ayırddedici] nisbetlerinin yok edilmesi gözümüzün alıştığı ve inandığı büyüklük miyaslalarının ortadan kalkması demektir” (ÜLGEN, 1943, s.66). İmar planına göre Dolmabahçe Meydanı'nın düzenlenmesi sırasında Dolmabahçe Camisi'nin çevre duvarı yıkılmış, avlu kapısındaki yazıt mihrap duvarına yerleştirilmiş, avlu kapısının yanındaki çeşme ve köşesindeki muvakkıthane sahile taşınmıştır (ÜNSAL, 1969, s.57). Çevrelerinin düzenlenmesi

sırasında anıtların konumları, algılanmaları, ilişkileri, özgün durumlarından farklı olarak yeniden kurgulanmıştır.

Vakıflar İdaresi, yükümlülüğündeki yapıları zaman zaman başka kullanımlara ya da kullanıcılara bırakmıştır. “Metruk ve bakımsız” Dolmabahçe Camisi’ni belediye devralarak burada Deniz Müzesi açmıştır (CUMHURİYET, 9 Ocak 1946, s.2; 29 Mayıs 1949, s.5). Şehsuvaroğlu’nun belirttiğine göre, Prost caminin müzeye dönüştürülmesini, Fatih’in kadırgalarının karaya çıkarıldığı konumda olduğu için önermiştir¹ (CUMHURİYET, 22 Şubat 1961, s.3). Kiraya verilen Silivrikapı’daki Sünni Hatun Camisi’nin ahır olarak kullanılması ise tepki uyandırmıştır (CUMHURİYET, 23 Mayıs 1948, s.2).

Medreseler:

Anıtların çeşitli kurumlara ve şahıslara dağılmış olan mülkiyet ya da kullanım hakları, bozulma nedenlerinden birisidir. Tarihsel yapıları işgal edenler ya da kiralayanlar onları imalathane, depo, ahır gibi tahrip edici işlevler için kullandıkları gibi, bu yapıların sorumluluğunu üstlenmiş resmi kurumlar da kimi zaman aynı tutumu sürdürmüşlerdir. Örneğin, Rüstem Paşa Medresesi’nde fakirler barınırken, Fatih Külliyesi’ndeki tabhane, belediye tarafından benzin ve malzeme deposu olarak kullanılmıştır (ÜLGEN, 1943, s.xii, xiii).

1930’larda başlayan medrese, tabhane gibi yapılara yeni işlev verme uygulaması 1940’larda da sürmüştür. İmar hareketi sırasında belediyeye devredilen çok sayıda medrese onarılarak “eski inşa maksatlarına uygun yeni tesisler” yaratılmıştır (CUMHURİYET DEVRİNDE İSTANBUL, 1949, s.44-48). 1939’da Beyazıt Meydanı’nın temizlenerek yeniden düzenlenmesi sırasında Beyazıt Medresesi onarılarak belediye kütüphanesine dönüştürülmüştür. 1945’te Atatürk Bulvarı üzerindeki Gazanferağa Medresesi’nde şehir müzesi kurulmuştur. Şehzadebaşı’nda Cedid Hasan Paşa Medresesi süt damlası, Fatih’te Bahrisiyah ve Çifte Kurşunlu

¹ Aynı nedenle, Dolmabahçe-Maçka yoluna Kadırgalar Caddesi adı verilmiştir.

Medreseleri öğrenci yurdu, Tetümmeler Medresesi okul olarak kullanıma açılmıştır. Süleymaniye Tıp Medresesi'nde önce tıp müzesi kurulması düşünülmüş, sonra sağlık merkezine dönüştürülmüştür (CUMHURİYET, 18 Kasım 1944, s.2; 26 Nisan 1946, s.1).

İbrahim Paşa Sarayı:

Prost planının uygulanması sırasında anlaşmazlığa neden olan bir yapı, İbrahim Paşa Sarayı olmuştur. Plana göre sarayın bulunduğu yere bir devlet mahallesi yerleştirilmesi ve yanan Adalet Sarayı'nın yerine yenisinin inşa edilmesinin gündeme gelmesiyle tartışmalar başlamıştır. Anıtları Koruma Komisyonu üyesi Çetintaş, yıkıntılar içinde kalmış olan sarayın yeterince bilinmediğini ve hak ettiğince önemsenmediğini, çevresinin temizlenip kendisinin onarılarak korunması gerektiğini savunmuştur (CUMHURİYET, 5 Haziran 1938, s.2). Çetintaş'ın Dahiliye ve Maarif Vekaletleri'ne başvurusu üzerine, Vali ve Belediye Beşkanı Muhittin Üstündağ başkanlığında bir heyet kurularak iddiaların araştırılmasına karar verilmiştir (CUMHURİYET, 21 Temmuz 1938, s.1). İlgili kurumların temsilcilerinden oluşturulan heyet, sarayın yıktırılmasına karar vermiştir. Heyetteki diğer mimarlar “yıkımda tereddüt göstermezken”, Sedat Hakkı itiraz kaydı koymuştur (CUMHURİYET, 17 Ağustos 1938, s.7). Türk Tarih Kurumu ve Müzeler İdaresi'nin sarayın korunmasında ısrar etmeleri üzerine, bu kez Adliye Vekili Şükrü Saracoğlu başkanlığında yeni bir heyet kurulmuştur (CUMHURİYET, 29 Ağustos 1938, s.2). Yine yıkım kararı alındıktan sonra sarayın yıkılmasına başlanmıştır (CUMHURİYET, 30 Temmuz 1939, s.2). Çetintaş, Prost'u yalnız Bizans eserlerine önem vererek sarayın yıkımına neden olmakla suçlamıştır (CUMHURİYET, 2 Ağustos 1939, s.5). Harap durumdaki yapının saray imgesi ile bağdaşmaması, kimi ilgililerin onu küçümseyerek korunmaya değer bulmamalarına neden olmuştur. Savcı H. Onat “kolayca yıkıldığına göre burası saray olamaz” yorumunu dile getirmiştir (CUMHURİYET, 16 Ağustos 1939, s.4). Bir gazetenin İbrahim Paşa Sarayı'nı bir Ermeni kalfanın yaptığı iddiasına karşılık Çetintaş, dönemin hassa mimarları arasında Ermeni bulunmadığını, olsa da bu durumun

yapının değerini azaltmayacağını belirtmiştir (CUMHURİYET, 16 Kasım 1939, s.2).

1939’da alınan yıkım kararının uygulanmaya başlamasına tepkiler sürmüştür. İstimlaklere ödenen yüksek bedelden dolayı, vazgeçmek için çok geç olduğu belirtilerek, yeni bir bakanlar kurulu kararı ile sarayın kalıntılarının onarılması ve Adliye Sarayı’nın eklentisi olarak kullanılması kesinleşmiştir (CUMHURİYET, 8 Ağustos 1947, s.2). Tartışmalar bitmemiş, yıkım durmamıştır. Bayındırlık bakanının katılımıyla Arkeoloji Müzesi’nde yapılan toplantıda konu tartışılmıştır. Gabriel, yeni yapının çevrenin uyumunu bozacağını, Yahya Kemal, “dini mimarimiz yanında bir de sivil mimarimiz bulunduğunu ve bu sivil mimariyi kaybede ede Avrupalıların aleyhimizdeki kudretsizlik ve medeniyetsizlik iftiralarına duçar olduğumuzu” söylemiştir (CUMHURİYET, 4 Haziran 1947, s.1). Toplantıda bulunan Nadir Nadi bir gün sonraki başyazısında, az sayıdaki sivil mimari örneğinin üzerine titrenmesini istemiştir (CUMHURİYET, 5 Haziran 1947, s.1). Tanpınar ise, İbrahim Paşa Sarayı’nın yaşama hakkının korunmasını isteyerek, Adliye Sarayı’nın başka bir arsaya yapılmasını önermiştir (CUMHURİYET, 6 Kasım 1947, s.2). Çetintaş, on yılda üç kez bakanlar kurulunun korunmasına karar verdiği tarihsel yapının, “İstanbul’un imarcı pehlivanları” karşısında yine de güvencede olmadığını belirtmiştir (CUMHURİYET, 29 Eylül 1948, s.2). Adliye Sarayı için 1949’da açılan yaşışmayı Emin Onat ve Sedat Hakkı Eldem’in projesi kazanmış ve 1951’de yapının temeli atılmıştır. Onat’a göre, proje yapılırken tarihsel değerler dikkate alınmıştır ve eğer arkeolojik kazı sonuçları gerektirirse, projede değişiklik yapılacaktır (CUMHURİYET, 17 Aralık 1951, s.1).

Mısışçarşısı:

1939’da belediye, Mısışçarşısı’nın istimlak işlemlerine başladığı sıralarda, buranın hal olarak kullanılması tasarlanmıştır (CUMHURİYET, 15 Eylül 1939, s.2). 1941’te istimlak tamamlandığında, düşünölen işlev aynıdır. Çevresindeki barakalar yıkıldıktan sonra 1943’te biten onarımla içinde 86 dükkân ile bir lokanta yapılmıştır (CUMHURİYET, 30 Ağustos 1943, s.2; 24 Ekim 1943, s.1).

Çeşmeler ve Sebiller:

1930’larda camiler ve surlar için gündeme gelen tarihsel değeri olanların korunması, olmayanların yıkılması düşüncesi, bakımsız ve yıkık durumda olan çok sayıda tarihsel yapının tümünün korunmasına olanakların yetismeyeceğinin itirafıdır. İncelemeler yapılarak yapıların sınıflandırılmaya çalışılmasına karşın, bu tür değerlendirmelere göre toplu yıkımlar ya da onarımlar gerçekleştirilmemiştir. Çeşme ve sebiller arasında korunmaya değer olmayanların saptanarak yerlerine terkos muslukları koyulması için belediye incelemeler yaptırmıştır (CUMHURİYET, 18 Mart 1939, s.2). Onarılmasına karar verilenlerin arasında yerinde korunmasına olanak bulunmayanların ise uygun yerlere taşınması kararlaştırılmıştır (CUMHURİYET, 18 Ekim 1939, s. 2). Müzeler İdaresi, belediyeden çeşmelerin temizletilmesini, yazıtlarının okunabilir duruma getirilmesini ve yalakların ıslah edilmesini istemiştir. Bundan bir süre sonra, Vakıflar İdaresi’ne ait 1092 çeşmenin belediyeye devredilmesi düşünülmüştür (CUMHURİYET, 30 Mart 1940, s.2; 7 Ağustos 1942, s2).

5.2.2. Geleneksel kent dokusunun durumu

Yangınların yer yer yok ettiği ahşap konut dokusundan geriye kalanlar, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yeni bir tehlikenin konusu olmuştur. Pasif korunma önlemleri arasında ahşap konutlardan oluşan mahallelerin ortadan kaldırılması gündeme gelmiş, Dahiliye Vekaleti ahşap yapıların istimlaki için yasa hazırlamıştır (CUMHURİYET, 22 Haziran 1940, s.3). 100,000 ahşap konuttan 60,000’inin istimlak edilmesi düşünülmüş fakat başka büyük ölçekli tasarılar gibi, bu da gerçekleşmemiştir. Dahası, Yapı ve Yollar Kanunu’nun bazı maddelerini değiştirmek üzere 1944’te çıkarılan yasayla, ayrık olması koşuluyla, ahşap yapı yapılmasına izin verilmiştir (ONAT, 1945, s.128).

Savaş sonrasında konut açığı ve arsa vurgunculuğu gündeme yerleştiğinde, İstanbul’da yangınlardan kalan ve imar edilmemiş bir milyon metrekare alanın değerlendirilmesi çözüm olarak önerilmiştir. Böylelikle yollara 400,000 metrekare

ayrılrsa, 3000 yapı için arsa üretilmiş olacağına, arsa fiyatlarının düşeceğine, yayılmanın önleneceğine ve harap görüntülerin yok olacağına işaret edilmiştir (CUMHURİYET, 16 Ocak 1946, s.2). Tanpınar'a göre, her kent değişir ama İstanbul çözülmektedir: "... yangınlar cami, hamam, medrese gibi taş binalar dışında eski eser bırakmadı. Bu yüzden İstanbul'da muhafaza edilecek şey - büyük ve taş binalar hariç - şehrin umumi manzarasile tesadüf veya sürpriz peysaj diyeceğimiz iç köşelerdir ... Tanzimat dokunmadı ama Beyoğlu'nun gelişmesi zarara soktu bu manzarayı, İstanbul ufku hiç tanımadığı bir sertlik kazandı ... " (CUMHURİYET, 16 Eylül 1946, s.2). Şehsuvaroğlu da benzer bir yorumla, İstanbul'un görünümü en fazla değişen dünya kentlerinden biri olduğunu, "itinasız ve şahsiyetsiz taklitçilikle, yıkılan güzel evlerin yerini birbiri üzerinden taşan apartmanların" aldığını yazmıştır (CUMHURİYET, 8 Ocak 1950, s.5).

Tütün ve kömür depolarıyla, fabrikalarla görünümü bozulan Boğaziçi'nin güzelliklerinin, "çimento ve betonun suistimali" ile giderek yok olduğuna dikkat çeken ÜNSAL (1940, s.222-223), ahşap yapılara hiç olmazsa burada izin verilmesini istemiş, Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı gibi elde kalan son örneklerin korunmasını "milli borç" olarak nitelemiştir. Bir yıl sonraki bir yazıda, yalının onarım kaldıramayacak denli "harap ve maili inhidam" olmasından dolayı yıkılarak aslına uygun olarak yeniden yapılmak üzere belediye tarafından istimlak edilmesi ve Müzeler İdaresi'ne devredilmesi önerilmiştir (CUMHURİYET, 27 Mart 1941, s.2). Asıl yalı ve harem bölümü 1874 savaşı sırasında göçmen yerleştirilmesi sonucunda harap olup yıkıldıktan sonra, geriye kalan divanhane bölümü de bakımsızlıktan, özellikle çatısının yıllarca akmasından dolayı, yıkılacak duruma gelmiştir. Türkiye Anıtlarının Korunmasına ve Onarılmasına Yardım Derneği yalının kalan bölümünü tehlikeden kurtarmak için 5000 lira ayırarak derneğin danışmanı olan Topkapı Sarayı Müdürü Tahsin Öz'e başvurmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı denetiminde yapılması gereken onarım için müze, mimarı Cahide Tamer'i görevlendirmiştir. Eldeki sınırlı kaynakla yapının ömrünü uzatacak önlemleri almak gibi alçakgönüllü bir amaca sahip olsa da, yapılan iş bir ahşap konutu korumak için girişilen özenli bir çalışmadır. Onarım sırasında yapı askıya alınmış, altındaki duvar sağlam temele

kadar sökülerek yeniden örülmüş, çürük dikme ve kirişlerin mümkün olanları değiştirilmiş, kaplamaların bir bölümü yenilenmiş, çatı aktarılmıştır (TAMER, 1947, s.248-251). Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'na gösterilen ayrıcalıklı ilgi, tarihinin eskiliği ve mimarisinin düzeyine ek olarak, bu dönemde “modern mimarlık görüşüne çok uygun düşen” bir Türk evi örneği olarak değerlendirilmesi ile açıklanabilir (ÜNSAL, 1940, s.223).

5.2.3. Yeşil alanların durumu

SAYAR (1948b, s.219), kentte ağaç düşmanlığının çoğalmasından, yöneticilerin imar hevesi uğruna asırlık çınarları ve servileri kesmelerinden yakınmış, tarihsel ve eski ağaçların tıpkı mimari birer eser gibi korunmasını istemiştir. Mesih Mehmet Paşa Camisi'nin avlusundaki servi ağacının kesilmesi, “mimari ile nebatlar arasındaki ahengi” bozmuştur. “Bugün abidelerimizin daha harap ve bikes [kimsesiz] görünmelerindeki sebep yalnız bizim ihmalimizden değildir. Civarlarını kuşatan yeşilliklerin de bugün onlardan çok uzakta olmalarındandır” (ÜLGEN, 1943, s.62, lev.LXXV, LXXVI).

Buna karşılık, Boğaziçi'ndeki üç büyük özel koru yeşil alan olarak korunmak üzere belediye tarafından satın alınmıştır (TEKELİ, 1991, s.24). Çamlıca'daki Süreyya Paşa Korusu'nu alarak evler yapmak isteyen bir kişinin ortaya çıkması, Üsküdar Fethi Paşa Korusu'nu ise sahiplerinin ifraz ederek satmak istemesi, belediyeyi harekete geçirmiştir (CUMHURİYET, 2 Eylül 1942, s.2; 4 Aralık 1944, s.2).

BÖLÜM 6

1950-1960 ARASINDA KORUMA

1950'lerde, tek parti devletçiliğinden çok partili yönetime ve liberal ekonomiye geçilmiştir. Erken cumhuriyet döneminin seçkin bürokrat iktidarı, 1950 seçimlerinde yerini Demokrat Parti'ye ve onun toplumun birçok kesimini birleştiren popülist söylemine bırakmıştır. Özel girişimin ve yabancı sermaye yatırımlarının desteklendiği ortamda bir yandan sanayi kesiminde, öte yandan Marshall Yardımı'ndan yararlanarak makineleşen tarım kesiminde üretim artmıştır. 1950-53 arasında %13'e ulaşan yıllık büyüme hızı ile ekonomik atılım yaşanmış, 1954'te bu oran %9,5'a düşmüş, 1956-59 arasında ise %4'e inerek nüfus artışını karşılayamaz duruma gelmiştir (AHMAD, 1995, s.165-166). Önceki yılların demiryolu yatırımlarına karşılık bu yıllarda karayollarına önem verilmiş, 1950'de 1,642 km olan yollar 1960'da 7,049 km'ye ulaşmıştır. Dış gelirin önemli bir bölümü tarım ve iş makineleri ile motorlu taşıt alımlarına harcanmıştır.

Bir önceki dönemde, savaş yıllarının içe dönük, öz kaynaklara dayalı ekonomik modelinde sanayi yatırımlarının azalmasına karşın, özel sermaye önemli kazanımlar sağlamış, bürokrat, sanayici ve tüccar kökenli bir kentsoylu sınıfı oluşmuştur. Ancak 1950'ye gelindiğinde yirmi milyon nüfusun %82'si hala köylerde yaşamaktadır. Savaşın bitişiyle ordunun dağılması ve tarımın makineleşmesi sonucunda kırsal alanlarda işsiz kalan nüfusun kentlere akışı, 1950'leri niteleyen olgulardan birisidir. 1950-51'de Bulgaristan'dan, 1954'te Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin eklenmesiyle kentlerde nüfus artışı önemli bir sorun oluşturmuştur. Türkiye'de kentli nüfusun toplam nüfusa oranı 1950-1955 arasında yılda %7.4, 1955-1960 arasında %6.4 artmıştır (KELEŞ, 1966, s.27). Sanayileşmenin yoğunlaştığı İstanbul bu artıştan en büyük payı alarak, 1950'de 983,000 olan nüfusu 1960'ta 1,467,000'e

ulaşmıştır. Kentin imarına ve “medeni kılığa sokulmasına” çalışıldığı yıllarda, İstanbul’da uygar bir toplum yaşamı kurulabilmesi için kente göçün durdurulması gerektiği ortaya çıkmıştır: “İstanbul sokaklarını dolduran heybeli, çuvallı, torbalı, yataklı, yorganlı aylak kalabalığın hem şehir bakımından çirkin, hem zararlı bu akımını durdurmak, İstanbul hayatını düzene koymak bahsinde alınacak tedbirlerin en başta gelenidir” (CUMHURİYET, 7 Mayıs 1958, s.2). Ancak denetlenemeyen hızlı kentleşme, kendi kurallarını ve çözümlerini yaratmış, gecekondulaşmanın, yapsatçılığın ve kentlerin plansız büyümesinin önüne geçilememiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı artık Avrupa değil, ABD’dir. 1951’de Kore’ye asker gönderen, 1953’te NATO’ya katılan, ABD’ye askeri üsler veren DP iktidarının cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın çok yinelenen sözleriyle, “... 30 sene sonra bu mübarek memleket 50 milyon nüfusu ile küçük bir Amerika olacaktır” (CUMHURİYET, 21 Ekim 1957, s.1). Bu dönemde mimarlıkta da Uluslararası Biçem’in ABD kaynaklı örnekleri benimsenerek Türkiye’ye aktarılmıştır. Eldem’in “Amerikan Moderni” diye adlandırdığı, yerel ölçek, iklim ve malzemeye yabancı yapılar, birer kutuya benzeyen kütleleri, geniş cam yüzeyleri, düz damlarıyla büyük kentlerin görünümünü değiştirmişlerdir (ELDEM, 1973, s.7). 1952-1955 arasında İstanbul’da inşa edilen Hilton Oteli, bu eğilimin simge yapısıdır. Kullanılan malzemenin ve donatının bir bölümü ithal edilen ve Amerikan standartlarına göre inşa edilen Hilton Oteli’nin oluşturduğu model, Kuban’a göre Türkiye’nin koşullarına uygun akılcı bir mimarinin gelişmesinin önünde kültürel ve ekonomik bir engel olmuştur (KUBAN, 1981, s.476). Yarı endüstrileşmiş yapım yöntemleri ve betonarmenin sınırlamaları içinde, çoğu eğitimsiz üstleniciler tarafından inşa edilen modern yapıların büyük bölümü, Batı’daki nitelikli örneklerin sıradan kopyaları olmaktan öteye gidememiştir.¹

1950’lerin koruma açısından en önemli gelişmesi Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun kurulmasıdır. 5805 sayılı ve 2 Temmuz 1951 tarihli

¹ İnşaat Mühendisleri Odası başkanına göre 1956’da İstanbul ve Ankara’da İmar Müdürlükleri’ne verilen projelerin %90’ının altında kalfaların imzası vardır (CUMHURİYET, 23 Ocak 1957, s.3).

yasaya göre kurulan ve görevi tanımlanan kuruldan beklenen, koruma, bakım ve onarımlarda uygulanacak ilkeleri ve programları saptamak ve tarihsel yapıların korunması için bilimsel ölçütler uygulanmasını sağlamaktır. Vakıflar genel müdürü ve Eski Eserler ve Müzeler genel müdürünün doğal üye olduğu kurulda üniversitelerden seçilecek dört üyeye ek olarak, Bayındırlık, İçişleri ve Milli Eğitim Bakanlıkları'ndan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden seçilecek birer üye ile kurul üyelerinin seçecekleri dört üye vardır. Tüm kurul üyelerinin ilgili konularda uzmanlaşmış kimseler olması gerekmektedir. Türkiye'de ileride kurulacak her üniversiteden birer üyenin de kurula katılması öngörülmüştür (AKOZAN, 1977, s.45-47). İlk başkanı olarak Celal Esat Arseven'i seçen kurul, koruma ilkelerini saptamanın yanı sıra, tek yapıların korunmasına ve onarılmasına ilişkin kararlar verebilmiş, fakat kararlarının uygulanmasını sağlayacak örgütsel destekten yoksun olarak çalışmak zorunda kalmıştır. Etkisi sınırlı da olsa, Anıtlar Yüksek Kurulu dönemin sorumsuz imar hareketi sırasında tarihsel yapıları korumaya çabalayan tek güç olmuştur. Kuban'a göre kurul yasasının bu dönemde çıkması DP iktidarının kültürel önceliklerini yansıtmayan bir rastlantıdır. Bu yüzden de kurulun en belirgin çatışması, kurulmasını sağlayan iktidarın başbakanı Menderes'le olmuştur (KUBAN, 1996, s.440).

16 Temmuz 1956'da 6785 sayılı İmar Kanunu çıkarılmış, 14 Mayıs 1958'de İmar ve İskan Bakanlığı kurulmuştur. 1933 tarihli Yapı ve Yollar Kanunu'nun yapı yüksekliklerinin yol genişliklerine göre belirlenmesi ve "maili inhidam" yapıların hemen yıktırılması hükümleri, yeni İmar Kanunu'nda korunmuştur. Tarihsel yapıların da maili inhidam gerekçesiyle yıkılmasının önüne geçilebilmesi için Anıtlar Yüksek Kurulu, eski eserlerin maili inhidam da olsalar yıkılmayıp onarılmalı gerektiği hakkında karar almıştır (19 Mart 1956 /466). Karar, uygulanmaması üzerine iki kez yinelenmiştir (15 Şubat 1958/889 ve 10 Mayıs 1970/5384) (AKOZAN, 1977, s.42-43). Yasanın 25. maddesi, tarihsel ve sanatsal değeri olan yapıların çevresinde yapılacak yapılar için komşuluk sınırlarının, çıkarılacak nizamname ile saptanmasını öngörmüştür. Bir yıl sonra yayınlanan 9153 sayılı İmar Nizamnamesi'nin 39. maddesine göre, yapı yapılacak ve yol geçirilecek alanların

belirlenmesi sırasında, tarihsel yapılara ve arkeolojik alanlara yaklaşma sınırlarına ilişkin kararlarda Anıtlar Yüksek Kurulu'nun "mütalaası esas" alınacaktır (AKOZAN, 1977, s.48). Böylelikle, kurul tarihsel yapıların yalnız kendileri için değil, yakın çevreleri için de yetkili kılınmıştır. Aslında vakıf olan fakat kullanımı ve mülkiyeti çeşitli kurumlara dağılmış olan eski eserlerin yeniden Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne devri için 1957'de bir yasa çıkarılmıştır. Yasanın 4. maddesine göre, bu yapıların bakım ve onarımlarının yapılabilmesi için Maliye Vekaleti her yıl ödenek ayırmayı üstlenmiştir (AKOZAN, 1977, s.33).

8 Eylül 1956'da çıkarılan İstimlak Kanunu ile istimlak yetkisi belediye meclislerine verilmiş ve bundan iki hafta sonra Menderes'in İstanbul'da imar atılımı başlamıştır. DP, iktidarının ilk yıllarındaki ekonomik büyümeyi sürdürebilmek için dış yardımlara güvenmiştir. Ancak yardımların bir bölümü borç ve faiz ödemeleri için kullanıldığından, 1954'ten sonra ekonomik sıkıntılar yeniden başlamıştır. Türkiye'nin kredi bulmakta güçlük çektiği, paranın hızla değer yitirdiği, enflasyonun yükseldiği ortamda, dikkatleri başka bir alana çekerek iktidara yeniden destek sağlamayı ve saygınlık kazandırmayı amaçlayan Menderes, devlet olanaklarını kullanarak İstanbul'da gösterişli bir imar hareketine girişmiştir.

6.1. İSTANBUL'DA İMAR

1940'ların imar çabaları, İstanbul'un bazı bölgelerinde köklü değişimler sağlamakla birlikte, kentin tümündeki yıkıntı görüntüsünü silmeyi başaramamıştır. Buna karşılık, İstanbul'un 63 vilayetten farkı olmadığını ileri süren CHP hükümetinin bir bakanı, kentin imarı için yapılanları haksız bir ayrıcalık olarak yorumlamıştır (CUMHURİYET, 28 Ağustos 1950, s.1). 1950'lere gelindiğinde kentin durumu yakınma konusu olmayı sürdürmüştür. İstanbul, Falih Rıfkı'ya göre "hala çirkin bir Asya kasabası olarak üstüste yığılmakta ve sefil perişan yayılıp gitmekte", Nadir Nadi'ye göre "Bizans harabeleri üzerine kurulmuş bir kasabalar ve köyler topluluğu" olmaktan öteye gelişmemektedir (CUMHURİYET, 26 Kasım 1950, s.2; 15 Mart 1951, s.1). Türk Yüksek Mimarlar Birliği İstanbul Şubesi, yeni iktidarın İçişleri ve

Bayındırlık Bakanlıkları'na sunduğu raporda, İstanbul'un çağdaş şehircilik anlayışına göre düzenlenmesini, kentin ve toplumun bünyesine uygun mantıklı bir duruma sokulmasını istemiştir (CUMHURİYET, 12 Ekim 1950, s.1).

1950 yılının sonunda sözleşmesi biten Prost, belediye meclisi tarafından görevinden uzaklaştırılmıştır. İstanbul Bölge Kalkınma Kongresi'nde kurulan şehircilik komisyonu, Prost planının yeniden düzenlenmesini önermiştir (CUMHURİYET, 9 Mart 1952, s.1). 1952'de üniversite profesörlerinden oluşturulan Müşavirler Heyeti İstanbul planlamasını ele almıştır. Amaç, "Galata'yı Manhattan'a, Yedikule'yi Nice'e" benzetmektir (CUMHURİYET, 26 Mayıs 1954, s.1). Üyeleri arasında Kemal Ahmet Aru, Mukbil Gökdoğan, M. Ali Handan, Cevat Erbel ve Mithat Yenen'in bulunduğu kurul, 1953'te Beyoğlu planını, 1955'te sanayi planını hazırlamış, kentin iskan, sanayi ve liman bölgelerini belirlemiştir. Sanayinin gelişmesine uygun bulunan Topkapı'nın çevresinde Zeytinburnu, Gaziosmanpaşa, Sağmalcılar, Küçükköy; Levent'in çevresinde ise Gültepe ve Çeliktepe gecekondu bölgeleri oluşmuştur (DURANAY ve GÜRSEL, 1972, s.15). Aru'nun bir açıklamasında "hayal mahsulü" olarak nitelediği ve yararlanmadıklarını belirttiği Prost planı gibi, Müşavirler Heyeti'nin önerileri de tam olarak uygulanmamıştır (CUMHURİYET, 24 Mayıs 1954, s.1). İmar bürosu danışmanı Bazoğlu'nun değerlendirmesine göre, "... Bugünkü tatbik kabiliyetimize göre, yaptığımız planlar birer mektep projesi gibi arşivde saklanacak fantazi mahiyeti arz etmektedir" (BAZOĞLU, 1950, s.202).

1953'te çıkarılan Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Kanun, imar affı getirerek gecekondu yapımını özendirmiş, 1954'te çıkarılan Kat Mülkiyeti Kanunu ise yapsatçılığın yaygınlaşmasında etkili olmuştur (TEKELİ, 1994, s.105-106). Her iki eğilim toprak üzerindeki değer artışlarından toplumun çeşitli kesimlerinin yararlanmasını sağlamış, popülist iktidar bu duruma göz yummuştur. Levent'te 416 gecekondunun yıkılmak üzere boşaltılmasını engelleyen Menderes, "hiç bir gecekondunun tüten bacasının yıkılmayacağı" konusunda güvence vermiştir (CUMHURİYET, 9 Ocak 1958, s.1). Dönemin sonlarında, devlet bakanının

açıklamasına göre İstanbul'daki gecekondu sayısı 60,000'in üzerine çıkmıştır (CUMHURİYET, 13 Mart 1960, s.1). Saptanabilen kaçak inşaat sayısı ise 5500'dür (CUMHURİYET, 16 Nisan 1959, s.1). Halkın bireysel çıkarları yönünde gelişen plan dışı yapılaşmalar ve yöneticilerin bireysel görüşleri doğrultusunda yapılan plansız uygulamalar, planlama çalışmalarını geçersiz kılmıştır.

Sıddık Sami Onar, 1957'de *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yayınlanan bir dizi yazısında İstanbul'un imarsızlık ve plansızlık sorunlarını incelemiştir. Ona göre, Türk şehirciliğinin bir kazanç ve geçim aracına dönüşmesiyle imara karşı olumsuz bir tavır gelişmiştir. Halk kayıtsızlık içinde imarı lüks ve israf sayarken, kentler "spekülasyon ve emrivakiler" sonucunda gelişigüzel büyümüştür (CUMHURİYET, 15 Nisan 1957, s.2). Oysa "iktisadi, teknik ve estetik kaidelerin" hukuksal bir nitelik ve güç kazanmaları için, imar planlarının geçerli kılınması gereklidir. Bireysel çıkarlara karşı kamu yararının gözetilmesi, ancak "hukuki mahiyet ve icablara uygun" planlar yapılmasıyla olanaklıdır (CUMHURİYET, 23 Nisan 1957, s.2).

1952'de toplanan İstanbul Bölge Kalkınma Kongresi kararları, DP iktidarının İstanbul'a öncelik verme nedenlerinden bazılarını açıklamaktadır. Cumhuriyetin İstanbul düşmanlığından yakınılan toplantıda, devlete en yüksek vergiyi ödeyen kent için önce bir kalkınma planı, ardından da imar planı hazırlanması istenmiştir (TEKELİ, 1978, s.171). DP'nin İstanbul'a sahip çıkışı, bir anlamda, eski iktidarla özdeşleştirilen Ankara'ya karşı çıkışı içermektedir.

Menderes, imar hareketi başlarken düzenlediği basın toplantısında İstanbul'un tarihine ve doğasına yaraşır biçimde imarını bir "memleket meselesi" olarak sunmuştur (CUMHURİYET, 24 Eylül 1956, s.1). Amaç, yolları genişleterek trafiği rahatlatmak, Aksaray, Beyazıt, Eminönü, Karaköy, Tophane, Beşiktaş gibi odak noktalarında meydanlar oluşturmak, Haussmann anlayışı ile anıtların etrafını açmak ve camileri onarmaktır. 1960'a kadar süren uygulama sırasında 7289 yapının istimlakine 536 milyon lira harcanmıştır. Bu miktar, Türkiye'deki tüm belediyelerin 1956 yılı bütçelerinin toplamından fazladır (TEKELİ, 1978, s.174-175). İmar için

kaynak, para basılması yoluyla Merkez Bankası tarafından sağlanmıştır (KEYDER, 1989, s.110). 1959'da belediye istimlakleri durdurduğunda borcu 200 milyonu aşmıştır (CUMHURİYET, 19 Mayıs 1959, s.1). İstimlakler çoğunlukla yapıların çökme tehlikesi olduğu gerekçesine dayandırılmış ve yasaların belediyeye tanıdığı yıkma yetkisi kullanılmıştır. Yıkım ve temizleme işlerinin altından kalkamayan belediye, yeni ekipler kurmak ve Karayolları gibi kamu kuruluşlarından araç sağlamak zorunda kalmıştır (CUMHURİYET, 22 Ocak 1957, s.5).

Bir plana dayanmayan, yerinde alınan günlük kararlarla yönlendirilen işlemler, sonradan hazırlanan mevzi planlar ve yabancı uzmanların onayları ile meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. 50-60 metre genişliğinde yollar, sanki çıplak arazide imiş gibi, kentin tarihine ve topoğrafyasına duyarlılığı olmayan karayolu mühendislerince açılmış, plan yokluğunda yapılanlar kimi zaman bozularak yeniden yapılmıştır (SAYAR, 1958, s.54). Yeni camilerin inşası ve tarihsel camilerin çevrelerinin açılarak onarılmaları, bir yandan halkın dinsel duygularının siyasal sömürüsüne olanak vermiş, öte yandan, imar hareketinin tarihsel çevreye zarar verdiği eleştirilerine karşı yanıt işlevini görmüştür. Menderes'in kendi sözleriyle, "emelimiz İstanbul'un ... büyük abidelerini, şimdiye kadar harabeler arasına gizlenmiş, gidilemez yerlerdeki kıymetlerini ihya etmek, onları inşa tarihlerindeki kıymet ve heybetlerine ulaştırmak, onları vitrine koyar gibi ortaya çıkarmaktır" (CUMHURİYET, 24 Ekim 1956, s.1). Bu amaçla, örneğin Beyazıt-Edirnekapi yolunun yönü değiştirilerek, Fatih'ten Mihrimah Camisi'nin görülmesi sağlanmak istenmiştir (CUMHURİYET, 25 Nisan 1957, s.3).

Menderes imarı kentin tarihsel yerleşme yerlerinde yoğunlaşmıştır. Aksaray'dan Edirnekapi'ya uzanan Vatan Caddesi ile yine Aksaray'dan Topkapı'ya ulaşan Millet Caddesi tarihsel yarımadaı doğu-batı yönünde bölmüştür. İki sur burcunun arasından geçerek surdışına çıkan Millet Caddesi, İstanbul'u Edirne'ye bağlayan devlet yolunun kent içindeki uzantısıdır. 60 metreye genişletilen Vatan Caddesi'nin iki yanına 100'er metre ara ile 14-16 katlı blokların inşa edilmesi ve aralarındaki boşluklardan camilerin ve diğer tarihsel yapıların "bিরer tablo gibi" seyredilmesi

tasarlanmıştır (CUMHURİYET, 13 Eylül 1958, s.1). Le Corbusier'nin 1920'lerde Paris için yaptığı önerileri anımsatan tasarı gerçekleşmemiştir. Sarayburnu - Florya arasında sahil yolu, Haliç kıyısında ise Eminönü-Unkapanı arasında 50 metre genişliğinde cadde açılmıştır. Aksaray, Beyazıt ve Sirkeci meydanları düzenlenmiştir. Beyoğlu tarafında Karaköy-Azapkapı ve Tophane-Kemeraltı arasındaki yollar genişletilmiştir. Yıldız'dan inen 50 metre genişliğindeki yolun sonunda Beşiktaş Meydanı açılmıştır. Kuruçeşme'den Büyükdere'ye sahil yolu genişletilmiş, Taksim-Şişli yolu uzantısı olarak Prost planında öngörülen Maslak yolu açılmış ve dört ayrı noktadan sahile bağlanmıştır. Anadolu yakasında ise Üsküdar-Beykoz sahil yolu yer yer genişletilmiş, Bağdat Caddesi ve Haydarpaşa-Pendik yolu açılmıştır (TEKELİ, 1994, s.121-124).

1957'den başlayarak Menderes hükümet çalışmalarını çoğunlukla İstanbul'da sürdürmüş ve böylece imar işleri ile ilgilenebilmiştir. Bu yıllarda bakanlar kurulu İstanbul'da toplanmış (CUMHURİYET, 15-18 Ağustos 1957, s.1), beşinci Menderes hükümeti Park Otel'de hazırlanmıştır (CUMHURİYET, 3 Kasım 1957, s.1).

Yıkıntı durumundaki İstanbul'un imarı için yapılan girişimler başlangıçta yaygın bir destek görmesine karşın, imar hareketinin plansız yürütülemeyecek boyutlara ulaşması kısa süre sonra eleştirilerin başlamasına neden olmuştur. İnönü'nün mitinglerde, Hürriyet Partisi milletvekillerinin TBMM'de, mimarların yayınlarda, köşe yazarlarının gazetelerde dile getirdikleri eleştirilerin birleştiği noktalar, plansızlık, kaynak israfı ve istimlak yolsuzluklarıdır (CUMHURİYET, 17,18 Ekim 1957, s.1; 27 Şubat 1957, s.1; 26 Ocak 1957, s.1).

SAYAR (1956a, s.49; 1956b, s.97), *Arkitekt*'in 1956 yılı ikinci sayısında imarda "insanı bıktıran bataetin [yavaşlık] yerine, enerjik bir ruhun hakim olmasını" överken, bir sonraki sayıda hazırlıksız yapılan "yıldırım yıkma hamlesini" yermiş, "tatbikatta insiyatifin tamamen şehirciden idareciye geçtiğini" vurgulamıştır. Sayar'ın bir yıl sonraki betimlemesine göre "... Kısa zamanda bombalanmış bir şehir manzarasını alan İstanbul'da, yapılan işlerde insan sür'at değil, lüzumsuz bir

acelecilik ve hesapsızlık müşahade etmekte, bir yapılanın, pek kısa bir zaman sonra bozulup yeniden yapılmasına hayret ve esef etmektedir” (SAYAR, 1957b, s.49). Nadir Nadi bilgi ve uzmanlığa değer verilmemesini eleştirmiş, uygulayıcıların estetik ve kültürel anlayışını, şehircilik görüşünü sorgulamıştır (CUMHURİYET, 28 Şubat 1958, s.1). Açılan yollara birçok değerlerin feda edilmesine karşın, trafiğin rahatlatılması bile kuşku ile karşılanmıştır. T. Akçura’ya göre, “ondokuzuncu yüzyılın demode caddeleri” (Vatan ve Millet Caddeleri), trafiğin Beyazıt’ta sıkışmasına yol açacaktır. Tek çözüm gibi görünen 80 metre genişliğinde bir yol ile Eminönü’ne inilmesi ise kentin tarihsel değerlerini yok edecektir (CUMHURİYET, 28 Haziran 1958, s.4). Mimarlar Odası’nın 1960’ta yaptığı değerlendirmeye göre, “şehirlerimizi soysuzlaştıran, binlerce aileyi lüzumsuz şekilde evsiz bırakan, korkunç masraflara yol açan” imar, hiçbir amaca ulaşmamıştır (TÜRK MİMARLAR ODASI, 1960, s.13).

Menderes’in eleştirilere yanıtları demagojiden öteye gitmemektedir. Ona göre, plansız programsız tek adım atılmamaktadır (CUMHURİYET, 27 Şubat 1957, s.1). Mülk sahipleri zarar görmeyecek, tarih zedelenmeyecektir (CUMHURİYET, 24 Eylül 1956, s.1). Kaynak bulunmasına gelince, “bir keramettir, ... bir füsundur, ... bir Kristof Kolombun yumurtasıdır” (CUMHURİYET, 27 Şubat 1957, s.1).

1956 yazında Menderes’e imar konusunda bir rapor veren Prof. H. Högg, uygulamaları denetlemek üzere İstanbul’a yeniden geldiğinde, kenti Haussmann’ın Paris’ine benzetmiştir. Yolların gereken genişliğe ulaştırılacağını ve anıtların ortaya çıkarılacağını yineleyen Högg’ün yönetiminde bir planlama bürosu kurulmuştur (CUMHURİYET, 15 Ocak 1957, s.1). Plan konusundaki belirsizliğin sürmesi üzerine, onay mercii olan belediye meclisi, Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay’a hangi planın uygulandığını sormak zorunda kalmıştır (CUMHURİYET, 5 Haziran 1957, s.1). Haber gazetelerde duyurulduğunda Sıddık Sami Onar, sorunun muhatabının belediye meclisi üyeleri olduğunu anımsatarak, yanıtsız kalan sorudan belediyenin yetersizliği sonucunu çıkarmıştır (CUMHURİYET, 2 Temmuz 1957, s.2). Belediye meclisinin bilgisi olmasa da,

Gökay'a göre "hareket, selahiyetli şahsiyetlerin tasvibinden" geçmektedir (CUMHURİYET, 6 Nisan 1957, s.3).

Plansızlık başta gelen eleştiri konusu olmayı sürdürünce, 1958'de Prof. L. Piccinato yönetiminde yeni bir büro oluşturulmuştur (TEKELİ, 1994, s.125). Böylece imar müdürlüğünün ve Högg'ün bürolarından sonra üçüncü planlama bürosu çalışmaya başlamıştır. İstanbul için hazırlanan 1/10,000 ölçekli Nazım Plan önerisi imar komisyonuna verildiğinde, imar hareketinin de sonu gelmiştir (CUMHURİYET, 1 Mart 1960, s.1).

6.2. İSTANBUL'DA YIKIM VE ONARIM

1940'larda İbrahim Paşa Sarayı'nın korunmasını sağlamak üzere verdiği uğraşa karşın, bazı bölümlerinin yıkılmasını engelleyemeyen Çetintaş, "yıkıcılıkta yaman bir başarı göstermiş olan eski idare" gidince tutumun değişeceğini ummuştur. Yeni yönetimin sarayı onarmasını beklerken, arka beden duvarlarının dinamitle yıkılması, Çetintaş'ın beklentisinin ters yönünde bir gelişimi çabucak belli etmiştir. "Hiç bir şey İstanbul'da imarcılık adı altında çalışan kör kazmanın faaliyetine mani olamadı" diyerek, İstanbul'u "1951'de körler memleketinin bizzat kendisi" olarak niteleyen Çetintaş, 1950'lerin sonuna gelindiğinde, baştaki umutlarının ne kadar boş, kör kazmanın ise ne kadar etkili olduğunu anlamış olmalıdır (CUMHURİYET, 18 Nisan 1951, s.2).

İmar etkinliklerinin başlangıcında yöneticiler eski eserlere verilen önemi vurgulamışlardır. Menderes'in anlatımıyla amaç, "İstanbul'un karakteristiklerini ...büyük abidelerini ... kıymetlerini ihya etmektir" (CUMHURİYET, 24 Eylül 1956, s.1). Gökay'a göre, "tarihi abidelerin muhafazasını esas tutan bir zihniyetle hareket edilecektir" (CUMHURİYET, 25 Şubat 1956, s.5). Koruma savı zaman zaman yinelense de, giderek inandırıcılığını yitirmiştir. Plansızlık, israf ve yolsuzluğun yanı sıra, İstanbul'un tarihsel kimliğini bozucu girişimler kaygı uyandırmış ve eleştiri konusu olmuştur. Acele ile alınan kararlara göre yapılan yıkımlar, "yeni

açılan güzergahlar üzerindeki eski eserlerin layikiyle korunmadığı” izlenimini yaygınlaştırmıştır (SAYAR, 1956a, s.50).

6.2.1. Anıtların durumu

1951’de XXII. Müsteşrikler (Doğubilimciler) Kongresi’nin İstanbul’da toplanması dolayısıyla İTÜ’de Türk Mimari Eserlerine Ait Rölöve Sergisi açılmıştır. Çetintaş’ın hazırladığı rölöveler, 1956’da da Resim ve Heykel Müzesi’nde sergilenmiştir (TÜRK MİMARİ, 1956, s.6). Sergi, “abidelerimizin asaletli mazileri ile fecaatli hallerini” gözler önüne sermiştir (CUMHURİYET, 25 Eylül 1951, s.2).

İstanbul’un fethinin 500. yılı kutlamalarından “garb dünyasını aleyhimize çevirir” diye vazgeçilmiştir (CUMHURİYET, 29 Mayıs 1951, s.1). Ancak yıldönümü yaklaşmasına karşın, Fatih Camisi ve Türbesi’nin bile onarılmamış olması tepki uyandırmıştır. Caminin çevresindeki meydan harabe, medreselerin dışı onarılmış içi perişan, türbe ısırgan otları, molozlar ve çöplerle dolu durumda bırakılmıştır (CUMHURİYET, 14 Mayıs 1953, s.1). “İbret ve hüznü verici” fotoğrafların gazetede yayınlanmasından sonra Gökay onarımların gece-gündüz çalışılarak bitirileceğine söz vermiştir (CUMHURİYET, 15 Mayıs 1953, s.1). Böylece “İstanbul’u yeniden fethetmek için” on yıl önce Prost’a hazırlatılan görkemli imar ve kutlama programından geriye, yalnızca görünen yerleri temizlenip düzenlenen Fatih Camisi ile Medreseleri kalmıştır¹ (CUMHURİYET, 4 Haziran 1953, s.1). Zaten “fetih” süreci de henüz tamamlanmamıştır. Birkaç yıl sonra Menderes’in “İstanbul’u yeniden fethediyoruz” deyişiyle, bugünlere kadar sürecektir yeniden fetih aşamalarından birisi başlatılmıştır (CUMHURİYET, 22 Şubat 1957, s.1).

1950’lerde koruma etkinliklerini yönlendiren görüş, tarihsel yapıların aralarından seçilen ve önemsenen örneklerin çevrelerinin temizlenmesi ve açılması, kısa sürede yapılan göstermelik onarımlarla bakımlı görünmelerinin sağlanmasından ibarettir.

¹ Cumhurbaşkanı ve başbakanın katılmadığı 500. yıldönümü kutlama törenleri yalnızca iki sütunluk kısa bir haberin konusu olabilmıştır (CUMHURİYET, 29 Mayıs 1953, s.1).

İmar hareketine koştur hızla, çok sayıda koruma ve onarım uygulamasının sonuçlandırılması beklenmiştir. 1957’de İstanbul’un imarı için sağlanan 115,600,000 liralık ek ödenekten, onarımlar için Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne ayrılan 3 milyon lira, tüm imar işleri içinde tarihsel yapıların korunmasına düşen payı göstermektedir (CUMHURİYET, 8 Eylül 1957, s.1).

İmara engel olduğu düşünülen tarihsel yapılar ise kimi zaman Anıtlar Yüksek Kurulu kararı beklenmeden, kimi zaman kurulun koruma kararı dikkate alınmadan yıkılmışlar ya da özgün konumlarından farklı yerlere taşınmışlardır. Yıkım ya da nakil kararlarının herhangi bir plana dayanmaması, bazı yapıların boş yere yok edilmesine ya da yer değiştirmesine neden olmuştur. “Bir devrin mimari manzumesinden bir parçanın koparılıp, hiç alakası olmayan bir yere [nakli ile] ... İstanbul’un tarihi devirleri tahrib edilmektedir. San’at tarihi ile alakası olanlar, eski eserlerin mücerret [yalnız] değil, bir kül olarak mütalaa edilmesi icap ettiğini, bir devir eserlerinin yalnız yapıları ile değil muhit ve etrafiyle kıymet ifade ettiğini bilirler ” (SAYAR, 1957b, s.50). Çok sayıda mescit, çeşme, sebîl ve muvakkıthanenin taşınması, kentin ilişkiler ve bağıntılar düzenini bozmuştur. Örneğin, Tophane’deki Nusretiye Camisi’nin çeşmesi önce Dolmabahçe’ye, sonra Maçka Kışlası’nın karşısındaki parka taşınmıştır. Fındıklı’daki Molla Çelebi Camisi’nin ahşap son cemaat yerine bitişik Koca Yusuf Paşa Sebîli yolun karşı tarafındaki duvara monte edilmiş, son cemaat yeri de yıkılarak kâğır bir revak yapılmıştır (ÜNSAL, 1969, s.49-52).

6.2.1.1. Bizans anıtları

Beynelmilel Bizans Tetkikleri Kongresi’nin 1955’te İstanbul’da toplanacak olması, yabancı bilim adamlarının Bizans eserlerini harap durumda görmemeleri için yine son anda harekete geçilmesini sağlamıştır. Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı’nın açıkladığı amaç, “Türk milletinin medeniyet dünyası asarını muhafaza etmekte gösterdiği titizliği Bizans eserlerine de aynı dikkat ve itina ile gösterdiğini” ortaya koymaktır (CUMHURİYET, 16 Eylül 1955, s.1). Oysa asıl amaç, yüzeysel bazı temizlemeler ve onarımlar yapılarak görünüşün kurtarılmasıdır. Kongreye

katılacakların gidecekleri yerleri Gökay ile birlikte saptayan Eski Eserler Genel Müdürlüğü mimarı Cahide Tamer, yapılan işleri “derleme toplama, harici tesirlerden koruma çalışması” olarak nitelemiştir. Tamer kısa sürede Tekfur Sarayı ile Aya İrini, Bodrum, Fethiye, Fenari İsa, İmrahor ve Küçük Ayasofya Camileri’nin bakımını yapmıştır. Kongre bittikten sonra, Tekfur Sarayı, Fenari İsa ve Aya İrini’de daha kapsamlı onarımlar sürdürülmüştür (TAMER, 1995, s.97). Ayrıca Topkapı ve Kariye Meydanları düzenlenmiş, Yedikule bakanlık ödeneğiyle onarılmış, Tekfur Sarayı’nın çevresindeki gecekonduvar belediye tarafından kaldırılmış, Anemas Zindanları gezilebilecek duruma getirilmiştir (CUMHURİYET, 11 Ekim 1955, s.5; 15 Ekim 1955, s.2).

İmar hareketi sırasında tarihsel yapıların değerlendirilmesinde ayrımcılık yapıldığı zaman zaman ortaya atılan bir savdır. Emin Ali Çavlı, Beyazıt Hamamı’nın yıktırılmasına karşı çıkarken, Türk mimari eserlerine Bizans kalıntıları kadar önem verilmediğini öne sürmüştür. “Bizans’ın bir taş yığını arkeoloji eseridir diye binanın [Adliye Sarayı’nın] veçhesi değiştirildi ... Bizans eseri diye muhafaza altına alındı, bir Türk mimari abidesi, bir medeniyet nümunesi ise yıkılmak isteniyor” (CUMHURİYET, 16 Kasım 1956, s.2). AYVERDİ (1985, s.105), Yedikule’nin onarımını abartılı bulmuş, Bizans’ın mermer kuleleri için para harcanırken, caminin “mahzun bırakılmasından” rahatsızlık duymuştur. Aynı iddia doğrultusunda, Türk eserlerini imha ettirip Bizans eserlerini ortaya çıkarmakla suçlanan Högg, bu savı yalanlamıştır. Ona göre, çevresi temizlenen Türk ve Bizans eserleri “İstanbul’a bambaşka tarihi bir hüviyet” verecektir (CUMHURİYET, 2 Kasım 1957, s.2).

Surlar:

Vatan ve Millet Caddeleri ile sahil yolunun yapımı sırasında, surların yollar üzerinde kalan bölümleri yıkılarak geçitler açılmıştır. Yıkımlarda ortaya çıkan molozlar da Topkapı-Eğrikapı arasındaki hendeklere doldurulmuştur (AHUNBAY, 1995b, s.74). Tamer, Menderes’in Edirnekapı’da surları yıktırarak Mihrimah Camisi’ni ortaya çıkarmayı düşündüğünü anlatmaktadır. Camiyi yaparken Mimar Sinan’ın surlara dokunmamış olduğunun anımsatılması, Menderes’i bu tasarıdan vazgeçirmiştir

(TAMER, 1995, s.98). Topkapı ve Edirnekapı çevresindeki surlar 1957’de onarılmıştır (CUMHURİYET, 22 ve 27 Temmuz 1957, s.1). Ahunbay’ın B. Olker’den aktardığı eleştiriler, yapılan onarımların niteliği konusunda kaygıları yansıtmaktadır: “Edirne Kapsu, tuluat tiyatrolarına benzeyen kepaze bir restorasyon tecavüzüne uğramıştır ... Tarihi kapunun harab vekaarı ve azameti zedelenmiştir” (AHUNBAY, 1995b, s.75). Sahil yolu ile değer kazandığı öne sürülen Marmara surlarının 80 milyon lira harcanarak “oldukları gibi muhafaza için restorasyonları” söz konusu olmuş, fakat Vali ve Belediye Başkanı Kemal Aygün bunun için kaynak bulunmadığını, zamanla “tarihi değerleri kaybolmayacak şekilde” onarılacaklarını belirtmiştir (CUMHURİYET, 12 ve 13 Eylül 1958, s.1).

Surlarda onarımın niteliği gibi, gerekliliği de sorgulanmıştır. Çavlı, surları eski çağ tarihine ait harabeler olarak değerlendirerek, restorasyonun ancak ortaçağ anıtları için söz konusu olduğunu iddia etmiştir: “eski çağ tarihi eserleri hiç bir yerde, hiç bir suretle, hiç bir zaman restore edilmemişlerdir.” Çavlı’ya göre, tam ve sağlam olmayan surlardan yararlanılması söz konusu olamayacağına göre, acemi ustalar tarafından yapılacak onarım bazı tarihsel izleri kaybettirmekten öte bir işe yaramayacaktır, “harabeler muhayyilede inşa edilmelidir.” (CUMHURİYET, 26 Eylül 1958, s.2).

6.2.1.2. Osmanlı anıtları

Camiler:

Menderes, DP iktidarının yedi yılında 15,000 yeni caminin inşa edilmesi ve 86 caminin onarılmasıyla övünmüştür (CUMHURİYET, 20 Ekim 1957, s.1). Cami yapımına ve onarımına verilen önem, DP’nin dini siyaset için kullanan söylemi içinde yer almasına karşın, İstanbul camileri imar hareketi başlayıncaya kadar harap durumda kalmışlardır. Bu yıllarda Sultanahmet Camisi’nin kible duvarına bitişik 35-40 gecekondlu inşa edilmiştir, 1950’de yanan hünkar mahfilinin kalıntıları olduğu gibi kalmıştır, çevresinde ise hurda otomobiller sökülmemektedir (CUMHURİYET, 3 Temmuz 1953, s.7). Bedri Rahmi’ye göre, çevresi çöplük haline gelen Süleymaniye

Külliyesi'ne değer verilse, yeni cami yapılacak yerde Sinan camileri "göl gülistan eylesirdi" (CUMHURİYET, 23 Ağustos 1954, s.2). 1954'te Kapalıçarşı'da 1500 dükkan yanınca, mobilyacıların dükkanlarını Şehzade Camisi avlusuna taşımalarına izin verilmiş, bu kez de burada çıkan yangın camiyi tehlikeye düşürmüştür (CUMHURİYET, 10 Ocak 1957, s.1).

Tophane-Karaköy arasındaki Hristos Kilisesi'nin yıktırılmasına Patrikhane'nin karşı çıkması yersiz bulunmuştur çünkü yollar ve meydanlar açılmasına onlarca cami feda edildikten sonra ilk kez bir kilisenin yıkılması söz konusudur. Cami yapımları ve onarımlarıyla övünmeye alışık olan iktidar bu vesileyle imar işlemleri sırasında yıkılan cami sayısının 46 olduğunu açıklamıştır (CUMHURİYET, 11 Mayıs 1958, s.1). Ünsal'a göre, "... Tezyinatsız ve küçük ölçekteki yapıları eski eser saymayan ve asfalt yol kenarına layık görmeyen zihniyet", aralarında Mimar Sinan eserleri de bulunan birçok yapıyı yıktırmıştır (ÜNSAL, 1969, s.40).

Yalnızca imar hareketinin ilk yılında Fatih dönemi eseri on cami yıktırılmıştır (SAYAR, 1957a, s.11). 1951'de onarılan Mimar Sinan'ın Kazasker Camisi, Millet Caddesi üzerinde kalacak sanılarak yıktırılmıştır. Oysa yol güzergahı dışında kaldığı anlaşılarak arsası şahıslara satılmış, yerine sonradan apartmanlar yapılmıştır (ÜNSAL, 1969, s.13). Anıtlar Yüksek Kurulu'nca nakline karar verilen Selçuk Hatun Camisi yok edilmiş, yerine aynı hizada yeni ve daha büyük bir cami halkın yardımlarıyla inşa edilmiştir (ÜNSAL, 1969, s.15). Onaltıncı yüzyıla ait Şirmend Çavuş Camisi ve Türbesi, kurul kararına uyularak taşınmıştır (ÜNSAL, 1969, s.15-16). Milli Eğitim Bakanlığı'nın anıt fişlerine göre korunması gereken 1479 tarihli Çakırağa Camisi de yine Millet Caddesi açılırken yıktırılmış, sonradan yerine çayhane yapılmıştır (ÜNSAL, 1969, s.18). Yol açılmasının gerekliliği bir yana, plansız yapılan yıkımlar kimi zaman yol güzergahı üzerinde bile olmayan tarihsel yapıların boş yere yok edilmesine neden olmuştur. "Şehrin mimari ve tarihi hüviyetinin ortadan silinip süpürülmesi bahasına geniş bir cadde elde etmek bir gaye midir? ... Belediye İstanbulu sanki tarih, arkeoloji ile alakası olmayan yeni bir şehir imiş gibi, pervasızca yıkmakta ve kazmaktadır" (SAYAR, 1957b, s.50).

Yıkımlarda kullanılan kaba yöntemler de tarihsel yapılara dolaylı olarak zarar vermiştir. Eminönü-Tahtakale arasında yıkımlar için dinamit kullanılması sonucunda Rüstem Paşa Camisi hasar görmüş, çinileri dökülmüş ve camları kırılmıştır (CUMHURİYET, 2 Ağustos 1957, s.1). Gazeteci Varoğlu, tarihsel bir kentte “kazma sallarken” daha özenli olunması gerektiği konusunda çarpıcı bir uyarı yapmıştır: “haşarı mahalle çocuğu bile sağına soluna bakmadan sokakta mantar tabancası patlatmaz” (CUMHURİYET, 3 Ağustos 1957, s.2). Sonradan Rüstem Paşa Camisi’nin çevresinin açılmasından vazgeçilmiş, “mistik havasına uyularak, etrafı evler ve dükkanlarla kuşatılmış olarak” bırakılmasına karar verilmiştir (CUMHURİYET, 6 Kasım 1958, s.1).

Yapılan yıkımlar, cami onarımları ile maskelenmeye çalışılmıştır. Sık sık istimlak, yıkım ve imar alanlarında incelemeler yapan Menderes, onarılmakta olan camileri de gezmeye özen göstermiştir. Böylece eski eserlerin yıkıcısı değil, koruyucusu kimliğine bürünmek istemiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü yedi yılda 33,5 milyon lira harcayarak 1000’den fazla cami ve diğer anıtın onarımını yaptığını açıklamıştır. İstanbul’daki 22 selatin camisi ilk kez bütün olarak ele alınarak tümü onarılmıştır. Bunlara ek olarak Rüstem Paşa, Kılıçali Paşa, Edirnekapı Mihrimah, Molla Çelebi, Atikali, Topkapı Ahmed Paşa, Mesih Paşa, Balipaşa, Nişancı Mehmed Paşa, Davud Paşa, Ayazma, Rumi Mehmed Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Firuzağa, Sokollu, Kemankaş Mustafa Paşa, Haseki, İvazefendi, Hadım İbrahim Paşa, İshakpaşa, Hacıevhad Cami’lerinin de onarımları yapılmıştır (CUMHURİYET, 22 Ağustos 1957, s.2). 1950’de Ülgen’in Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne geçmesiyle orada güçlü bir kadro oluştuğu söylene de, uzman yokluğundan dolayı sıkıntı çekilmiştir (TAYLA, 1982, s.41; CUMHURİYET, 3 Ocak 1957, s.3). Şehsuvaroğlu, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nü imar çalışmaları içinde kendine düşen görevi en iyi başaran kuruluş olarak değerlendirmiş, kadrosunu nitelikli elemanlarla destekleyerek gösterdiği “benzersiz gayreti” övmüştür (CUMHURİYET, 26 Aralık 1958, s.2).

Ancak kısa sürede yapılan onarımların niceliği, yapılan işlerin niteliği konusunda kuşku uyandırmaktadır. Şehsuvaroğlu, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün onarımlarını

övdüğü yazısında “... Restorasyon devrimizde bir ilim halini almış, eskiyi, üstünden zamanların izini almadan ihya etmek bugünkü eski eser mimarimizin başlıca meselesi olmuştur” diyerek, onarımları değerlendirme ölçütleri konusunda bazı ipuçları vermiştir. Oysa Süleymaniye Camisi’nde yapılan onarım sırasında “tarihi kıymetinin zedelendiği”, eski durumunun korunması gerekirken ve asırların “çehresinde bıraktığı gri rengi kazımak büyük bir hata ve suç” iken, cephesinin tümüyle taraklandığı ortaya çıkmıştır (CUMHURİYET, 4 Ağustos 1960, s.1). Caminin restorasyonunda yapılan “mali, ilmi, teknik ve estetik ihmal ve hatalar” DP iktidardan düşürüldükten sonra incelenerek, Vakıflar genel müdürü ve emanet komisyonu üyelerine işten el çektirilmiştir (CUMHURİYET, 1 Kasım 1960, s.3). Şehsuvaroğlu da önceleri övdüğü onarımları sonraki yıllarda eleştirmiştir: “İstanbul’un son imarında ... eski eser yalnız büyük camiler sayılmış, onların restorasyonunda da hatalar yapılmıştı” (CUMHURİYET, 3 Mayıs 1961, s.2).

Koruma konusunda başka bir kuramsal tartışma da Va-Nu’nun Cumhuriyet Gazetesi’ndeki sütununda yer almıştır. Türkiye Anıtlarının Korunmasına ve Onarılmasına Yardım Derneği’nin kuruluşunun üzerinden geçen on yıl boyunca yaklaşık 300 anıtı kurtardığı bu sütunda yer almıştır (CUMHURİYET, 12 Kasım 1956, s.2). Eldem, dernek çalışmalarını olumlu bulmakla birlikte, Üsküdar’daki Süleyman Paşa Camisi’nin özelliği olan ahşap bölümlerin onarım sırasında yok edilmesini eleştirmiştir: “... mesele yalnız gelişigüzel tamir etmek değil, tamir ederken mimarlık ve bediiyat kaidelerine riayettir” (CUMHURİYET, 14 Kasım 1956, s.2). Eski Müze Müdürü Ali Sami Boyar, onarımlarda belge olmadığı durumlarda “kalıntılara itaat etmenin garabetlere sebebiyet verdiği vakidir” diyerek tartışmaya katılmıştır. Verdiği örnek, Laleli Camisi duvarında eski onarım sırasında yapılan hatanın özgün durumu sanılarak, yanlışın yeni onarımda da yinelenmesidir (CUMHURİYET, 18 Kasım 1956, s.2). Dernek Başkanı M. Yalçın ise Eldem’e yanıtında Süleyman Paşa Camisi’nin son cemaat yeri üzerinde eklenti olan ahşap odaların aslına uyulmak için kaldırıldığını açıklamıştır. Va-Nu’nun yorumuna göre ise, her eklenti “kusur teşkil etmeyebilir, bilakis kıymeti arttırabilir, hatta

restorasyoncunun ilk mübdden [yaratıcı] baskın çıktığı görülmüştür”
(CUMHURİYET, 24 Kasım 1956, s.2).

Simkeşhane, Hasan Paşa Hanı ve Beyazıt Hamamı:

Beyazıt Meydanı’nın yeniden düzenlenmesi ve çevresindeki tarihsel yapıların değerlendirilmesi imar sırasında en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. 1923’te Haydar Bey zamanında yapılan havuzun kaldırılarak meydanın yeniden biçimlendirilmesi istenmiştir. 1956’dan 1960’a kadar sürekli değişen kararlarla dört kez yükseltip alçaltılan, sonunda düzenlenmeden kalan meydan, SAYAR (1958, s.53) için Menderes imarının gelişigüzeliliğinin bir göstergesidir: “Bayezit şehircilik tatbikatı, plan ve projersizliğin, methodsuzluğun, idarecilerin ihtisasa müdahalesinin müşahhas bir timsalidir”.

Henüz imar hareketi başlamadan önce, Ordu Caddesi’nin genişletilmesi için Beyazıt Hamamı’nın yıktırılması gündeme gelmiştir. Yolun karşı tarafındaki Simkeşhane ve Hasan Paşa Hanı ile hamam arasındaki uzaklığın trafik için elverişsiz olması, uzun tartışmalara neden olmuştur. O sıralarda deri deposu olarak kullanılan, harap durumunun yanı sıra, kötü kokular yayarak köhneliği ve geriliği simgeleyen hamamın yıktırılmasından yana olanlar, Patrona Halil Hamamı adını kullanarak yapıyı kötülemişlerdir (CUMHURİYET, 9 Nisan 1957, s.2). Gökay, “yolu işgal eden” Patrona Halil Hamamı’nın yıktırılmayışını gazetecilere şikayet etmiştir (CUMHURİYET, 29 Nisan 1954, s.6). Belediye mühendisleri hamam için maili inhidam raporu vermişlerdir (ÜNSAL, 1969, s.36). Va-Nu’ya göre “eski eserleri eski yerlerinde muhafazaya çalışmak bu gelişme ve genişleme çağında abes bir iş olur”, maketler ve taşınacak eserlerle bir açık hava müzesi oluşturulması daha uygundur (CUMHURİYET, 24 Kasım 1956, s.2).

İmar sorumluluğunu üstlenenlerin İstanbul’un tarihsel değerlerini yüceltmeyi vaat ettiklerini anımsatan Çavlı ise, hamamın temizlenip, ayıklanıp, onarıldıktan sonra “eski asaletini bulacağını” savunmuştur (CUMHURİYET, 9 Nisan 1957, s.2). Mimarlar Odası İstanbul Şubesi, gazetede yayınlanan bir ilanla görüşlerini

açıklamıştır: Beyazıt Meydanı'nı çevreleyen eserlerin oluşturduğu bütünlük bozulmamalıdır. Eski eserleri yıkarak yolların genişletilmesi trafik için geçici bir çözümdür. Bu tutumun sürmesi durumunda “kültür ve mimarlık bakımından kayıplarımız pek vahim olacaktır” (CUMHURİYET, 9 Mart 1956, s.3).

Belediyenin önerisi, hamamı korumak amacıyla Simkeşhane'nin ön cephesinin 12 metre geriye çekilmesidir. Anıtlar Yüksek Kurulu da bu doğrultuda bir karar almıştır (CUMHURİYET, 30 Mart 1956, s.1). Ancak yolun 30 metre genişliğinde tasarlanması bu çözümü yetersiz bırakmıştır. 30 mimar ve şehirci yayınladıkları bir kitapçıkla, trafiğin geliş ve gidiş yönlerinin birbirinden ayrılmasını, ortada bırakılacak yeşil alanın içinde Simkeşhane ile Hasan Paşa Hanı'nın korunmasını önermişlerdir. Bundan önce iki kez genişletilen Divanyolu'nun çevresindeki birçok eski eserin yitirildiğine de dikkat çeken meslek adamları, arkadan ikinci bir yol açılmasını en mantıklı çözüm yolu olarak sunmuşlardır (SAYAR, 1956a, s.50). Bu öneri de pahalı bulunmuştur. Sonunda belediye, kurul kararına karşın, her iki yapıyı avlularının hizasından yıkmış ve yarım bırakmıştır (ÜNSAL, 1969, s.31, 34). Yapıların maily inhidam oldukları gerekçesine dayandırılan yıkım, iş makineleri kullanılmasına karşın zorlukla gerçekleştirilmiştir.

Rumelihisarı:

Rumelihisarı'nın onarımı 500. fetih yıldönümü dolayısıyla gündeme gelmiş fakat, tasarlanan diğer etkinlikler gibi, gerçekleşmemiştir. 1950'lerin ikinci yarısında İstanbul Menderes'in denetiminde değişirken, Rumelihisarı Bayar'ın gözetiminde, özel bir ilgi ve özenle onarılmıştır. Müzeye dönüştürülen yapı, fethin 505. yıldönümünde açılmıştır (CUMHURİYET, 30 Mayıs 1958, s.1). Dönemin diğer onarımları gibi yüzeysel bir iş yapılmamış, çalışma önceleri beklendiği gibi üç ay yerine üç yıl sürmüştür. Mimar Selma Emler ve Cahide Tamer, uygulamanın yenileştirme değil, “devrinin karakterini bozmadan ... bugünkü hali sağlamlaştırma” olduğunu vurgulamışlardır. Bu amaçla, yapının kendi taşları taraklanmadan yerinde bırakılmış, aralarından uygun olanı seçilmek üzere 30 çeşit harç hazırlanmıştır. Aynı nedenle burçların külahları yapılmamıştır (CUMHURİYET, 26 Haziran 1955, s.5).

Onarımın tartışılan noktası, duvarların içindeki evlerin kaldırılmasıdır. Uzmanlar çalışmaya başlamadan önce “yıkıtırılıveren” 23 yapı arasında tarihsel değeri olanların bulunduğu sonradan düşünülmüştür (CUMHURİYET, 26 Haziran 1955, s.5).

Tamer, eğer yıkılmamış olsalar, aralarında “şöyle biraz karakteri olan, vasfı olan evleri” yerinde bırakmayı yeğleyeceğini yıllar sonra yapılan bir söyleşide dile getirmiştir (TAMER, 1995, s.97). Gabriel, daha onarım tamamlanmadan, kullanılan “salim usulü” övmüştür. Önceleri karşı çıktığı evlerin yıkımını bile sonradan isabetli bulmuştur (CUMHURİYET, 27 Temmuz 1956, s.1).

6.2.2. Geleneksel kent dokusunun durumu

Düz ve geniş caddelerin açılması, meydanların genişletilmesi, anıtsal yapıların çevrelerinin temizlenmesi sırasında gösterişsiz anıtlarla birlikte, tarihsel dokuyu oluşturan dar sokakların ve ahşap konutların önemli bir bölümü de yok edilmiştir. Eski Yapı ve Yollar Kanunu’nda olduğu gibi, yeni İmar Kanunu’nda da yapı yüksekliklerinin sokak genişliğine göre belirlenmesi, yeni açılan caddelerin üzerinde çok katlı yapıların inşa edilmesine olanak sağlamıştır. Örneğin, Vatan Caddesi açıldıktan sonra çevresindeki arsaların parselasyonu yapılmış, satışa çıkarılan arsalarda büyük binalar inşa edilmesi tasarlanmıştır (CUMHURİYET, 30 Temmuz 1957, s.1; 4 Mart 1958, s.1). İstimlak edilen alanlardan yollar geçirildikten sonra kalan bölümlerin imara açılması, harcanan paraları fazlasıyla geri ödeyecek bir kaynak olarak sunulmuştur (CUMHURİYET, 27 Şubat 1958, s.1). Böylece istimlaklerin doğrudan yok ettiği konut alanlarına ek olarak, yeni tanınan imar haklarının getirdiği ölçek de geleneksel dokuyu tehdit eden bir başka unsur olmuştur.

1957’de Eyüp’ün imarı için mimar Vasfi Egeli yönetiminde bir büro kurulmuştur. Amaç, Eyüp’ün ikinci bir Kabe durumuna getirilmesidir. Dinsel anıtların yoğunluğu ile öne çıkan Eyüp için hazırlanan öneri 1958’de belediye meclisi tarafından onaylanmıştır. Yeni imar tasarısına göre Eyüp trafikten arındırılacak, 180 metrelik bir tünelle üçüncü köprüye bağlanacaktır (CUMHURİYET, 28 Şubat 1958, s.1). İstanbul’daki diğer büyük anıtlar tek tek onarılıp yeşil alanlar ve meydanlarla

çevrelenirken, Eyüp'ün bütünlük içinde ele alınmış olması, uygulanmamış olsa da, farklı bir yaklaşımı sergilemektedir.

Şehsuvaroğlu'na göre, daha imar hareketi başlamadan önce bile ahşap kent yok olmuştur. “Ondokuzuncu asırdan kalmış bir Türk sokağı bulmak mümkün değildir ... Abideler, hatta kalabilmiş eski evler” saptanıp sınıflandırılmalı, korunmaları tartışma konusu yapılmamalı, “yol mühendisleri cetvellerini bu binaların civarından uzaklaştırmalıdır” (CUMHURİYET, 18 Aralık 1955, s.5). Bedri Rahmi, “tepeden tırnağa betona bulan” kentte yüzlerce kilometrekare gökyüzünü ve denizi, yüzlerce minareyi, binlerce ağacı örten yeni yapıları, “hengameler, kabus künbetleri” olarak adlandırmıştır (CUMHURİYET, 19 Aralık 1955, s.2).

İmar sırasında yalnızca Boğaziçi'nin kimliğinin korunması düşünülmüştür. Rumeli yakasında sahil yolu açılırken, “Boğaz'ın karakteristik yollarına” dokunulmayacak, İstinye-Yeniköy arasındaki bahçeli köşkler olduğu gibi korunacak, Büyükdere'de ahşap yapılar onarılacak, Sarıyer-Yenimahalle arasındaki 8 metre yol genişletilmeyecek ve Kavak'ın balıkçı mahalleleri yerinde bırakılacaktır (CUMHURİYET, 2 Eylül 1957, s.1). Ayrıca belediye, “yalnız Boğaz'a mahsus olmak üzere” bazı imar kararları almıştır. Boğaziçi'nin “tarihi ve mimari kıymetini bozmamak için” yalnız ahşap yapı yapılmasına ve kıyıda olanların denizin üzerine taşmasına izin verilecektir (CUMHURİYET, 11 Mart 1959, s.1).

6.2.3. Yeşil alanların durumu

Korular, 1940'larda belediye tarafından kamulaştırılarak koruma altına alınırken, 1950'lerde imara açılmalarına izin verilmiştir. Kent toprağı üzerindeki değer artışlarından bireysel kazanç sağlanmasını “plan tadilleri hırsızlığı” olarak adlandıran Falih Rıfkı'ya göre, İstanbul'da bir yeri yeşil saha olmaktan çıkarmak, hemen zengin olmak demektir (CUMHURİYET, 26 Kasım 1950, s.2). Boğaziçi'ndeki koruların içinde ağaçlar kesilerek betonarme apartmanlar yapılması süreci bu yıllarda başlamıştır. 22 konuttan oluşan bir kooperatifin yaptıracığı inşaatı durduran Gökay

görevden ayrıldıktan sonra inşaat sürdürölmüş, belediye bazı parsellere 3.5 kat için ruhsat vermiştir (CUMHURİYET, 5 Haziran 1958, s.1).

BÖLÜM 7

1960-1973 ARASINDA KORUMA

Vaadettiği liberal düzenden giderek uzaklaşarak baskıcılığa ve keyfilığe başvuran Demokrat Parti'nin yönetimi 1960 ihtilali ile sona ermiştir. 1960'lar, yeni anayasanın sağladığı özgürlük ortamında toplumsal sorunların öne çıktığı bir sorgulama, eleştirme ve tartışma dönemi olmuştur. DP'nin planlamayı devletçilikle özdeşleştirerek dışlayan tavrına karşılık, bu dönemde kıt kaynakların akılcı ve planlı bir biçimde kullanılmasıyla hızlı kalkınma sağlanması amaçlanmıştır. 1960'ta kurulan Devlet Planlama Teşkilatı ve 1963'te yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı bu tercihin ürünleridir. Kalkınmada sosyal adalet öncelik kazanmış, grev ve toplu sözleşme hakları verilmiştir. Toplumun demokratikleşme ve siyasallaşma eğilimleri doğrultusunda farklı kesimlerin örgütlenmesi de bu yıllarda gerçekleşmiştir, 1967'de DİSK'in, 1971'de TÜSİAD'ın kurulması gibi.

Özel sektörün güçlenmesiyle 1960'larda ithal ikamesine dayalı sanayileşme ivme kazanmış, 1973'te sanayinin ulusal gelire katkısı ilk kez tarımı geçmiştir. Hem işçi sınıfının, hem de sanayi burjuvazisinin oluşumu bu yıllara rastlamaktadır. Geçmiş dönemlere göre refahın daha eşitlikle paylaştırılması sonucunda yeni tüketim alışkanlıkları köylere kadar yayılmıştır. Kırsal toplumun tarıma dayalı, kendine yeterli ekonomik düzeninden, kentsel toplumun tüketimci ve anamalcı ekonomisine geçiş hızlanmıştır. Sanayileşmeye koşut olarak kentleşme de sürmüştür. Böylelikle 1950'lerde köylerden kentlere göçle başlayan ülke içinde yer değiştirme ve bütünleşme, kentsel kültürle kırsal kültürü karşı karşıya getirmiştir.

Sanayileşme atılımına karşın birikimlerin önemli bir bölümü toprağa yatırılmayı sürdürmüştür. Yurt dışında çalışan işçilerin de birikimlerini Anadolu kentlerinde

arsa ve konut satın alarak değerlendirmeyi seçmeleri sonucunda arsa fiyatlarında büyük artışlar olmuş, ömrünü doldurmamış yapılar yıkılarak yerlerine daha çok katlı yapılar inşa edilmiştir (MİMARLAR ODASI, 1973, s.3). Arsa ve konut ticaretiyle uğraşanların çıkarları doğrultusunda yönlendirilen, toplumsal kayıp ve kazançları gözetmeyen kent yenilemeleri sırasında eski yapıların ve kent parçalarının direnmesi giderek güçleşmiştir.

Türkiye’de mimarlık alanında sağlanmış olan birikim ve örgütlenme düzeyi, meslek konularının toplum sorunlarıyla birlikte irdelendiği bir düşün ortamı yaratmıştır. Siyasallaşan toplum örgütlerinden biri olan Mimarlar Odası, biçime ilişkin tartışmalardan uzaklaşarak, sanayileşme ve kentleşmenin fiziksel çevrede yarattığı açmazlara eğilmiştir. Mimarlar, 1950’lerde sorgulamaksızın sürdürdükleri biçim aktarmacılığının dışında arayışlara yönelmişlerdir. 1960’lar, mimarlıkta çoğulculuk dönemidir. Batı’da Uluslararası Biçem’in dik açılı soyut estetiğinin eleştirisinden türeyen Organik Mimari, Yeni Brutalizm gibi akımların parçalanmış kütleleri, organik biçimleri ve çıplak beton kullanımı Türkiye’ye de yansımıştır. Ayrıca, yine Uluslararası Biçem’in tarihi ve çevreyi yadsıyan tavrına tepki olarak gelişen Yeni Yöreselcilik, kültürel kimlik ve çevreye uyum sorunlarını mimarlığın gündemine taşımıştır. Mimarlığın yerellik, geleneksellik ve tarihsellik boyutlarının irdelenmesi kapsamında, tarihsel çevrenin korunması da yer almıştır.

1961 Anayasası, halka sağlıklı bir yaşam çevresi ve konut sunulmasının yanı sıra, tarihsel yapıların korunmasını da devletin görev ve sorumlulukları arasında saymaktadır. Anayasanın 50. maddesi’ne göre, “devlet tarih ve kültür değeri olan eser ve anıtların korunmasını sağlar”. Ancak, anayasa güvencesine alınan tarihsel yapıların korunmasının dayanağı olacak çağdaş yasal düzenleme ancak 1973 yılında gerçekleşebilmiştir. 1968’de TBMM’ne gönderilen yeni yasa taslağı, uzun süre tasarı olarak kalmıştır (CUMHURİYET, 9 Şubat 1968, s.5).

1960’ların başlarında onarım konusunda eleştirel yaklaşımlar ve kuramsal arayışlar ortaya çıkmıştır. Geçmiş yıllarda yıkımla koruma arasındaki basit seçime

indirgenmiş olan değerlendirmeler, onarımların niteliğinin sorgulandığı bir tartışma düzlemine taşınmıştır. Özellikle arkeolojik kalıntıların onarımında estetik bütünlükle belgesel doğruluk arasında yaşanan ikilem, eleştirel bakışın gelişmesine yol açmış, tercihleri yönlendirecek bilimsel yöntemlere gereksinim duyulmuştur.

Şehsuvaroğlu, “binayı ilk yapıldığı şekle getirmek” anlayışını sorgulamıştır.

Topkapı Sarayı onarımları sırasında Kubbealtı’nın barok bezemelerinin kaldırılıp, yerine haremden getirilen onaltıncı yüzyıl çinilerinin koyulmasını eleştirirken, tarihsel yapılara sonradan yapılan eklerin onarımlar sırasında kaldırılmasını yererek, eklerin de tarihleri olduğunu, “bütün geçmiş devirlerin ilavelerini bir tarihi yadigar ve bir devir anlayışı olarak muhafaza etmek” gerektiğini savunmuştur

(CUMHURİYET, 3 Mayıs 1961, s.2). Efes Müzesi Müdürü Musa Baran, aslına benzeterek onarım yapmak ile farklı malzeme kullanarak onarımı ayırdetmek arasında ikincisini yeğlediğini “... eski eserlerin tarihçilere karşı sorumluluğu vardır” diye açıklamaktadır. Eski eser olduğu gibi kalmalıdır. Yıkılma ya da bozulma tehlikesi olduğunda en basit önlemler alınmalıdır. Yalnızca yerinden düşmüş parçalar yerine koyulmalıdır. Fazla yenilemeden kaçınmalıdır, “... Gönül isterki zaman onunla [eserle] birlikte görünsün. Tarihin istediği de bu değilmi zaten?” (BARAN, 1962, s.120). Öte yandan, tarihsel yapılara yaklaşımda yeni yapıların inşasından fark gözetmeyen tavırlar da sürmüştür. Örneğin yeni yapılar için düzenlenen yarışmalar gibi, tarihsel yapıların onarım ve yeniden kullanım projelerinin de yarışmalarla elde edilmesi önerilmiştir (GERÇEK, 1966, s.15). Edirne’de Selimiye Camisi’nin çevre düzenlemesi 1965’te böyle bir yarışmada ele alınmıştır (T. AKÇURA ve ÇAPAR, 1973, s.9).

1967’de ICOMOS, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi, Türkiye Ulusal Komitesi kurulmuştur. Uluslararası düzeyde etkinliği ile koruma ve onarımlarda uygulanacak ortak ilkeleri ve ölçütleri belirleyen Venedik Tüzüğü (1964), Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 24 Eylül 1967’de aldığı 3674 sayılı kararla onaylanarak Türkiye’de de hukuksal geçerlilik kazanmıştır (ERDER,1975, s.293). Öte yandan, tarihsel yapılara ulusalcılık bakış açısıyla yaklaşan Ayverdi’ye göre, Rumelihisarı içinde, yalnız

minaresi ve temel duvarları ayakta kalmış olan caminin “ihya edilmemiş”, yani yeniden inşa edilmemiş, olmasının nedeni “bizden olmayan kozmopolitliğin tahlisiye simidi ... mel’un Venedik kararlarıdır ... Beynelmilel düşünce ile Türk abidesine dokunulamaz” (AYVERDİ, 1985, s.105). Venedik Tüzüğü’nün belirlediği kuramsal çerçeve akademik çevrelerde kabul görmüş olmakla birlikte, bu ilkelerin uygulamaları yönlendirdiğini söylemek güçtür. Ayverdi’nin suçlaması da içerik olarak yanlış olmasının yanı sıra, Venedik Tüzüğü’ne sahip olmadığı bir etkinliği yakıştırmaktadır.

Bu dönemde mimarlığa ilişkin süreli yayınlarda koruma konusu giderek daha sık ve kapsamlı olarak irdelenmiştir. Özellikle *Vakıflar Dergisi*, koruma ilkeleri ve kurallarına değinen makalelere yer vermiştir. 1962’de Kuban’ın “Restorasyon Kriterleri ve ‘Carta del Restauro’” başlıklı makalesinin ardından, 1968’de Erder’in “Venedik Tüzüğü’ Uluslararası Tarihi Anıtları Onarım Kuralları” adlı tanıtım yazısı yayınlanmıştır. 1970’de yine Kuban “Modern Restorasyon İlkeleri Üzerine Yorumlar” başlıklı makalesinde, tahrip edici tamirlerden, bilimsel araştırmalara dayanan onarımlara geçilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır (s.9). *Mimarlık* ise 1972’de “Boğaziçi Korunabilir mi?” ve 1973’te “Tarihsel Çevre Korunması” başlıklı özel sayılar çıkarmıştır.

1967’de açılan Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, özel bir eğitim almadan tarihsel yapıların onarımlarıyla uğraşan mimarlar için bir eğitim ve araştırma yeri olarak düşünülmüştür. “... bütün gayret ve kuvvetlerini sağduyu ile tecrübeden almakta olan” onarımcıların, en azından mimarlık tarihi ve biçim özellikleri konusundaki eksikliklerini burada tamamlayabilmeleri istenmiştir (E. YÜCEL, 1967, s.116). Tarihsel yapılara yapılacak müdahalelerin sıradan onarımlar olmaktan çıkarak, bilimsel bir yaklaşımı gerektirmesi, bu konularda uzmanlaşmış mimarların yetiştirilmesini gündeme getirmiştir. 1966’da Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’nde restorasyon konulu ilk lisansüstü eğitim programı başlatılmıştır (A. YAVUZ, 1994, s.39-41). Amaç, kuramsal ve teknik donanımlı uzman mimarlar yetiştirerek, farklı meslek dallarından kişilerin onarıma katkılarını

yönetmelerini ve denetlemelerini sağlamaktır. Proje derslerinde Venedik Tüzüğü'nü esas alan program, özellikle Türkiye'nin ve Orta Doğu ülkelerinin sorunlarına yönelik olarak tasarlanmıştır (ÖZDURAL ve ÜSTÜNKÖK, 1972, s.74). 1973'te İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü kurulmuş, daha sonra birçok üniversitenin mimarlık fakültesinde lisansüstü restorasyon eğitimi yapılmaya başlanmıştır.

İmar Kanunu'nun bazı hükümlerini değiştiren 20 Temmuz 1972 tarihli ve 1605 sayılı yasanın ek 6. maddesi, tarihsel yapıların yanı sıra, "bunlarla bir bütünlük teşkil etmek üzere muhafazası gerekli çeşme, eski sokak ve meydancıkların muhafazasına dair esasların" Anıtlar Yüksek Kurulu'nun görüşü alınarak, ilgili bakanlıklarca saptanmasını, bakım ve onarımları mülk sahiplerince sağlanmadığı durumda kamulaştırılarak korunmalarını öngörmüştür (GERAY, 1972, s.63). Bu yasal düzenleme, anıtların çevreleriyle birlikte korunması yönünde bir adım olmuştur.

25 Nisan 1973'te yürürlüğe giren 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu, korumayı tek yapı ölçeğinden çevre boyutuna taşımıştır. Arkeolojik, tarihsel ve doğal sit kavramlarını içeren yasanın yürürlüğe girmesinden sonraki on yıl boyunca Anıtlar Yüksek Kurulu 417 sit alanında 3442 anıtsal yapı ile 6815 sivil mimarlık örneğini tescil etmiştir (AHUNBAY, 1996, s.136). Kentsel sitlerin yasa kapsamına girip girmediği tartışmaları ise Danıştay'ın olumlu kararıyla son bulmuştur (O. ALSAÇ, 1985, s.35). Böylelikle, Tanzimat döneminden beri sürmekte olan anıtların çevrelerinden soyutlanmış nesneler olarak korunması yerine, kendi bağlamları içinde saklanması ilkesi benimsenmiştir. Kentlerin dokusunu oluşturan mahalle mescitleri, hamamlar, çeşmeler gibi kamu yapılarıyla geleneksel konutların da anıtlar gibi korunmaya değer oldukları onaylanmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimindeki yaklaşık 3500 yapının onarımı için 600 milyon liralık kaynak gerektiği hesaplanmıştır. Birinci Beş Yıllık Plan'a göre, her yıl 20 milyon lira sarfedilerek, beş yılda 543 anıtın onarımı tasarlanmıştır. Plana

uyularak, 1963'te 17 milyon lira ile 175 yapı, 1964'te 17.5 milyon lira ile 137 yapı onarılmıştır (VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 1965, s.2).

1960'larda tarihsel çevrenin turizmle ilişkisi keşfedilmiştir. Anıtların, hatta eski kent parçalarının korunması, taşıdıkları farkedilen ekonomik değer bağlamında ele alınmıştır. Batı'dan gelmesi istenen ve beklenen turistlerin, yine Batı'dan aktarılan koruma etkinliğinin müşterisi olarak görülmeleri kendi içinde tutarlı bir yaklaşımdır. Çelişki, Türkiye'nin kendi kültürel mirasını batılılar için korumak durumunda kalmasındadır. DPT, beş yıllık planların ve yıllık programların turizmin gelişmesine ayrılan bölümlerinde tarihsel yapıların bakım ve onarımına yer vermiştir. 1964/405 ve 1965/272 sayılı plan kararları, bu konudaki öncelikleri yansıtmaktadır: "eski eserlerin kültür ve turizm faaliyetlerinde daha yararlı olabilmesi için" önlemler alınacaktır. Turizm, tarihsel çevrenin korunmasına katkıda bulunacak bir etkinlik olarak görülmek yerine, eski eserlerin turizmin gelişmesine hizmet etmesi beklenmektedir. Eski Eserler Kanunu'nun çıkarılması bile turizmin gereksinimleriyle bağlantılı olarak gündeme gelmiştir. 1967 yılına ait 344 sayılı plan kararına göre, "... artan ulaşım imkanları ve turizm faaliyetleri, eski eserlerin korunması konusunda yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, bugünün ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte hazırladığı Eski Eserler Kanun tasarısı kısa sürede kanunlaşacaktır" (MADRAN ve ÖZGÖNÜL, 1982, s.295-297).

DPT'nin 1965/204 ve 1966/524 sayılı plan kararları, köşk, kervansaray, medrese gibi tarihsel yapıların turistler için konaklama tesisi olarak "kullanılma ve değiştirilme" olanaklarının araştırılmasını, bunların doğrudan Vakıflar İdaresi tarafından, ya da özel sektör eliyle işletilmelerini öngörmüştür (MADRAN ve ÖZGÖNÜL, 1982, s.300). 1964'te Kuşadası'ndaki Öküz Mehmet Paşa Hanı'nın, 1967'de Edirne'deki Rüstem Paşa Hanı'nın otele dönüştürülmeleri bu doğrultuda yapılmış uygulamalardır (TUNÇER, 1970a ve 1970b, s.70-79). Anıtlar Yüksek Kurulu, 12 Şubat 1972'de kervansarayların yeni işlev verilerek kullanılmaları için karar almıştır (AKOZAN, 1977, s.43). Vakıflar genel müdürüne göre, kervansarayların turizm hizmetinde

kullanılmaları ile “hem eser özgün durumu ile bakımlı olarak muhafaza edilmekte, hem gelen turistler Türk’ün eski medeniyeti ve sosyal seviyesini görmektedir” (BERKOL, 1973, s.350).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın turizmin gelişmesi bölümünde tarihsel yapıların bakım ve onarımları için 125 milyon lira ayrılmıştır. Uzmanlaşma ve örgütlenme açısından hazırlıksız olan Türkiye’de, turistik kullanım amaçlı koruma çalışmalarına kaynak ayrılması eleştiri konusu olmuştur. Erder’e göre kaynaklar küçük bir mimar grubunun denetiminde, yetkin olmayan uygulamaları üstlenen yüklenicilere aktarılmıştır. “Turistik değer, anıtları günün konusu haline getirmiş, bunların onarımı ve bakımı bu değer içinde düşünülmüş ve bu iş için özel yatırımlara başlanmıştır ... bu yatırımların zorladığı gelişme yurdumuzda zamansız ve hatta zararlı olmuştur diyebiliriz” (ERDER, 1966, s.24). KUBAN (1967, s.74), “kültürel değerlerin ekonomik değerlerden önde geldiği durumlar olduğunu” belediyelerin kabul etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle geleneksel konutların ve kent parçalarının turizm amaçlı kullanımında göz önünde tutulması gereken konu “turizmin onları kurtarmak için kullanıldığıdır” (KUBAN, 1973a, s.16). T. AKÇURA VE ÇAPAR (1973, s.10) ise, yenileşmeye özlem ve gerek duyan az gelişmiş bir ülkede eski ve sağlıklı kent parçalarının yalnızca turizm açısından işlevsel bulunmasını doğal ve kaçınılmaz bir çözüm yolu olarak değerlendirmişlerdir.

7.1. İSTANBUL’DA İMAR

Uzun yıllar boyunca, İstanbul’un boş ve harap kalan yangın alanlarının imar edilememesi tartışıldıktan sonra, bu kez de istimlaklerden sonra “mezbelelik halde kalan” sahaların güzelleştirilmesi gündeme gelmiştir (CUMHURİYET, 31 Mart 1961, s.2). Hesapsız yıkımlardan arta kalan, düzenlenmemiş boş alanlar “harabe halinde ... yerine göre çöplük, at arabası parkı, kamyon tahmil tahliye yeri” olarak bırakılmıştır (CUMHURİYET, 5 Ekim 1964, s.1). Yüksek bedeller ödenerek

yapılan imar çalışmalarına karşın kentin bakımsızlık ve yıkkınlık görüntüsünden kurtulamaması, imar edilmesi isteğini ve değişim beklentisini ayakta tutmuştur.

Piccinato'nun 1960'ın sonlarına doğru tamamladığı Geçiş Devresi Nazım Planı, daha önceki planların öngördüğü yayılarak büyüme yerine, doğu-batı yönünde doğrusal büyümeyi esas almıştır. Boğaziçi Köprüsü ve çevre yolları ile oluşacak yeni ulaşım eksenini uzantısında, Marmara kıyısı boyunca yeni konut alanları oluşturulması, ötede, İzmit, Gemlik ve Bandırma'da, sanayinin yerleşmesi planın ana kabulleridir. Sanayinin kentin dışına taşınması ile tarihsel yarımada'nın yönetim ve kültür merkezi olarak korunması düşünülmüştür (PICCINATO, 1970, s.50-53). Menderes'in tarihsel merkezde yoğunlaşan imar etkinliğine eleştiri içeren Piccinato'nun planı onaylanmamıştır fakat doğrusal gelişme daha sonra yapılan planlarda da benimsenen bir kabul olarak kalmıştır (DURANAY ve diğ., 1972, s.97).

Yeni yönetim iş başına geçer geçmez 35 mevzi imar planını iptal ederek, imar, onarım ve istimlak etkinliklerini durdurmuştur. Nazım plan tamamlanmadan hiçbir mevzii plan yapılmaması ve uygulanmaması da kararlaştırılmıştır (CUMHURİYET, 24 Temmuz 1960, s.1). İmar ve İskan bakanının açıklamasına göre, "İstanbul plan dahilinde büyüyecektir" (CUMHURİYET, 17 Kasım 1960, s.3). Yeni dönemde oluşturulan iki plan bürosunun işbirliği içinde çalışması öngörülmüştür: Tuğrul Akçura yönetiminde 1960'da kurulan İmar ve İskan Bakanlığı İstanbul Bölge Planlama Bürosu ve Turgut Cansever yönetiminde 1961 başında çalışmaya başlayan İstanbul Belediyesi İmar Planlama Müdürlüğü (TEKELİ, 1991, s.28). Piccinato'nun önerisini esas alan Geçiş Devresi Planı, asıl plan tamamlanıncaya kadar yürürlüğe koyulmuştur.

1966'da Dünya Bankası'nın katkısıyla Büyük İstanbul Nazım Plan Bürosu kurulmuştur. Nazım plan ve raporu 1971'de tamamlanmış, ayrıntılı programlama, araştırma ve planlama aşamalarına geçilmiştir. Dünya Bankası ile anlaşma 1972'de imzalanmış fakat onay 1980'e kadar ertelenmiştir (TEKELİ, 1991, s.30). Kentin

doğu yönünde büyümesini kabul eden plan, köprü ve çevre yolları için yasallık zemini hazırlamıştır.

1967-1968'de İstanbul'un imarı çerçevesinde birincil tartışma konusu, köprü ve çevre yollarının yapımı, kentin kuzeye doğru büyümesi ve Boğaziçi üzerinde yapılaşma baskısının artmasıdır. Dönemin başında plansız gelişme yadsınmış da olsa, İstanbul izinsiz yapılar, mevzii planlar, plan tadilleri ve imar aflarıyla, değişik kesimlerin çıkarları doğrultusunda büyümeyi sürdürmüştür. Mimarlar Odası başkanına göre, İstanbul nüfusunun %45'i gecekondualarda yaşamaktadır (CUMHURİYET, 9 Nisan 1967, s.2). İmar ve İskan Bakanlığı'na verilen bir rapora göre, İstanbul'daki 15 belediyenin sınırları içindeki yapıların %90'ı yasalara aykırıdır (CUMHURİYET, 3 Şubat 1973, s.1). Belirsizlik ortamında aynı parsel için üç ayrı başvuruda üç ayrı imar durumu verildiği olmuştur (CUMHURİYET, 24 Şubat 1965, s.1). Boğaziçi Köprüsü bile bütünsel bir planın parçası değildir, yalnızca çevre yollarını gösteren bir mevzii plan 1968'de onaylanmış, köprü 1973'te ulaşımına açılmıştır (TEKELİ, 1991, s.29-30).

7.2. İSTANBUL'DA KORUMA VE ONARIM

İstanbul Belediyesi İmar ve Planlama Müdürlüğü'nün çalışmaları Cansever'in görevinden ayrılmasıyla yarım kalmıştır ancak 1/5000 ölçekli Suriçi İmar Planı tamamlanarak 1964'te yürürlüğe girmiştir. Bir bölgeleme planı niteliğindeki çalışmaya göre, yapılaşmanın yoğun olmadığı, kimliğini kaybetmemiş, anıtlara oranlarını veren iskan bölgelerinin, hanlar bölgesinin, Marmara ve Haliç kıyılarının, Eyüp'ün, arkeolojik parkın, surların çevresinin korunması öngörülmüştür. Yangınlar sonrasında imar edilerek değişen iskan bölgelerinde ise bitişik düzende inşaatı izin verilmiştir. Yeni inşa edilecek yapı yükseklikleri kıyılarda 6.5 metre, diğer alanlarda 12.5 ve 15.5 metre olarak belirlenmiştir (1/5000 ÖLÇEKLİ, 1964, s.7-10). Planın uygulanmasını denetlemek üzere belediyede yeni bir müdürlük oluşturulmuştur ancak Cansever'in istifasından hemen sonra, izin verilen yapı yükseklikleri birer kat arttırılmıştır (TEKELİ, 1994, s.138). Çekirdeği 1957'de oluşan ve İmar ve Planlama

Müdürlüğü'ne bağlı olarak kurulan Eski Eser Bürosu, var olan tarihsel yapıların 1/2000 haritalara işlenmesi ve ortadan kalkanların araştırılması işini üstlenmiştir (İSTANBUL BELEDİYESİNDE, 1965, s.125-126).

Öte yandan, Büyük İstanbul Nazım Plan Bürosu'nun isteğiyle Prof. Doğan Kuban tarafından hazırlanan koruma raporu 1969'da tamamlanmıştır. Bu çalışma sırasında yapılan alan araştırmalarıyla, yaşanan tüm yangınlara ve yıkımlara karşın kimliğini ve ölçeğini koruyan kent parçaları saptanmış ve koruma yöntemleri belirlenmiştir. Tarihsel çevrede konut ve kültürel etkinlikler dışındaki işlevsel yoğunlukların dondurulması ve odak noktalarını büyük külliyelerin ve anıtların oluşturduğu alanlarda geleneksel dokuya özgü biçimlerin ya da yalnızca ölçeğin korunması raporun temel önerileri arasındadır (KUBAN, 1969b, s.107-108). Anıtlar Yüksek Kurulu, 1/5000 ölçekli Suriçi Tarihi İstanbul ve Eyüp Koruma Bölgeleri planı ve raporunu kabul etmiştir ancak kapsamlı bir koruma uygulamasından yana olmayan belediye, geçerliliği sağlayacak onayı esirgemiştir (BÜYÜK İSTANBUL, 1972, s.112).

7.2.1. Anıtların durumu

Beyazıt Meydanı ve çevresindeki anıtlar, bir önceki dönemde İstanbul'un tarihsel yapısını tahrip eden gelişmelerin simgesi olmuştur. Yeni dönemde Hürriyet Meydanı adı verilen alanın düzenlenmesi için yeniden projeler hazırlanmıştır. Kararsızlık 1960'larda da sürmüş, 1965'de meydan projesi 13. kez değişmiştir (CUMHURİYET, 16 Ocak 1961, s.1; 18 Kasım 1965, s.1). Halkın başvurularına uyularak ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile belediye arasında işbirliği yapılarak yıkımlardan arta kalan Simkeşhane, Hasan Paşa Hanı, Beyazıt Hamamı ve Teodosyus Takı'nın onarılmasına öncelik verilmiştir (CUMHURİYET, 15 Ağustos 1961, s.2). Böylelikle, yıkıcı anıtların izlerinin silinmesi umulmuştur.

İstanbul'un seçimle iş başına gelen ilk belediye başkanı olan Haşim İşçan, göreve başlarken düzenlediği basın toplantısında kentin tarihselliğinden hiç söz etmemiştir.

Yalnızca, Çırağan Sarayı'nın ve Çamlıca'nın turizm açısından önemine değinmiştir (CUMHURİYET, 19 Ocak 1964, s.1). Turizme hizmet, dönem boyunca tarihsel yapıların değerlendirilmesinde öncelikleri belirlemiştir. Verilen yeni işlevlere göre yapılan onarımlarda yapıların tarihselliği kimi zaman sakınılmış, kimi zaman simgesel ya da fiziksel olarak zedelenmesine izin verilmiştir. Mimar Sinan'ın Haseki İmaretî turistik amaçlı kullanıma göre düzenlenmiştir. Oysa külliye ait bir yapının yabancıların konaklaması için kullanılması tutucu çevrede tepkiyle karşılandığı için, yapı hizmete sokulamamıştır. Köşkler, konaklar ve yalılar da turizm amaçlı kullanımın kapsamına girmiştir. Malta ve Çadır Köşkleri “gazino ve kulüp” olmuştur (CUMHURİYET, 9 Nisan 1961, s.1). Sait Halim Paşa Yalısı kumarhaneye dönüştürülmüştür (CUMHURİYET, 28 Aralık 1967, s.1).

Topkapı Sarayı Haremi:

1854'te padişah ailesi Dolmabahçe Sarayı'na taşındıktan sonra haremdeki büyük boyutlu mekanlar ahşap eklerle bölünerek eski saraylılar tarafından kullanılmaya başlamıştır. 1961-1971 yılları arasında yapılan onarımın amaçlarından birisi, “gecekondu görünümünde olan” eklerin sökülerek özgün mekanların ilk süslemeleri ile birlikte ortaya çıkarılmasıdır. Bezemelerin tamamlanması için depolarda bulunan çiniler kullanılmış, eksik kalan parçalar Kütahya'da aslına uygun olarak yaptırılmıştır. Yeniden yaptırılma olanağı bulunmayan onaltıncı yüzyıl çinileri ve tombak ocak yaşmaklarının yerine geçici olarak alçı üzerine çini motifleri yapılmıştır. Sökülen bölmeler ve tavanlar ise Gözdeler Taşlığı altındaki tonozlu mekanda sergilenmiştir (ANHEGGER-EYÜBOĞLU, 1986, s.61).

Galata Kulesi:

Belediye, ondokuzuncu yüzyıl sonlarından başlayarak güvenlik ve uyarı işlevlerinde kullanılan Galata Kulesi'nin ve çevresinin turistik yönden ele alınarak düzenlenmesine karar vermiştir. 1964'te Anıtlar Yüksek Kurulu'nun belirlediği sınırlamalar doğrultusunda bir proje hazırlanmıştır. Kulenin dış silüetinin ve karakterinin değiştirilmemesi, yapı bünyesine zarar verilmemesi, yeni işlev verilecek halka açık alanların yalnızca üst iki katta tasarlanması ve hizmet mekanlarının küçük

boyutlarda tutulması kurulun başlıca önerileridir. (ANADOL, 1964, s.158). Kulenin onarımı ve yeniden düzenlenmesi 1967’de tamamlanmıştır. Yüklenicisine göre “şu tarihi binayı eskiliğini bozmadan onarmak 10 yeni bina yapmaktan daha zor olmuştur” (CUMHURİYET, 16 Ağustos 1967, s.1).

7.2.2. Geleneksel kent dokusunun durumu

Cansever’in yazdığı koruma raporuna göre, Türkiye’nin eski eserler konusunda başta gelen ve ivedilikle ele alınması gereken sorunu, yerel kültürün ve yaşama biçiminin küçük görülmesi sonucunda Osmanlı kent yapısının hızla değişmesi ve sivil mimarlığın yok olmasıdır. İstanbul yüzyıllar boyunca Anadolu kentlerinin izlediği bir örnek olmuştur. 1950’lerde imar adı altında tarihsel yapısının zedelenmesi ise yalnız İstanbul’un kaybı olmakla kalmamış, başka kentler için de kötü bir örnek oluşturmuştur. Bir yandan İstanbul’un tarihsel kimliğini koruyarak gelişmesini sağlarken, bir yandan da Anadolu kentleri için olumlu bir model yaratabilmek üzere İstanbul’un çeşitli kültür katmanlarına ait birkaç yapı grubunun seçilerek onarılması ve tanıtılması gereklidir. Böyle bir girişim halkın ve yöneticilerin tarihsel çevreye saygıyla yaklaşımlarını sağlayacak, bilincin uyandırılmasına yardımcı olacaktır (CANSEVER, 1962, s.173).

Kuban’a göre de, ahşap konut mimarisinden elde kalan örnekler “artistik değeri çok yüksek bir mimari geleneği tanımak için önemli tarihi belgeler olarak korunmalıdır”. İstanbul’un eski kent dokusunun kendi başına bir veri olacak nitelik ve yoğunlukta korunması olanağı ise artık yoktur, istisna oluşturan kent parçaları azdır. Ancak anıt ve külliyelerin çevresinde geleneksel ölçeğini koruyan konut alanları tarihsel bütünlüğü bozmayacak biçimde sıhhileştirilerek saklanmalıdır (KUBAN, 1969b, s.96, 107-108). Nazım planda Boğaziçi kıyı şeridi özel koruma bölgesi olarak ele alınmış, yalılar saptanmış, boş arsalar için yeni yapı koşulları belirlenmiş, Anıtlar Yüksek Kurulu’nun onayı alınmıştır (BÜYÜK İSTANBUL, 1972, s.115). Oysa, korunması gereken bir konutu ortadan kaldıranlar için yeterli bir yaptırım yoktur ve

özel mülkiyet hakları ile çatışan kurul kararlarını yerel yönetimler de desteklememektedirler (KUBAN, 1973a, s.16).

Yok olmak üzere olan bir geleneğin son örneklerinin, sınırlı da olsa, bir bütünlük içinde korunabilmesi için kaçırılmaması gereken bir fırsat söz konusudur. Oysa uygulamada çevreye tümel olarak yaklaşmak yerine, her tür konuttan seçilmiş birer örneğin korunması benimsenmiştir. Eski Eserler ve Müzeler Komitesi'nin Milli Eğitim Şurası'na sunduğu raporda bazı tarihsel köşklerin ve konutların on yıl içinde onarımı önerilmiştir: İncili Köşk, Siyavuş Paşa Köşkü, Sepetçiler Kasrı, Tekfur Sarayı, Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'na ek olarak, “şehir içinde tipik bir konak, Fener'de bir Türk yapısı ev ve Boğaz'da bir 19. yüzyıl yalısı” (CUMHURİYET, 25 Kasım 1961, s.1).

7.2.3. Yeşil alanların durumu

Nazım Plan kararlarına göre Anadolu yakasında Çamlıca tepelerinden başlayıp Yuşa Tepesi'nde biten, Rumeli yakasında Ortaköy sırtları ile başlayıp Rumeli Kavağı'na uzanan Boğaziçi peysajı tümüyle doğa koruma alanı olarak kabul edilmiştir. Bitki örtüsü, korular, ağaç türleri, tepeler, vadiler ve su yolları peysajın korunması gereken unsurlarıdır. Bazı koruların, örneğin Fethi Paşa Korusu'nun, kamulaştırılması önerilmiştir (BÜYÜK İSTANBUL, 1972, s.114). Kuban'ın raporuna göre Boğaziçi'nin korunması için özel yasal ve mali olanaklar aranmalıdır (KUBAN, 1969b, s.130).

Oysa uygulama ters yönde sürmüştür. Yeniköy'de Sait Halim Paşa Korusu, 19 evlik bir kooperatife arsa açılması için “insafsızca tahrip edilerek 500 senelik çınarlar kesilmiştir” (CUMHURİYET, 23 Haziran 1960, s.1). Korunun içinde kat kat yükselen inşaatla göz yumulmuştur (CUMHURİYET, 26 Temmuz 1962, s.2). On yıl boyunca süren benzer uygulamaların sonucunda Boğaziçi'nin taş yığınının dönüşmesi kaygı uyandırarak koruma girişimlerinin yoğunlaşmasına yol açmıştır.

BÖLÜM 8

SONUÇLAR

1930'larda başlayan ve 1960'larda tamamlanan bir sürecin sonunda, kültürel değeri olduğu onaylanan her ürünün, geçmişin bugüne ve geleceğe mirası olarak korunması üzerinde uluslararası uzlaşma sağlanmıştır. Avrupa'da gerçekleşen kuramsal gelişme, düşünsel alanda kalmayıp uygulamaları yönlendirmiştir. Türkiye'de de 1874-1973 arasında, tarihsel çevrenin korunmasına ilişkin yetki değilse de sorumluluk taşıyan bireylerin ve kurulların görüşleri, tutarlı ve yetkin bir koruma anlayışının varlığını ortaya koymaktadır. Ancak yüz yıllık süre boyunca, İstanbul'da tarihsel çevrenin değişimi gözlemlendiğinde, Batı'da olduğu gibi kapsamı giderek genişleyen tutarlı bir koruma anlayışı yerine, kuramsal çalışmalarla uygulamalar arasında giderek artan farklılık izlenmektedir. Koruma yanlısı ödünsüz bir tavır sergileyenlerin yetkinlikleri gelişirken, etkinlikleri artmamış, buna karşılık tarihsel çevrenin tahribi sürmüştür.

Düşünsel boyuttaki yetkinliğe Türkiye'nin uluslararası kararları, tüzükleri ve anlaşmaları imzalamasından ve uluslararası kuruluşlara katılmasından önce ulaşılmış olması, bu yönde gelişmenin yalnızca uluslararası katılıma bağlı olmadığını göstermektedir. Öte yandan, oldukça erken yıllarda elde edilen bilinç ve duyarlılığın uygulamalara yansımamış olması, uluslararası katılımın artmasıyla da giderilemeyecek bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü yaygın toplum kesimini oluşturan ve bu tür katılımdan asıl yararlanacak olan kitle kültürel ilişkilere açık değildir. Koruma gelişmiş bir söylem olarak kalırken, seçkin aydın azınlığın, kendi gelişmiş duyarlılıklarını toplumun diğer kesimlerine aktaramamasının ve eylem alanında etkinleşememesinin, Türk toplumunun ise kültürel mirası korunmaya değer kılacak onayı esirgemesinin nedenleri özgül olarak İstanbul'a, genel olarak da Türkiye'ye özgü bazı olgulara bağlanabilmektedir.

Bu çalışmanın kapsamındaki yüz yıllık zaman diliminde, birbirini izleyen beş ayrı dönemde Türkiye'de ve özellikle İstanbul'da korumanın durumunu ortaya koymak için oluşturulan kurgu, konunun farklı ilişki düzlemlerinde irdelenebilmesine ve yorumlanabilmesine olanak

sağlamaktadır. Koruma ve yenileme, kentlerin var olma sürecinde çatışan edimlerdir. Dolayısıyla, korumanın etkinleşebildiği ya da etkinleşemediği koşulların tartışılması, her dönemin imar etkinlikleri bağlamında anlam kazanmaktadır. Koruma ve yenileme arasındaki gerilim, başka bir boyutta, korumayı savunan meslek adamları ile yenilemeyi gerçekleştiren kent yöneticileri arasında sürmektedir. Tarafların eşit olmadığı bu çatışma, yetki sahibi olanlarla olmayanlar arasında gerçekleşmekte, yenileme eyleme dönüşmekte fakat koruma söylem olarak kalmaktadır. Koruma nizamnameleri, genelgeleri, yasaları ve kararlarına uyulmazken, yıkım gerekçelerine sıklıkla başvurulmaktadır. Ancak koruma yanlısı söylem, yenilemeden yana olanlar tarafından da sürdürülmekte, yok etme tavrı bu söylemin ardına gizlenmektedir. Böylelikle, açık ve kararlı yıkımların uyandıracağı sahiplenici tepki de dizginlenmiş olmaktadır. Bunun çarpıcı bir örneği, İstanbul'da çok sayıda tarihsel yapının ortadan kaldırılmasına yol açan ve kentin çehresini tümüyle değiştirmek çabasında olan 1956-1960 imar hareketinin başlıca amaçlarından birisinin de tarihsel anıtların meydana çıkarılması olarak sunulmasıdır.

Yine kentin tümel yapılanması içinde toprak değerinin sürekli artması sonucunda, bireysel boyutta ekonomik çıkarıcılık ve fırsatçılık, kültürel değerlerin yüceltilmesinin önüne geçmektedir. Tarihsel mirasın, korumanın nesnesi olarak içerdiği gerilim ise anıt ve konut bileşenleri ile tek yapı ve geleneksel doku ölçekleri arasındaki nitelik farklılıklarının, değerlendirmelerde ayırımla sonuçlanmasından doğmaktadır.

Toplum yararını gözetmek adına çevreyi denetleme sorumluluğunu üstlenen kurumlar da kendi aralarında çelişkiye düşmüşlerdir. İstanbul'da eskiliği ve geriliği simgelediği varsayılan Vakıflar İdaresi ile yeniliği kavradığını ve temsil ettiğini iddia eden belediyeler arasında bitmeyen çatışmalar yaşanmıştır. Önceleri Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni'nin, sonraları Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kararlarına uymayanlar arasında yalnızca kendi çıkarlarını gözeten bireylerin değil, belediyelerin ve kamu kuruluşlarının da bulunması, bu uzlaşmazlığın uzantısı ve kanıtıdır.

Korumadan sorumlu kurumların etkinliğini sarsan karşıt tutumlar, yasalardaki çelişkilerden yararlanarak yaygınlaşmıştır. 1906'da Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin uzun yıllar yürürlükte kalacak son biçimini almasından hemen sonra, 1912'de, çıkarılan Muhafaza-i Abidat Hakkında Nizamname, belediyelere kullanılmayan yapıları yıkma yetkisi tanımıştır.

Tanzimat geleneğinde yetişmiş bir yönetici olan Cemil Paşa, İstanbul'un yıktıkça güzelleştiği savıyla, bu yetkiyi sıkça kullanmıştır. Yenileme yanlısı tutumunu açıkça ortaya koyan eski şehremini, 1910'lardan, 1940'ların sonlarına kadar İstanbul'da tarihsel yapıların ve dokunun ortadan kaldırılmasını savunmak için her fırsatı kullanmıştır. Tarihsel yapıları Cemil Paşa'nın yıkıcılığından kurtarmaya çabalayan Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni ise "... Nakti vesaiti ve icrai selahiyeti olmayan bir heyet" olarak sınırlı bir etkinliğe sahip olmuş, tarihsel çevreyi savunması köhneperestlik ve imara engel olmak biçiminde algılanmıştır (İSTANBUL, 1940, s.5, 9).

Tarihsel yapıları korumak için 1933'te hazırlanan yasa, tasarı olarak kalmıştır. Aynı yıl yürürlüğe giren Belediye Yapı ve Yollar Kanunu, yıkılma tehlikesi bulunan yapıların belediye meclisi kararıyla ortadan kaldırılmasına izin vermiştir. İmar kavramını yenileştirme olarak anladıkları için bu yetkiyi cömertçe kullanan belediye başkanları ve belediye meclisleri, 1934, 1935 ve 1936'da yayınlanan başvekalet genelgeleriyle uyarılmışlardır. Genelgelerin yinelenmesi gereği, belediyelerin uyarılara duyarsız kaldığını göstermesinin yanı sıra, hükümetlerin de belediyelere yaptırım uygulamak yerine, dikkate almadıkları genelgeleri yinelemekle yetindiklerini ortaya koymaktadır. 1956'da Yapı ve Yollar Kanunu'nun yerine çıkarılan İmar Kanunu da belediyelerin maili inhidam yapıları yıkmaya yetkisini korumuştur. 1951'de kurulan ve kendisinden önceki encümene göre güçlü bir yasal dayanağı olan Anıtlar Yüksek Kurulu, kararlarını uygulayacak ve denetleyecek bir örgütsel destekten yoksun olarak çalışmak zorunda kalmıştır. Kurulun bilimsel temele dayanan koruma kararları, kurucusu olan iktidarın uygulamaları ile çatışmış, kararlarının bazılarına uyulmamıştır.¹ Kurul, sıradan yapılar gibi tarihsel yapıların da maili inhidam gerekçesiyle yıkılmasının önüne geçmek üzere 1956'da bir karar almıştır. Menderes, kurul kararını yok saymayı yeğleyerek, sağlam olan tarihsel yapıların yıkımlarını bile maili inhidam gerekçesine dayandırmıştır. Kurul kararı da, başvekalet genelgeleri gibi, 1958'de ve 1970'de yinelenmek zorunda kalmıştır.² İstanbul'un en çok tahribata uğramış bölgesi

¹ Kırdar'ın İbrahim Paşa Hamamı'nı encümenin muhafaza kararına karşın bir gecede yıktırması gibi, Menderes de Mimar Ayas ve Selçuk Hatun Camileri'ni, Tevekkül Hamamı'nı, Karabaş Hamamı ve Kütüphanesi'ni kurulun koruma kararlarına rağmen yıktırıştır (ÜNSAL, 1969, s.15, 16, 20, 22, 46).

² Osmanlı İmparatorluğu'nda kentleri yöneten kadıların, yerel cemaatin çıkarlarını gözetmeyi yeğleyerek, erkin tek sahibi olan padişahın iradesini yerine getirmedikleri olmuştur (İNALCIK, 1990, s.15-16; YERASİMOS, 1996, s.7-8). Bunun bir örneği, İstanbul'da ahşap inşaat yapılmasını yasaklayan fermanların göz ardı edilmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi yapısında bile koyulan kurallara uyulmaması geleneği oluşmuştur.

haline geldiği açıklanan tarihsel yarımada'nın daha fazla bozulmasının önüne geçmek amacıyla 1964'te Suriçi İmar Planı hazırlanmıştır. Aynı yıl yapsatçıların istekleri doğrultusunda kentin eski bölgelerinde kat yükseklikleri arttırılmıştır.

Eski Eserleri Koruma Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1973 yılında İstanbul'un belediye başkanı seçilen Ahmet İsvan'a göre, "İstanbul gibi baştan aşağı tarihi değerler taşıyan bir şehrin çağdaş bir yaşayışa yönelmesini engellemek için mevcut tarihi değerlerimizin tümünü koruyamaz durumda olduğumuzu bilmeliyiz", tarihsel değerleri bir ölçüde koruyabilmek için, bir bölümünü gözden çıkarmak zorunludur (İSVAN, 1975, s.25). 1983'de Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun çıkmasının hemen ardından, dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Mükerrer Taşcıoğlu da benzer bir yaklaşımı dile getirecektir: "... Şimdi biz tarihi korumaya alınan yerleri yeniden inceliyoruz ... Birer sokak kabul ama bütün şehir mümkün değil" (MADRAN, 1984, s.77).

Yenilemenin ve yenilemeyi gerçekleştirenlerin ağırlık kazandığı ortamda, tarihsel çevrenin değerlendirilme ölçütleri de bir düzlemde başka bir düzleme kaymıştır. Gerek toplumsal, gerekse bireysel ölçekte tarihsel çevrenin değeri kültürel alanda tanımlanmak yerine, siyasal ve ekonomik alanlarda aranmıştır. Devleti temsil eden bireylerin ve kurumların tarihsel mirasa yükledikleri değerler, onun ulusal kimlik, dinsel simgesellik ya da turistik yararlılığa katkısı üzerinde yoğunlaşmıştır. İşlevselliğini yitirdiği düşünülen tarihsel çevrenin toplumsal duyarlılığı harekete geçiren nitelikleri de bunlar olmuştur. Oysa korumacılar tarihsel çevrenin kültürel değerini her dönemde vurgulamışlardır. Onların vurguladıkları tarihsel, sanatsal ve bilimsel nitelikler ise yaygın toplum kesimlerince kayıtsızlıkla karşılanmıştır. Eksiklik, bu konu üzerinde çalışan ve düşünen aydınların kuramsal yetkinliklerinde değildir. Seçkin bir aydın azınlığın kültürel ve tarihsel bilinci, Batı ülkelerinde ulaşılan düzeyden hiç de uzak değildir. Ancak bu bilinç yaygınlaşmadığı gibi, siyasal kararların oluşum ve işleyiş sürecinde etkili de olmamıştır.

Kalıcılık ve süreklilik, Türkiye'de fiziksel çevrenin geleneksel nitelikleri olmamıştır. İslam'da, dinsel yapılar dışında, insanın ürettiklerini kalıcı kılma isteği yerine yenileme eğilimi vardır. Bireysel girişimle vakıflar oluşturularak inşa edilen ve çoğunluğu dinsel yapıların çevresinde toplanan kamu yapılarının kalıcılıkları yine vakıf geleneği içinde yapılan onarımlarla sağlanmıştır. Fakat artık kullanılmayan medrese, hamam, tabhane gibi yapıların yıkılmaları toplumda tepki uyandırmamıştır. Toplum açısından, henüz

terkedilmemiş geleneklerin ürünü olan anıtsal yapıların kalıcılığını istemenin tek nedeni, yararlılıklarının sürmesi olmuştur. Yalın işlevsellik ise yapıların tarihsel ve sanatsal değerlerinden bağımsızdır.

Devlet, denetimine bırakılan anıtlara başka anlamlar yüklemiştir. Onların varlıklarını sürdürmelerinin gerekçesi, ulusal kimliğin oluşumuna katkıları ve vatan topraklarının sahipliğini kanıtlamalarıdır. Üstelik, tarihsel çevrenin kültürel değerinin korunması için çabaları başlatan dürtü de ulusçuluk olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin korunması yönündeki ilk girişimler, İkinci Meşrutiyet'in ulusçuluk ortamında gerçekleşmiştir. Tarih konusunda erken bilinçlenmiş Avrupalıların Anadolu topraklarındaki antik kalıntıları yağmalaması karşısında uyarıcılık görevini üstlenen Osman Hamdi'nin sahiplenme güdüsünün kaynağında yeni başlayan ulusçuluk hareketi vardır (BERKTAY, 1993, s.240). Mimar Kemalettin, gücünü yitirmiş imparatorluğun geçmişteki görkemine özlem duyarak, Türk ulusçuluğunun yarattığı coşku ile tarihsel yapıların korunmalarını savunmuştur (Y.YAVUZ, 1981, s.16).

Erken cumhuriyet döneminde de tarihsel miras, uluslaşma sürecini destekleyen bir işlev üstlenmiştir. Tarihsel çevrenin İslam ya da Osmanlı değil, fakat eski uygarlıkları da kapsadığı düşünülen Türk kimliği vurgulanmıştır. Koruma söylemi, “milli eser”, “Türklüğün yüksek abideleri”, “medeniyetimizi dünyaya tanıtacak abideler” gibi kavramlarla tanışmıştır. 1935'te kurulan Anıtları Koruma Komisyonu, Anadolu'nun tüm kültürel zenginliklerine sahip çıkmakla birlikte, Türk eserlerine ayrıcalıklı bir yer vermiştir. Çünkü, yeni kurulan devletin kendi topraklarına sahipliğini kanıtlayan ulusal varlıklar bilimsel ve sanatsal değerlerinden daha çok siyasal önem taşımaktadırlar.

Tarihsel yapıların ulusallıkla bağlantısı 1930'larda açıklıkla ortaya koyulmuştur. Bu, Osman Hamdi'nin antik dönem kalıntılarının Osmanlı topraklarında kalmasını sağlamaya yönelik ulusçuluğundan ya da Mimar Kemalettin'in Osmanlı dönemine özlem içeren ulusçuluğundan daha geniş bir ulusallıktır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ek olarak, Anadolu'nun daha önceki uygarlık katmanlarını da Türklükle ilişkilendiren ve tümünün kalıntılarını ulusal miras olarak benimseyen bir ulusallık ölçütü oluşturulmuştur. “Türk soyunun parlak ve engin tarihini ancak 600 seneye sıkıştırın ve üstünde yaşadığımız coğrafi muhitin hazırladığı hesapsız imkanlardan yüz çevirerek ana yurdun kutlu gömücü olan anıtları yabancı ellere duyusuz mirasyediler gibi saçan Osmanlı Hükümetinin bu çok kötü

zihniyetini” yeren görüşe göre, Anadolu, tarih öncesi çağlardan başlayarak, başka yerlerden Akdeniz çevresine göç eden ulusların toplanma yeri olmuştur. Anadolu’dan çıkan ve “Anadolunun yerli ahalisiyle hiç olmazsa akraba” olan kavimlerin eski yurtlarında bıraktıkları eserlerin tümüyle ortaya çıkarılması gelecekte gerçekleşecek bir ödevdir (KÜLTÜR BAKANLIĞI, 1935, s.6-8).

Cumhuriyetin kuruluş döneminde ulusalcı yaklaşım kültür mirasını bütünüyle kapsamaktan uzak kaldığı için, ulusal tarihin ve toprak bütünlüğünün bir göstergesi olarak kullanılmaya çalışılmadığı doğru değildir (YERASİMOS, 1995, s.59). Çünkü böyle bir niyet ve çaba vardır. Gerçi korumaya dayanak olan ölçüt, sanatsal ya da tarihsel değer yerine ulusal değer olunca, koruma gerekçeleri de nesnellikten uzak kalmış ve zorlanmıştır. Ancak dışlayıcı ve seçmeci olmadan, farklı dönemlerin yapılarını korumanın gerekçeleri oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anadolu’nun geçmiş uygarlıklarını Türklükle bağlantılandırma çabaları içinde yabancı uygarlığa ait eserler konumunda kalan Bizans yapılarının payına düşen koruma gerekçesi bile dolaylı olarak ulusal gurura katkıda bulunmuştur. Bizans yapıları, gelişmiş bir uygarlığa tanıklık ederek, Türklerin Bizanslıları yenmekteki gücünü ortaya koymaktadır. Kaldı ki, Halil Edhem’in ve Kemal Altan’ın belirttikleri gibi, Bizans yapıları ile bütünleşen Türk onarımları ve ekleri de bu yapıların ulusal mirasın parçası olarak kabul edilmelerini sağlamaya yeterlidir.

Önceki dönemlerde devlet açısından ulusallık bağlamında önemsenen tarihsel çevre, kentlerin geleneksel kimliğini büyük ölçüde değiştirmek pahasına yapılan imar hareketleriyle bilinen DP döneminde dinsel simgesellik ölçütüne göre değerlendirilmiştir. Tarihsel çevrenin tümü değil fakat anıtsal camilerin arasından seçilenler onarılıp yüceltilerek halkın dinsel duyarlılıkları siyasal amaçlar için kullanılmak istenmiştir.

1933’te hazırlanan yasa taslağının gerekçesinde, eski eserlerin “ilim adamları ve seyyahlar celbi imkanını temin edecek” iktisadi değere sahip oldukları belirtilmiştir. Tarihsel çevrenin turistik öneminin, asıl vurgulanan kültürel değerine göre ikincil konumda olduğuna da değinilmiştir. 1960’larda, değerler ters dönmüştür: çağdaşlaşmaya özlem duyan toplumda fiziksel çevrenin tarihsel öğeleri, öncelikli olarak turistik, dolayısıyla ekonomik yararları için önemslenmiştir. Turizm amaçlı kullanım, tarihsel yapıların varlıklarını sürdürmesini

sağlamaya değil, turizme hizmete öncelik vermiştir. Eski Eserler Kanunu'nun çıkarılması için uzun süredir sarfedilmekte olan çabalar bile artan turizm etkinliklerinin yarattığı gereksinimlerden dolayı ivme kazanmış ve nihayet 1973'te sonuçlandırılmıştır.

Tarihsel çevrenin korunmasını özendirecek bir kültürel ortamın yokluğunda, toplumun yaygın kesimi dinsel yapıların dışındaki anıtların korunmasına ya da yıkılmasına kayıtsız kalırken, devlet kendi sorumluluğundaki anıtların onarımlarını sürdürmüş fakat öncelikler gerektirdiğinde, örneğin yollar açmak için, bazı tarihsel yapıları gözden çıkarabilmiştir. Tarihsel çevrenin siyasal ve ekonomik yararlılığı kültürel değerlerinin önüne geçince, korumayı yönlendirenler de meslek adamları değil, yöneticiler olmuştur. Eski eserleri kültürel değerleri için koruma görevini yürütmek üzere devletin oluşturduğu kurumları aşarak, tarihsel çevrenin geleceğini belirleyen yöneticiler ise korumaya karşı yenilemeye öncelik veren tavırlarını tutarlılıkla sürdürmüşlerdir.

Öte yandan, eğer Venedik Tüzüğü, koruma ve onarımlarda uygulanması beklenen çağdaş ölçütler için üzerinde uluslararası anlaşma sağlanan metin olarak kabul edilirse, tüzüğün Türkiye'de onaylandığı 1967 yılının çok öncesinde de özdeş duyarlılıkların dile getirildiği görülmektedir. Korumada sorumluluk üstlenen mimarlar ve kurullar kimi zaman görevlerinin çerçevesini belirlemek ve koruma anlayışlarını ortaya koymak için, kimi zaman da koruma karşıtı imar uygulamalarına tepkilerini göstermek için görüşlerini ifade etmişlerdir.

1931 Atina Anlaşması'nın ikinci maddesi, anıtların taşıdıkları sanatsal, tarihsel ve bilimsel değerler için kamu yararına korunmaları gerektiğini yazmaktadır. 1964 tarihli Venedik Tüzüğü bu tanıımı değiştirmemiş, genişletmiştir: mimarlık eserleri, çevrelerindeki anıtsal olmayan yapılarla birlikte, sanat yapıtları ve tarih belgeleri oldukları için, 'insanlığın ortak mirası olarak korunmalıdır (3. madde). Yaratıcı gücün seçkin göstergeleri ile gündelik yaşamın sıradan bileşenleri, geçmişe tanıklık eden kültürel değerleri nedeniyle saygı görmelidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son elli ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk elli yılında korumadan sorumlu mimarlara ve kurullara göre de tarihsel çevreyi değerli kılan ölçütler, sanatsal ve tarihsel nitelikleridir. 1909'da yeniden örgütlenen Evkaf Nezareti'nin İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi reisi olan Mimar Kemalettin, eski eserlerin tümünün, aralarında tarihsel ve sanatsal değer bakımından ayırım yapılmaksızın, korunması gerektiği düşüncesindedir. Eski eserler yalnızca ata yadigarı oldukları için değil, ulusun uygarlık

tarihinin belgeleri olarak saygı görmelidir. Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni, Mimar Kemalettin'in seçici değil kapsayıcı olan koruma anlayışını destekleyen, hatta ileriye götüren bir tutumu benimsemiştir. "... Mevcut olan herşey, her eser, her manzara, ait olduğu devrin sosyal hayatına, usul ve adetlerine, sanatına, zevkine, özetle o devrin ruh ve hayatına ait belirli bir örnektir", değerlendirmesi encümenin 1915 tarihli bir raporunda yer almaktadır (ELDEM ve AKOZAN, 1982, s.100). Halil Edhem 1933'te, korunmaya değer yapıları, tüm insanlığın malı kültür varlıkları olarak betimlemiştir. Bu yorum ile Venedik Tüzüğü'nün giriş bölümünde tarihsel anıtların, eski geleneklerin yaşayan tanıkları olarak geçmişten bugüne bilgi taşıyan varlıklar olarak tanımlanması arasında bir fark yoktur. Aynı yıl hazırlanan yasa taslağının gerekçesinde tarihsel anıtların korunması yine "birinci derecede bir kültür meselesi" olarak nitelenmiştir (TARİHİ ABİDE, 1933, s.9, 19).

Koruma ile yenileme, kuram ile uygulama, korumacılar ile imarcılar arasında çelişmelerin ve çekişmelerin yaşandığı imar etkinlikleri bağlamında, farklı nitelikteki ve ölçekteki koruma sorunları ayrı başlıklar altında irdelenmeyi gerektirmektedir.

8.1. ANITLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun servet birikimine ve dolayısıyla mülk sahipliğinin sürekliliğine izin vermeyen yapısında edinilenleri korumanın çaresi, kamu hizmetine vakfetmektir.

Devlet örgütünün değil, toplum içindeki güçlü ve varlıklı kişilerin yaptırttıkları kamu yapılarının korunması ve onarılması da 1836'da Evkaf Nezareti'nin kurulmasına kadar vakıf sisteminin bireysel girişime dayanan yapısında gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra koruma ve onarım devletin sorumluluğu, anıtlar da tekil çabaların değil, kurumsal çalışmaların konusu olmuştur.

1913'ten başlayarak İstanbul'daki tarihsel yapılar konusunda vilayetin, belediyenin ve vakıfların uygulamalarını yönlendiren Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni, 1915 tarihli raporunda "dini ve genel binalar" gibi "özel ve sivil" yapıların da korunmasının gerekliliğini belirtmiştir. Tarihsel yapılara zaman içinde yapılan eklerin saklanması gerekçesi de onların yeni bilgilerin temeli olmasına dayandırılmıştır. Encümenin görüşüne göre eski eserler mimari değer bakımından derecelendirilebilir, fakat bu, daha güzel ya da daha eski olanın korunarak diğerlerinin yok edilmesini gerektirmemelidir. Çünkü tarihsel yapılar

ulusun uygarlık düzeyinin göstergesi, yaratıcılık ve imar gücünün kanıtı olarak önem taşımaktadır, bu sav da gücünü örneklerin çokluğundan almaktadır.

Oysa tüm tarihsel yapıların aynı derecede gözetilmesinin olanaklı olmadığı savıyla, önceliklerin belirlenmesi ve korunacak olanların seçilmesi öngörülmüştür. Vakıfların denetimindeki yapılar değerlerine göre onarım görmüşler, önemli sayılmayan yapılar ise, diğerlerinin onarımına engel olmamaları için, terkedilmişlerdir. 1933'te ve 1937'de İstanbul'da Vakıflar İdaresi'ne ait camiler sınıflandırılmış, korunacak olanlarla gözden çıkarılabilecekler saptanmıştır. Dönemin koruma söyleminde tarihsel yapıların ulusal kimliği tanımlayıcı ve destekleyici katkısının vurgulanmasına karşın, 1930'ların ekonomik bunalımı kentsel çevrenin tarihsel bileşenlerinin, birkaç anıtsal yapı dışında, bakımsız bırakılmasına neden olmuştur. Yapılan az sayıda onarım "yıkımdan kurtarmak" ile sınırlı kalmıştır. 1939-1949 arasında da "harabiden kurtarmak" nitelemesi "esaslı tamir ya da ihya" terimlerinden ayırdedilerek sık sık kullanılmıştır.

1940'lar ve 1950'ler boyunca, onarılan birkaç anıtın arkasına sığınarak, çağdaşlaşma girişimlerinin önünde engel sayılan küçük ölçekteki bazı yapılar yıktırılmıştır. Öte yandan, bu yıllarda yalnızca yıkımlar değil, özensiz onarımlar bile eleştiri konusu yapılmaya başlanmıştır. Onarımların eskiye benzetilmek yerine özgün malzemeden ayırdedilebilir olması gerektiğinin dile getirilmesi, 1930'ların bilimsel restorasyon anlayışının etkilerini göstermektedir. 1940'larda ÜLGEN (1943, s.80), değişime uğramış ve bozulmuş olan yapıların özgün durumlarının saptanarak yeniden inşa edilmelerini önerirken ve bunun Viollet-le-Duc'ten bu yana izlenen bir onarım geleneği olduğunu söylerken, yeniden yapıma girişebilmek için sağlıklı kanıtlar bulunması, sabırla ve dikkatle gerçeğin aranması, zayıf ve kuşkulu ipuçlarından sonuç çıkarılmaya kalkışılmaması gerektiği üzerinde durmaktadır. 1950'lerde ise Eldem, sorunun yalnızca gelişigüzel tamir olmadığını, onarım sırasında anıtın değişime uğratılmadan ve belgesel niteliği bozulmadan korunmasını uyulması gereken bir ilke olarak yinelerken, Avrupa'da ortaya koyulan düşüncelerin Türkiye'de de izlendiğini kanıtlamaktadır. Yapının tarihsel değerinin zedelenmeden onarılması, belgesel değerinin sürmesi için tüm geçmiş dönemlerin eklerinin korunması, yenilemeden kaçınılarak basit önlemlerle yetinilmesi savunulurken, restoratörün tarihsel sorumluluğu vurgulanmıştır.

Tekil anıtların korunmasını ve onarımını yönlendirmesi beklenen kuramsal yaklaşım, 1960'lardan başlayarak Türkiye'de de bilimsel bir tabana oturmuştur. Bu yıllardan sonra

koruma, üniversitelerin bilgi üretme ve yayma alanına girmiştir. Uluslararası ilkelerin ve kuralların tanıtılması ve yorumlanmasıyla başlayan bilimsel yayınlar, giderek özgül koruma sorunlarını ve yöntemlerini irdeleyen ve uygulamaları yönlendirmeyi amaçlayan eleştirel katkılara dönüşmüştür. Bilimsel üretimin uygulamalara yansması, üyelerinin çoğunluğunu üniversitelerden alan Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kanalıyla gerçekleşmiştir.

8.2. ANITLARIN ÇEVRESİ

ELDEM (1931, s.1-2), anıtların çevresi ile ilgili olarak "... abidelerin muhafazası, yalnız asıl binanın harabiden kurtarılmas ile bitmez. Abidenin muhiti mümkün olduğu kadar ya eski halini muhafaza etmeli, veya asıl abidenin güzelliğini bozmıyacak bir tarzda imar edilmelidir. Bu abidelerin tesir dairelerinin İstanbulda birbirine çok yakın olduğunu ve imar servetimizin kıt olduğunu düşünürsek, şehircinin vazifesinin ne kadar güç olduğunu anlarız." demektedir. Çevrelerindeki yapıların yok edilmesiyle anıtların içinde bulundukları ortamdan soyutlanacakları, anıtlarla onları saran yapılar arasındaki oransal ilişkilerin kaybolacağı ve geleneksel çevrenin tarihsel kimliğinin bozulacağı otuzlu yıllar boyunca dile getirilmiştir.

Osmanlı kent geleneğinde törensel meydanlar ve özenle tasarlanmış perspektifler yerine, anıtsal binalarla alçakgönüllü yapıların zaman içinde birlikte oluşturdukları gösterişsiz bir çevre düzeni vardır. Oysa anıtların çevrelerinin açılarak tüm görkemleriyle ortaya çıkarılmalarını amaçlayan Haussmann'ın yaklaşımı, Tanzimat döneminden başlayarak, Türkiye'de de egemen olmuştur. Anıtları yeni açılan meydanların ortasında yalnız bırakan anlayış hem geleneksel kent dokusunu bozmuş, hem de bazı ikincil anıtların yıkılmasına neden olmuştur. 1910'larda Cemil Paşa Çemberlitaş'ın ve Ayasofya'nın çevrelerindeki yapıları temizlerken, Çemberlitaş Hamamı'nın bir bölümünü yıktırmakla kalmamış, Mimar Sinan'ın Ayasofya Hamamı'nı ortadan kaldırmak için de girişimde bulunmuştur. 1933'te Yapı ve Yollar Kanunu anıtların çevresinde on metre çapında boş alan bırakılması hükmünü getirmiştir. 1930'ların sonlarında yürürlüğe giren Prost planının amaçlarından birisi de, anıtların çevrelerinin açılmasıdır. Kırdar'ın ve Menderes'in imar etkinlikleri sırasında önce Eminönü ve Dolmabahçe, daha sonra Aksaray, Beyazıt ve Beşiktaş Meydanları'nın açılması uğruna yıkılan yapılar arasında anıtlarla çağdaş, hatta onlarla aynı yapı topluluğunun parçası olan binalar da vardır. Menderes'in danışmanı olan şehircilik uzmanı Högg 1957'de İstanbul'a geldiğinde kenti Haussmann döneminin Paris'ine benzetirken, dönemin imar

anlayışının kökenine de değinmiştir. 1950’lerde açılacak yolların ya da meydanların üzerinde kalacak tarihsel yapılardan hiç değilse bazılarının kurtarılması için, başka yerlere taşınarak yeniden inşa edilmeleri yoluna gidilmiştir. SAYAR (1957b, s.50), Menderes döneminde tarihsel yapıların özgün konumlarından farklı yerlere taşınmasına “tarihi devirlerinin tahribi” gözüyle bakarak eleştirmiştir.³

1933 Yapı Talimatnamesi, anıtların çevresinde yapılacak yeni yapıların yüksekliklerini yedi metre ile sınırlamıştır. Tarihsel yarımadada 40 rakımın üzerinde inşa edilecek yapıların dokuz metreden yüksek olmaması kararı da, sonradan on iki metreye çıkarılsa bile, İstanbul’un benzersiz silüetinin korunması için olumlu ve etkili bir yaptırım olmuştur. 1938’de onaylanan Prost planı da bu kısıtlamayı benimseyerek izin verilen yapı yüksekliklerini yeniden dokuz metreye düşürmüştür.

1957 İmar Nizamnamesi, tarihsel yapıların yakın çevresinde açılacak yollar ve yapılacak binalar için yaklaşma sınırlarını belirleme yetkisini Anıtlar Yüksek Kurulu’na vermiştir. Böylelikle, bu tarihe kadar yalnızca tek yapılara ilişkin kararlarla etkili olabilen kurul, anıtların çevresi için de karar alabilme olanağına kavuşmuştur. 1972’de yapılan imar kanunu tadili, tarihsel yapılarla bütün oluşturan geleneksel sokakların ve meydancıkların yok edilmemesi hükmünü getirerek, anıtların çevreleriyle birlikte korunması yolunda bir adım olmuştur.

8.3. GELENEKSEL DOKU

Sokaklar ve meydanlarla birlikte geleneksel dokuyu oluşturan konutların korunmalarını sağlayacak süreklilik düşüncesi ne toplumda, ne de devlette var olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nda 1858 yılına kadar toprak mülkiyeti olmadığı gibi, mülkün kullanım hakkına devletin el koyma yetkisi de yapıların kuşaktan kuşağa aktarılmasını engellemiştir. Gösterişçi tüketimin üst kademelerde tepkiyle karşılanması, konutun zenginlik ve toplumsal

³ Venedik Tüzüğü’nün 7. maddesine göre, bir anıt tanıklık ettiği tarihin ve içinde bulunduğu ortamın ayrılmaz bir parçasıdır. Anıtın tümünün ya da bir parçasının başka yere taşınmasına, kaçınılmaz durumlar dışında, izin verilmemelidir. 1950’lerde yerleri değiştirilmiş olan tarihsel yapıların yapısalcı çözümlemesini yapan Köksal’ın kullandığı “kentsel dizgeden kopma”, “bağıntılar düzenini yitirme” ve “anıtlama düzeyinin ortadan kalkması” gibi nitelermeler, Sayar’ın değerlendirmelerini anımsatmaktadır (KÖKSAL, 1995, s.70-72).

statü ifade eden bir araç olarak kullanılmasını önlemiştir (MARDİN, 1992, s.50). Zaten ahşap konutlar malzemelerinin gereği kısa ömürlü olmuşlar, mahalleleri tümüyle yok eden yangınlar ise kentin sık sık yenilenmesini gerektirmişlerdir. Yangınlara karşı önlem olarak ahşap bina yapımı, hatta onarımı yasağı, onyedinci yüzyıldan yirminci yüzyılın ortalarına kadar defalarca yinelenerek yürürlükte kalmış, fakat ahşap inşaatın sürmesine engel olamamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında ise ahşap yapıların yıkılması pasif korunma önlemi olarak gündeme gelmiştir. Yapım ve onarım yasakları ile yıkım girişimlerine uyulmamasına karşın, ahşap konutların saygınlığı zedelenmiştir.

Yangın alanlarında uygulanan mevzi planlarla kent bölüm bölüm yenilenmiş ve geleneksel doku giderek dama tahtası düzenine dönüşmüştür. Düzensiz çıkmaz sokaklar ile güneş almayan, sağlığa aykırı, dayanıksız, karanlık ve köhne evlerden oluştuğu düşünülen eski mahallelerin yeni yaşam biçimlerinin gereklerini karşılamaktan uzak kaldığı yargısı giderek yaygınlaşmıştır. Yalnız Cemil Paşa gibi onulmaz yenilik yanlıları değil, kültürel değerlere sahip çıkmalarına alışılmış kişiler de değişen yaşam koşullarına uygun yeni evlerin eskilerin yerini almaları gerektiğini savunmuşlardır. 1928’de Ahmet Haşim, 1931’de Eldem ve Arseven, 1939’da Ünsal çağdaş konut mimarlığının oluşumunu desteklemişler, en azından kabullenmişlerdir.

Tanzimat döneminden başlayarak kenti çağdaşlaştırma amacına tutkuyla sarılan yöneticilerin başta gelen etkinlikleri geleneksel dokuda yeni yollar açmak olmuştur. Düz ve geniş caddelerin açılması, tarihsel kentlerin imarı sırasında koruma ile çağdaşlaştırma arasındaki çatışmanın odağında yer almıştır. Ülgen’in tanımladığı “... yapacağı yeniliklerin önüne çıkan bir eseri yoketmekten çekinmeyen belediye reisi” kimliğini benimseyen yöneticiler ondokuzuncu yüzyıldan bu yana, İstanbul’da çok sayıda tarihsel yapıyı yollara feda etmekten çekinmemişlerdir (ÜLGİN, 1943, s.6). 1860’larda Server Paşa, 1910’larda Cemil Paşa, 1940’larda Kırdar, 1950’lerde Menderes, 1980’lerde Dalan, yol açma uğruna en fazla yıkıma neden olan yöneticilerdir. Oysa, koruma yanlısı mimarlar her dönemde bu tutumun karşısında tavır almışlardır. Mimar Kemalettin, yolların anıtların üzerinden geçirilmesini saldırı olarak nitelendirmiş, Ülgen caddenin anıta yeğlenmesini yermiş, Sayar yol açma karşılığında ödenen bedelin ağırlığına dikkat çekmiştir. Mimarlar Odası ise, Menderes’in eski kent içindeki yıkımlarının ulaşım sorununu çözmek bir yana, giderek başka anıtların da yok olmasına yol açacağını vurgulamıştır.

Geleneksel konutların giderek yok olması karşısında hiç olmazsa birkaç örneğin korunmasını isteyen Eldem, yıkılmadan önce belgelenmeleriyle yetinmiştir. Gerek Arseven'in, gerekse Eldem'in eş sözcükler kullanarak ifade ettikleri görüşler, geleneksel konut mimarlığının yaşatılmasını gerekli ya da olanaklı bulmadıklarını ortaya koymaktadır: "Artık konaklara, büyük evlere lüzum yoktur. Bunlar ortadan kalkmaya mahkumdur" ([ELDEM], 1931, s.18), "... sivil mimarimizin etüdlerinin esasını teşkil eden eski devirler ortadan kalkmağa mahkumdurlar" (ARSEVEN, 1936, s.106). Yeni yaşam biçimi yeni konutları gerektirmekteydi, eski konutların onararak yeni gereksinimlere uyarlanması düşüncesi ise henüz yerleşmemiştir. Eldem eğitimle ilgili çalışmalarında Türk evi örneklerini belgelerken ve tasarımlarında Türk evinden biçimsel esin kaynağı olarak yararlanırken de korumaya yönelik bir çaba göstermemiştir.

Geleneksel konutların azalması ve sokak dokusunun kaybolması, 1940'ların sonlarında, kalan örneklerin korunması için aydınları harekete geçirmiştir. 1950'lere gelindiğinde, ayakta kalan az sayıda konutun üzerine titrenmesi gerektiği dile getirilir olmuş, 1960'larda ise, geleneksel dokudan geriye kalanların Türk ahşap konut mimarisine örnek olabilecek nitelik ve yoğunlukta olmadığı görülerek, anıtların çevresindeki alanların sıhhileştirilerek en azından ölçeğin korunması istenmiştir. Kente göçün yarattığı baskıların umursamazlıkla birleşmesi sonucunda, tarihsel konut mirasının yok olması önüne geçilmez bir olgu olarak kabul edilmiştir.

8.4. KENT

İslam kentinin belirleyici bir özelliği, kentlinin ait olma duygusunun kente değil mahalleye yönelmiş olmasıdır. Kentin yönetim özerkliği bulunmadığı gibi, ortak yaşama istencini temsil eden bir makam da yoktur. Bu gelenek, kentlilik bilincinin ve toplumsal sorumluluk duygusunun gelişmesini engellemiştir. İslam kentinde kamu alanından söz edilemez, ancak komşuların ya da cemaatin ortak mülkiyeti ve çıkarları söz konusudur (KUBAN, 1968, s.54-55, 66-67). Kentsel düzen, geleneklere uyularak ve bireysel çıkarlar sorumlulukla dengelenerek sağlanmıştır. Devletin toprak ve yapı üzerindeki denetimi, düzeni sağlayan geleneklerin çözülmeye başladığı imparatorluğun son yıllarından başlayarak, giderek gerilemiştir (DANIELSON ve KELEŞ, 1985, s.191-192). Oysa kenti biçimlendirme gücünün en yalın anlatımı, toprak kullanımının denetimidir. Türkiye'de kent yöneticileri koruma amaçlı kuralları uygulamaktan kaçınırken, kentsel gelişimi yönlendirmekte de

etkisiz kalmışlardır. Özel mülkiyet hakları yalnızca yasal sınırlar içinde kullanılmakla kalmamış, yasadışı yöntemlerle istismar edilmiş, kamu yararı gözetilememiş, planlama etkinlik kazanamamıştır. Kentlerin gelişimini planlama yerine denetim dışı nüfus ve onun kent toprağı üzerindeki istemi belirlemiştir. İstanbul'da kent toprağı, nüfusun artmadığı, kentin büyümediği ve imarın olmadığı 1930'lardan başlayarak vurguncuların yatırım aracı olmuştur.

Geçmişe ait değerlerin korunmasında yapılan seçimlerin temel ölçütü işlevselliktir. Yararcı bir yaklaşımla yapılan onarımın ötesinde, yapıyı ya da çevreyi kültürel değeri için korumak, işlevselliği simgesellik ve törensellik boyutlarına taşımaktadır. İstanbul, ondokuncu yüzyılda yangınların ve ihmalin, yirminci yüzyıl başında savaşların ve işgalin, 1930'larda parasızlığın, 1950'lerde istimlaklerin neden olduğu yıkıntı görünümünü uzun süre taşımıştır.⁴ Geleneksel kent imgesinin, özenilen çağdaş batılı kent imgesi ile çelişmesinin yanı sıra, bakımsızlık ve imarsızlık da, koruma yerine yenileme isteğini ve beklentisini ayakta tutmuştur. Toplumun çoğunluğu için İstanbul, haz ve gurur duyulacak bir kent olmaktan çok, Osmanlı'nın Bizans'tan devraldığı gibi, cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı bir çöküntü alanıdır. Çöküntü görüntüsü ise korunmak istenen bir simgeselliği içermez.

Tanzimat döneminden başlayarak, İstanbul'u kendi kimliğini koruyarak imar etmek yerine, onu Paris ya da Viyana gibi Avrupa başkentlerine benzetmek isteği gündemde kalmıştır. 1910'larda Mimar Kemalettin, olanaklar Viyana'ya erişirmeye yeterli olmadığı için, İstanbul'un Bükreş'e benzetilmeye çalışıldığını ileri sürmüştür. 1950'lerde İstanbul'un planlama sorumluluğunu taşıyanlar Galata'yı Manhattan, Yedikule'yi Nice ile özdeşleştirme çabasına girmişlerdir, 1990'larda Şişli ilçesinin New York'a benzetilmek istenmesi gibi.

ÜLKEN (1992 [1966], s.22), "... kültürü medeniyetten ayırarak, eski ile yeniye, nasyonal ile enternasyonal, Batı ile Doğu'yu, kısaca iki ayrı dünya görüşünü hem ayırmak hem uzlaştırmak" için boşuna çabalayanların, bunun derin bir kültür paradoksunun sonucu olduğunu anlamadıklarını ifade etmiştir. İkili kutuplaşmaların var olduğu kültürel yapıda, tarihsel çevre karşıt uçlardan birisini temsil etmiş, çağdaş uygarlığa karşı geleneksel

⁴ Sıddık Sami Onar'a göre, Osmanlı İmparatorluğu çökerken, toplum birçok kurumla birlikte, "şehir, sanat ve imar şuurunu da kaybetmiştir ... Türk şehirleri ruhlarını ve sanat güzelliklerini muhafaza etmek şartıyla tekamül kanunlarına, içtimai ve iktisadi, bedii ve sihihi yeni icaplara uyacak ve gelişecek yerde gerilemeye başlamışlardır" (CUMHURİYET, 17 Mart 1957, s.2).

kültürün, yeniye karşı eskinin, uluslararası ölçütlere karşı ulusal değerlerin simgesi olarak kavranmıştır. Bu koşullarda imar etkinlikleri geleneksel değerleri kapsamak yerine, dışlamıştır. Koruma ile yenileme karşı karşıya gelirken, kent ikisinin çatışma alanına dönüşmüştür.

Soyut düşünce düzeyindeki yetkin koruma anlayışı, somut uygulamaları denetlemek üzere, koruma alanını yöneten yasalara, yönetmeliklere ve kararlara yansıtılmıştır. Ancak tarihsel çevrenin sanatsal ve belgesel değeri yerine siyasal ve ekonomik yararı için kullanılması ve uygulamaların uzmanlar yerine yöneticiler tarafından yönlendirilmesi, tutarlı ve istikrarlı bir koruma yaklaşımının oluşmasını engellemiştir. Denetimsizlik, yalnızca yeni kent parçalarının biçimlenmesini değil, tarihsel çevrenin korunmasını da bireysel ve toplumsal çıkarların arasındaki çatışmanın konusu durumuna getirmiştir. Tüm yapı alanı içinde tarihsel çevrenin de kamu yararına öncelik verilerek ve bilimsel ilkeler izlenerek düzenlenmesi yerine, siyasal öncelikler ve bireysel çıkarlar doğrultusunda biçimlenmesine izin verilmiştir. Sonuçta kuramsal düzlemde varılan yetkinlik ile uygulama alanında yaşanan etkinlik arasında koşutluk ve özdeşlik yerine karşıtlık yaratılmıştır.

KAYNAKLAR

- AHMAD, Feroz (1995), Modern Türkiye'nin Oluşumu, çev. Y. Aloğan, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- AHMET HAŞİM (1969 [1928]), "Yeni Mimari", Bize Göre, Gurebahane-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.26-27.
- AHMET REFİK (1930), Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı, İstanbul.
- AHMET REFİK (1935), Onaltıncı Asırda İstanbul Hayatı, İstanbul.
- AHUNBAY, Zeynep (1995a), "Değerlendirme Ölçütleri", Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon Üzerine Yazılar, İstanbul, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, s.17-19.
- AHUNBAY, Zeynep (1995b), "Surlar Nasıl Korunmalı?", İstanbul, sayı 13, s.73-77.
- AHUNBAY, Zeynep (1996), Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, YEM Yayın, İstanbul.
- AKÇURA, Necva (1972), "Türkiye ve Eski Eserler", Mimarlık, sayı 8, s.39-42.
- AKÇURA, Necva ve diğ. (1973), "Sanayileşmemiş Bir Ülke Olarak Türkiye'de Tarihi Çevre Korunması ve Restorasyon", Mimarlık, sayı 8, s.5-7.
- AKÇURA, Tuğrul, ÇAPAR, Malik (1973), "İmar Planlarında Tarihi Kent Dokusu ve Tarihi Eserlerle İlgili Tutumların İncelenmesi", Mimarlık, sayı 8, s.8-10.
- AKOZAN, Feridun (1977), Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunları, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul.
- ALSAÇ, Orhan (1985), "Son 25 Yılda Bizdeki Kentsel Sit Koruması Çalışmaları", Yapı, sayı 59, s.35-36.
- ALSAÇ, Üstün (1976), Türkiye'de Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi, KTÜ, Trabzon.
- ALSAÇ, Üstün (1992), Türkiye'de Restorasyon, İletişim, İstanbul.
- ALTAN, Kemal (1935a), "Eski Medeni İzerlerimiz", Arkitekt, sayı 7-8, s.224-226.

- ALTAN, Kemal (1935b), “Ayasofya Etrafında Türk San’at Ekleri”, *Arkitekt*, sayı 9, s.264-267.
- ANADOL, Köksal (1964), “Galata Kulesinin Turistik Tanzimi”, *Arkitekt*, sayı 4, s.150-159.
- ANGEL, Aron (1987), “Henri Prost ve İstanbul’un İlk Nazım Planı”, *Mimarlık*, sayı 1, s.34-39.
- ANHEGGER-EYÜBOĞLU, Mualla (1986), *Topkapı Sarayı’nda Padişah Evi (Harem)*, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul.
- AREL, Ayda (1994), “Taşınmaz Eski Eser Korumacılığının Türkiye’deki Dayanılmaz Hafifliği”, *Mimarlık*, sayı 256, s.58-59.
- [ARSEVEN], Celal Esat (1931), *Yeni Mimari*, Agah Sabri Kitaphanesi, İstanbul.
- ARSEVEN, Celal Esad (1937), *Şehircilik (Urbanizm)*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- ASLANOĞLU, İnci N. (1980), *1923-1938 Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Ortam Değişimi ve Mimarlığa Yansıması)*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- ASLANOĞLU, İnci (1984), “Birinci ve İkinci Milli Mimarlık Akımları Üzerine Düşünceler”, *Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 11-12 Haziran 1984, İstanbul.
- AYGEN, Zeynep (1991), *Koruma ve Kullanıcı Katkısı, Tarihsel Temeller ve Günümüzdeki Olanaklar*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1985), *Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- BAKIRER, Ömür (1973), “Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması”, *Vakıflar Dergisi*, sayı X, s.113-126.
- BALAMİR, Aydan (1994), “Architecture and the Question of Identity: Buildings for Dwelling and Prayer in (Post)Modern Turkey”, *Rethinking the Project of Modernity in Turkey*, MIT, Cambridge, Massachusetts, March 10-13, 1994, yayınlanmamış bildiri.
- BARAN, Musa (1962), “Eski Eserlerin Onarımı (Restauration)”, *Arkitekt*, sayı 3, s.117-120.

- BARKAN, Ömer Lütfü (1979), Süleymaniye Cami ve İmaretİ İnşaatı, cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BATUR, Afife (1986), “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim, İstanbul, s.1038-1067.
- BAZOĞLU, Akif (1950), “İstanbul İmarında Karşılaşılan Güçlükler ve Şikayetler”, Arkitekt, sayı 7-10, s.198-202.
- “Belediye Yapı ve Yollar Kanunu” (1933), Mimar, sayı 5, s.191-197.
- BERKES, Niyazi (1975), Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- BERKOL, Feramuz (1973), “Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları”, Vakıflar Dergisi, sayı X, s.345-365.
- BERKTAY, Halil (1993), “Kültür ve Tarih Mirasımıza Bakışta Milliyetçiliği Aşma Zorunluluğu”, Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum, 17-18 Aralık 1992, der. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.240-259.
- BONATZ, Paul (1943), “Yeni Alman Mimarisi”, Arkitekt, sayı 3-4, s.71-75.
- BOZDOĞAN, Sibel (1994a), “Architecture, Modernism and Nation-Building in Kemalist Turkey”, New Perspectives on Turkey, sayı 10, s.37-55.
- BOZDOĞAN, Sibel (1994b), “From Kubik to Arabesque: Architectural Culture and the Predicament of Modernism in Turkey”, Rethinking the Project of Modernity in Turkey, MIT, Cambridge, Massachusetts, March 10-13, 1994, yayınlanmamış bildiri.
- BOZDOĞAN, Sibel, ÖZKAN, Suha, YENAL, Engin (1987), Sedad Eldem, Architect in Turkey, Concept Media, Singapur.
- “Büyük İstanbul Nazım Plan Bürosu 1971-72 Çalışmaları” (1972), Mimarlık, sayı 7, s.110-118.
- CANSEVER, Turgut (1962), “Türkiye’de Eski Eserlerin Korunması ile İlgili Çalışmalar Hakkında Rapor”, Arkitekt, sayı 2, s.173.
- CANSEVER, Turgut (1992), Şehir ve Mimari Üzerine Düşünceler, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- CESCHI, Carlo (1970 [1957]), Teoria e Storia del Restauro, Mario Bulzoni Editore, Roma.

CEZAR, Mustafa (1971), Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 109, İstanbul.

Cumhuriyet Devrinde İstanbul (1949), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

CUMHURİYET GAZETESİ (Mayıs 1924 - Mayıs 1973)

ÇEÇENER, Besim (1984), “Taşınmaz Kültür Varlıkları Koruma Uygulaması Yapan Kuruluşlar”, Mimarlık, sayı 3-4, s.5-8.

ÇELİK, Zeynep (1986), The Remaking of Istanbul, The Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century, University of Washington Press, Seattle ve Londra.

ÇETİNTAŞ, Sedat (1944), “Mimar Kemalettin Mesleği ve Ülküsü”, Güzel Sanatlar, sayı 5, s.160-173.

ÇETİNTAŞ, Sedat (1948), “Cumhuriyet Yapıcılığı Milli Geleneklere Dayanmalıdır”, Mimarlık, sayı 3, s.27-29.

DANIELSON, Michael N., KELEŞ, Ruşen (1985), The Politics of Rapid Urbanization, Government and Growth in Modern Turkey, Holmes & Meier, New York ve Londra.

DURANAY, Niyazi, GÜRSEL, Ersen (1972), “İstanbul Metropolitan Planlaması Üzerine”, Mimarlık, sayı 2, s.15-16.

DURANAY, Niyazi, GÜRSEL, Ersen, URAL, Somer (1972), “Cumhuriyetten Bu Yana İstanbul Planlaması”, Mimarlık, sayı 7, s.65-109.

[ELDEM], Alişanzade Sedat Hakkı (1931), “İstanbul ve Şehircilik”, Mimar, sayı 1, s.1-4.

[ELDEM], Sedat Hakkı (1933), “Amca Hüseyin Paşa Yalısı”, Mimar, sayı 11-12, s.377-379.

ELDEM, Sedat Hakkı (1936), “Boğaziçinde Bir Yalı”, Arkitekt, sayı 4, s.106-110.

ELDEM, Sedat [Hakkı] (1940), “Yerli Mimariye Doğru”, Arkitekt, sayı 3-4, s.69-74.

ELDEM, Sedat Hakkı (1973), “Elli Yıllık Cumhuriyet Mimarlığı”, Mimarlık, sayı 11-12, s.5-11.

ELDEM, Sedat Hakkı, AKOZAN, Feridun (1982), Topkapı Sarayı, Bir Mimari Araştırma, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul.

- ERDER, Cevat (1966), "Mimar ve Tarihi Anıtların Onarımı Sorunu", Mimarlık, sayı 8, s.24.
- ERDER, Cevat (1968), "'Venedik Tüzüğü' Uluslararası Tarihi Anıtları Onarım Kuralları", Vakıflar Dergisi, sayı VII, s.111-115.
- ERDER, Cevat (1973), "1970 Yılı Anıtları Koruma Yılıydı, 1975 Mimari Miras Yılı Olacak", Mimarlık, sayı 7, s.21-24.
- ERDER, Cevat (1975), Tarihi Çevre Bilinci, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- ERGİN, Osman Nuri (1987), Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üzerine Seçmeler, Büyük Şehir Belediyesi, İstanbul.
- EYİCE, Semavi (1975), "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", Atatürk Konferansları, cilt 7, Türk Tarih Kurumu, s.89-182.
- FEILDEN, Bernard M. (1975), "Attitudes to Conservation of Architecture", Hoffman Wood Lecture, yayınlanmamış konferans metni.
- FRAMPTON, Kenneth (1983), "Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance", The Anti-Aesthetic, Essays on Postmodern Culture, der. Hal Foster, Bay Press, Washington.
- GABRIEL, Albert (1938a), "Tarihi Türk Abidelerinin Tamir ve İhyası", Vakıflar Dergisi, sayı I, s.7-15.
- GABRIEL, Albert (1938b), "Türk Evi", Arkitekt, sayı 5-6, s.149-151, 154.
- GAZZOLA, Pietro (1975), The Past in the Future, gen. baskı, ICCROM-University of Rome, Roma.
- GEORGEON, François (1996), "Savaşın Arifesinde Gezginler", İstanbul 1914-1923, der. Stefanos Yerasimos, Akdeniz Dünyası Şehirleri 1, İletişim, İstanbul, s.25-38.
- GERAY, Cevat (1972), "İmar Yasasında Yapılan Değişikliklere Toplu Bakış", Mimarlık, sayı 7, s.57-64.
- GERÇEK, Cemil (1966), "Karışık Anılar", Mimarlık, sayı 11, s.15.
- HALİDE EDİB (1935), Conflict of East and West in Turkey, Jamia Millia Lectures, Jamia Press, Delhi.
- İNALCIK, Halil (1990), "İstanbul: An Islamic City", Journal of Islamic Studies, sayı 1, s.1-23.

İNÖNÜ, İsmet (1944), Güzel Sanatlar, sayı 5, ön yazı.

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ (1940), Eski Eserleri Koruma Encümeni
1939 Yılı Mesai Raporu, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul.

“İstanbul Belediyesinde Eski Eser Çalışmaları” (1965), Arkitekt, sayı 3-4, s.125-126.

İSVAN, Ahmet (1975), Uygulamada Tarihi Çevrenin Korunması”, Mimarlık, sayı 5,
s.24-27.

KELEŞ, Ruşen Y. (1966), “Şehirleşmede Denge Sorunu”, Mimarlık, sayı 11. s.27-
30.

KEYDER, Çağlar (1989), Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, çev. S. Tekay, İletişim,
İstanbul.

KOŞAY, Hamit (1949), “Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra”, Güzel Sanatlar,
sayı 6, s.1-5.

KÖKSAL, Aykut (1995), “Kentsel Dizgeyi Görebilmek”, İstanbul, sayı 13, s.70-72.

KUBAN, Doğan (1962), “Restorasyon Kriterleri ve ‘Carta del Restauo’”, Vakıflar
Dergisi, sayı V, s.149-152.

KUBAN, Doğan (1967), “İstanbul’un İmarında Tarihi Çevrenin Korunması Problem
ve Metotlar”, İstanbul Bölge Kalkınma Kongresi, 10-20 Nisan 1967,
Tebliğler, Türkiye Basımevi, İstanbul, s.67-74.

KUBAN, Doğan (1968), “Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki
Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, Vakıflar Dergisi, sayı VII, s.53-73.

KUBAN, Doğan (1969a), “Toplum Açısından Mimarlığın Tarihsel Gelişimi ve
Toplumsal Yapı Değişikliklerinin Mimarlığın Evrimine Etkileri”, Mimarlık
Semineri, Mimarlar Odası, Ankara, s.295-310.

KUBAN, Doğan (1969b), İstanbul’un Tarihi Yapısı, Tarihi Gelişme, Şehrin Tarihi
Yapısının Özellikleri ve Koruma Yöntemleri, Büyük İstanbul Nazım Plan
Bürosu için hazırlanan rapor.

KUBAN, Doğan (1970), “Modern Restorasyon İlkeleri Üzerine Yorumlar”, Vakıflar
Dergisi, sayı VIII, s.341-356.

KUBAN, Doğan (1973a), “Türkiye’de ve Özellikle İstanbul’da Ahşap Konut
Mimarisi ve Koruması ile İlgili Sorunlar”, Mimarlık, sayı 6, s.15-16.

- KUBAN, Doğan (1973b), “İstanbul’da Eski ve Yeni: Koruma Olasılıkları”, Mimarlık, sayı 8, s.11-12.
- KUBAN, Doğan (1980), “Conservation of the Historical Environment As Cultural Survival”, Conservation As Cultural Survival, Proceedings of Seminar Two of the Aga Khan Award for Architecture 1978, Pennsylvania, s.1-8.
- KUBAN, Doğan (1981), “Turkey”, International Handbook of Contemporary Developments in Architecture, der. W. Sanderson, Westport, Londra, s.473-483.
- KUBAN, Doğan (1982), “Türk Sanat Tarihinin Evreleri”, Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.23-29.
- KUBAN, Doğan (1983), “Modern Versus Traditional: A False Conflict?”, Mimar, sayı 9, s.54-58.
- KUBAN, Doğan (1984), “Çağdaş Koruma, Tasarım ve Planlama İlişkilerine Kuramsal Bir Yaklaşım”, Mimarlık, sayı 3-4, s.3-5.
- KUBAN, Doğan (1987), “Conservation of Historical Heritage During the Republican Era”, Turkish Review, cilt 2, sayı 7, s.63-79.
- KUBAN, Doğan, (1990), Aykut Köksal ile Söyleşi, “Türk Toplumunu Bilimsel Düşünceyi Talep Etmiyor”, Arredamento Dekorasyon, sayı 19, s.36-42.
- KUBAN, Doğan (1992), “Neden Olmuyor? (Tarihi Çevreyi Korumak Üzerine)”, Mimarlık, sayı 249, s.20-24.
- KUBAN, Doğan (1996), İstanbul, An Urban History, Byzantion, Constantinopolis, İstanbul, The Economic and Social History Foundation of Turkey, İstanbul.
- KURAN, Aptullah (1987), “Koruma’da Süreklilik ve Değişim”, İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı, 22-26/4/1985 İstanbul, Bildiriler, İstanbul, s.119-121.
- KÜLTÜR BAKANLIĞI, ANTİKİTELER VE MÜZELER DAYRESİ, ANITLARI KORUMA KOMİSYONU (1935), Anıtları Koruma Komisyonunun 1933-1935 Yıllarındaki Çalışmaları, Devlet Basımevi, İstanbul.
- LE CORBUSIER (1987 [1929]), The City of Tomorrow and Its Planning, Dover Publications, New York.
- “Maçka’da Prof. A.A. Evi” (1938), Arkitekt, sayı 10-11, s.277-283.

- MADRAN, Emre (1984), "Korumada Devletin Parasal Kaynakları ve Kullanımlarına İlişkin Gözlemler", Milliyet Kültür Mirasımızı Koruma Semineri, 16-17 Şubat 1984, Bildiri Özetleri, İstanbul, s.77-79.
- MADRAN, Emre (1985), "Osmanlı Devletinde 'Eski Eser' ve 'Onarım' Üzerine Gözlemler", Belleten, cilt XLIX, sayı 195, s.503-543.
- MADRAN, Emre (1994), "Ulusal Koruma Planlaması Semineri II Üzerine", Mimarlık, sayı 256, s.62-63.
- MADRAN, Emre, ÖZGÖNÜL, Nimet (1982), "Plan'lı Dönemde (1963-81), Tarihsel Çevre'nin Korunması ve Değerlendirilmesinde Kamu'nun Yaklaşımı", Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi, 2. Kitap, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, s.283-301.
- MARDİN, Şerif (1992), Türk Modernleşmesi, Makaleler 4, der. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, 2. baskı, İletişim, İstanbul.
- MİMAR BEHÇET ve BEDRETTİN (1933a), "Mimarlıkta İnkılap", Mimar, sayı 7, s.245-247.
- MİMAR BEHÇET ve BEDRETTİN (1933b), "Türk İnkılap Mimarisi", Mimar, sayı 8, s.265-266.
- MİMAR KEMALETİN (1913a), "Mektuplar ve Cevaplarımız, Yeni Cami Tamirâtı ve Ebu el Fazıl Medresesine Dair", Türk Yurdu, cilt 3, sayı 30, s.189-191.
- MİMAR KEMALETİN (1913b), "Mektuplar ve Cevaplarımız, Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası", Türk Yurdu, cilt 3, sayı 35, s.321-324.
- MİMAR KEMALETİN (1913c), "Mektuplar ve Cevaplarımız, İmar Belde Fikrinin Yanlış Tatbikinden Mütevellid Tahribat", Türk Yurdu, cilt 4, sayı 38, s.490-493.
- MİMAR KEMALETİN (1919), "Türk Mimarisinin Bir Şaheseri Yeni Cami-i Şerifde Valde Sultan Mahfeli", Tasvir-i Efkar, 11 Aralık 1919, s.3.
- MİMARLAR ODASI (1973), "Eski Kent Parçalarında Koruma ve Değerlendirme", Mimarlık, sayı 8, s.2-3.
- MİMARLIK (1944a), "Mimarlık Çıkarken", Mimarlık, sayı 1, s.1.
- MİMARLIK (1944b), "Cumhuriyet Halk Partisinin Mimarlık Gezileri", Mimarlık, sayı 4, s.1.

- MORAN, Berna (1983), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, cilt 1, Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a, İletişim, İstanbul.
- NALBANTOĞLU, Gülsüm Baydar (1993), "Between Civilization and Culture: Appropriation of Traditional Dwelling Forms in Early Republican Turkey", *Journal of Architectural Education*, sayı 47(2), s.66-74.
- ONAT, Selahattin (1945), "Şehircilik İşlerimiz", *Arkitekt*, sayı 5-6, s.127-128.
- ORTAYLI, İlber (1978), "İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi", *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, der. Ergun Türkcan, *Türk İdareciler Derneği Bilimsel Araştırma Dizisi 2*, s. 1-24.
- ORTAYLI, İlber (1985), *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayın, İstanbul.
- 1/5000 Ölçekli İstanbul Sur İçİ İmar Planı İzah Raporu (1964), Belediye Matbaası, İstanbul.
- ÖZ, İlban (1982), "Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları", *Sanat*, sayı 7, s.65-75.
- ÖZ, Tahsin (1949), "Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları", *Güzel Sanatlar*, sayı 6, s.6-76.
- ÖZDURAL, Alpay, ÜSTÜNKÖK, Okan (1972), "Türkiye'de Restorasyon Uygulamaları ve Eğitimi", *Mimarlık*, sayı 8, s.72-77.
- ÖZKAN, Suha (1982), "Mimarlığımızın 60 Yılı Üzerine", *Boyut*, sayı 1/4, s.5-10.
- PAKSOY, İsmail Günay (1993), "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum*, 17-18 Aralık 1992, der. Zeynep Rona, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul, s.201-221.
- PEROGALLI, Carlo (1991 [1954]), *Monumenti e Metodi di Valorizzazione*, Guerini Studio, Milano.
- PHILIPPOT, Paul (1976), "Historic Preservation: Philosophy, Criteria, Guidelines", *Preservation and Conservation: Principles and Practices*, der. S. Timmons, Washington D.C., s.367-382.
- PICCINATO, Luigi (1970), "Büyük İstanbul Nazım Planı Ana Hatları İzah Raporu", *Mimarlık*, sayı 5, s.49-54.
- Preserving Our Heritage, Catalogue of Charters and Other Guides (1990), International Symposium on World Heritage Towns, Quebec.

- PROST, Henri (1948a), “İstanbul”, çev. Z. Feran, *Arkitekt*, sayı 5-6, s.110-112.
- PROST, Henri (1948b), “İstanbul’un Arkeolojik Durumu ve Tarihi Abideleri”, çev. Z. Feran, *Arkitekt*, sayı 9-12, s.235-236.
- RUSKIN, John (1988 [1849]), *The Seven Lamps of Architecture*, Century, Londra.
- SAYAR, Zeki (1948a), “Güzel Sanatlar Akademisinin Yanışı Münasebetiyle”, *Arkitekt*, sayı 3-4, s.53-54.
- SAYAR, Zeki (1948b), “Anıttır Kesilmez”, *Arkitekt*, sayı 9-12, s.219.
- SAYAR, Zeki (1956a), “İstanbul’un İmarı Münasebetiyle”, *Arkitekt*, sayı 2, s.49-50.
- SAYAR, Zeki (1956b), “İstanbul’un İmarında Şehirci Mimarın Rolü”, *Arkitekt*, sayı 3-4, s.97-98.
- SAYAR, Zeki (1957a), “İstanbul’un İmarı Hakkında Düşünceler!”, *Arkitekt*, sayı 1, s.3, 11.
- SAYAR, Zeki (1957b), “İmar ve Eski Eserler”, *Arkitekt*, sayı 2, s.49-50.
- SAYAR, Zeki (1958), “Bayazıt Meydanından Alacağımız Ders”, *Arkitekt*, sayı 2, s.53-54.
- TAMER, Cahide (1947), “Kanlıca’daki Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı ve Yapılan Onarım”, *Arkitekt*, sayı 11-12, s.248-251, 292.
- TAMER, Cahide (1995), Başar Başarır ile Söyleşi, “30 Yıl Restorasyon: Cahide Tamer”, İstanbul, sayı 13, s.94-98.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1969 [1946]), *Beş Şehir*, Devlet Kitapları, İstanbul.
- Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz (1933), Devlet Matbaası, İstanbul.
- TAYLA, Hüsrev (1982), “1950’den Bu Yana Restorasyon Uygulamaları Kurumlaşma Çabaları ve Geleceği İçin Bir Öneri”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, sayı 4, s.41-42.
- TEKELİ, İlhan (1978), “Cumhuriyet Döneminde (1923-1973) Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi”, *Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi*, der. Ergun Türkcan, Türk İdareciler Derneği Bilimsel Araştırma Dizisi 2, s.25-312.
- TEKELİ, İlhan (1987), “Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki

Etkileri”, İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı, 22-26/4/1985 İstanbul, Bildiriler, İstanbul, s.159-173.

TEKELİ, İlhan (1991), Kent Planlaması Konuşmaları, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.

TEKELİ, İlhan (1994), The Development of the Istanbul Metropolitan Area: Urban Administration and Planning, UILA-EMME, İstanbul.

TEKELİ, İlhan (1996), “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, der. Paul Dumont, François Georçeon, çev. A. Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.19-30.

TUNÇER, Orhan (1970a), “Rüstempaşa Kervansarayı Turistik Hoteli, Edirne”, Arkitekt, sayı 2, s.70-75.

TUNÇER, Orhan (1970b), “Öküz Mehmetpaşa Kervansarayı Turistik Hoteli, Kuşadası”, Arkitekt, sayı 2, s.76-79.

Türk Mimari Eserlerine Ait Rölöve Sergisi (1956), Maarif Basımevi, İstanbul.

Türk Mimarlar Odası (1960), Bildiri, Yurdumuzda İmar Çabaları, Ankara.

URAL, Somer (1974), “Türkiye’nin Sosyal Ekonomisi ve Mimarlık 1923-60”, Mimarlık, sayı 1-2, s.5-51.

ÜLGEN, Ali Saim (1943), Anıtların Korunması ve Onarılması I, Maarif Matbaası, Ankara.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1971), “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, Vakıflar Dergisi, sayı IX, s.13-37.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1992 [1966]), Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, 3. baskı, İstanbul.

ÜNSAL, Behçet (1937), “Zamanımız Mimarlığının Morfolojik Analizi”, Arkitekt, sayı 7, s.201-204.

ÜNSAL, Behçet (1939), “Kübik Yapı ve Konfor”, Arkitekt, sayı 3-4, s.60-62.

ÜNSAL, Behçet (1940), “Mimarlık Hakkında Düşünceler”, Arkitekt, sayı 9-10, s.221-223.

ÜNSAL, Behçet (1969), “İstanbul’un İmarı ve Eski Eser Kaybı”, Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.6-61.

ÜSTÜNKÖK, Okan (1972), "Mimarların Bir Uzmanlık Dalı Olarak Eski Eserlerin Bakımı ve Onarımı", Mimarlık, sayı 8, s.43-46.

ÜSTÜNKÖK, Okan (1982), "Tarihi Çevre Korunması mı? Tarihi Çevre Savunması mı?", Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi, 2. Kitap, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, s.271-278.

ÜSTÜNKÖK, Okan (1989), "Ten Years with Seventeen-Ten: A Decade in the Conservation of Traditional Vernacular Houses, 1973-1983", ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, cilt 9, sayı 2, s.117-124.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (1965), "Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Çalışmaları Hakkında Bilgi", Vakıflar Dergisi, sayı VI, s.1-3.

WALLERSTEIN, Immanuel (1991), "The National and the Universal: Can There Be Such a Thing as World Culture", Culture, Globalization and the World-System, der. Anthony D. King, Binghamton, New York, s.90-105.

YAVUZ, Ayşıl (1994), "Türkiye'de Koruma Eğitimi", TAÇ Vakfı Yıllığı II, s.39-41.

YAVUZ, Ayşıl (1995), "Ankara Suluhan - II", Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu, 20-22 Nisan 1995, yayınlanmamış bildiri.

YAVUZ, Yıldırım (1981), Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara.

YERASİMOS, Stefanos (1995), "En Az Hasarla Çölü Geçmek", İstanbul, sayı 13, s.57-60.

YERASİMOS, Stefanos (1996), "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, der. Paul Dumont, François Georgeon, çev. A Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.1-18.

YÜCEL, Atilla (1996), "Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unda İmar ve Modernleşme", Görüş, sayı 28, s.32-35.

YÜCEL, Erdem (1967), "Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi", Arkitekt, sayı 3, s.114-117.

YÜCEL, Erdem (1973), "Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bazı Belgeler", Vakıflar Dergisi, sayı X, s.219-228.

YÜCEL, Hasan Ali (1944), "Mimarlıkta Türk", Güzel Sanatlar, sayı 5, önsöz.

YÜCEL, Hasan Ali (1945), “Eski Eserler ve Müzelerimiz”, Mimarlık, sayı 1, s.3-6.

ZEREN, Nuran (1982), “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Tarafından Koruma Kararı Verilen Yerleşmelerde Kararların Uygulanabilirliğinin Araştırılması”, Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi, 2. Kitap, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, s.225-250.

ÖZGEÇMİŞ

9 Nisan 1955'te İstanbul'da doğdu. Ortaokul ve liseyi Robert Kolej'de tamamladı. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ndeki mimarlık lisans eğitimini 1979'da bitirdi. Aynı fakültede restorasyon dalında eğitimine devam etti ve 1981'de yüksek lisans diplomasını aldı. Tez konusu Süleymaniye Hamamı Restorasyon Projesi idi. Alan araştırmalarına ve arkeolojik kazılara katıldı. 1983'te Roma'da ICCROM'un Mimari Koruma programına katılarak sertifika aldı. 1984-1988 arasında İstanbul'da Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarları'nda çalıştı. 1989 Ağa Han Mimarlık Ödülü Teknik Değerlendirme Kurulu'nda yer aldı. 1990'dan bu yana Bilkent Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü'nde öğretim görevlisidir.

